

ÖTVENEDIK ÉVFOLYAM

2022. 1.

SOMOGY

KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

SÖRÖS RITA: *Regatta*

A *Somogy* kulturális folyóirat 50. évfolyama elé... (Felénk, szülőfalumban, Törökkoppányban talán inkább az elibe kifejezést használták volna.) Szóval, mit is írhat, mondhat az ember, ha szembesül azzal a ténnyel, hogy egy kulturális folyóiratról – amelynek olvasását valamikor az 1970-es években kezdte el kaposvári gimnazistaként (Munkácsy Mihály Gimnázium és Egészségügyi Szakközépiskola 1970–1974, I–IV./a. osztály) – 2022-ben, annak 50. évfolyama első számában kellene valami fontosat írnia? De mit is jelent a „fontosat”? Valami olyasmit, ami sokakat érdekel(het)? Ami közérthető? Amire odafigyelnek? Megvallom, nem tudom igazán.

A hozzáértők – és mint tudjuk, hazánkban, de Somogyországban is mindenki mindenhez ért, mi több, mindenhez mindenkinél még jobban értők – biztosan szép tervekről szólnának, emlegetnék a múltat, és megmutatnák, hogy merre és hogyan a jövőben. A kérdés természetesen az, hogy az ilyen vagy amolyan ünnepi időpontok okán van-e lehetőség letérni az elődök által kijelölt útról, már ami az emlékidézést, a terveket és a reményeket illeti.

Lehet, de nem biztos, hogy célszerű, hiszen az eltelt ötven esztendő alatt egy folyóiratnak változtak a szerkesztői, a szerzői, az olvasói, és vannak közöttük sokan, akik már valahonnét a hitük szerinti túlvilágról figyelik és forgatják a folyóiratszámokat. Annak a folyóiratnak a lapszámain, amely 1970-ben indult, hogy vállalt küldetésének megfelelően, közlési lehetőséget biztosítson a somogyi irodalmároknak, művészeknek, helytörténészeknek, de egyaránt nyitott legyen az országra és a világra. A *Somogy* indulását már megelőzte néhány próbálkozás: a *Somogyi írás* – élt három esztendőt (1960–1963) vagy a *Somogyi Szemle* – élt egy esztendőt (1965–1966).

A *Somogy* – él még és immáron ötven esztendő. S hogy hány évet él még meg? Az leginkább rajtunk múlik. Azokon, akik kiadják, szerkesztik, írják és olvassák. Úgy vélem, amennyiben ezek a „csoportok” egyetértének abban, hogy a *Somogy*nak továbbra is élnie kell, akkor nem lehet baj. Szerkesztő, íróember és olvasó is akad mindig, és ha megnézzük a *Somogy* folyóirat egykori főszerkesztői gárdáját, akkor azt mondhatjuk, semmivel sem maradt, illetve marad el más irodalmi, kulturális folyóiratok mögött. (És hogy kik főszerkesztették és főszerkesztik, szerkesztik? – Nevéket megtalálják a kolofonban!)

Ugyanitt olvasható egy másik fontos információ is: a folyóirat kiadója a Berzsényi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság. Az a Társaság, amely egykoron meghatározó szerepet játszott a magyar irodalmi és művészeti életben, de „elsorvasztatott”, ahogy számos kulturális, művészeti és irodalmi társaság, hiszen a Rákosi-rendszer kommunista világának nem volt szüksége ilyen „polgári csökevényekre”.

Eljött azonban a talpra állás lehetősége. Néhai Takáts Gyula, a Somogyország határain kívül is ismert és elismert író, költő – nem melleleg múzeumszervező – fáradozásának köszönhetően a Társaság haló poraiból feltámadott, és él napjainkban is. A Berzsényi és a *Somogy* egymás mellett, egymást segítve működik. Egyek, és remélhetőleg azok is maradnak. Ehhez kívánok nekik – így magunknak is – minden jót a következő ötven esztendőre! Teszem ezt abban a reményben, hogy lesznek utódaink, azaz szerzők, szerkesztők, kiadók és olvasók. S ha ez valóban így lesz, ak-

kor békésen tekintünk majd le valahonnan a magasból a Földre, amely reményeink szerint békés, viszályoktól mentes együttélést nyújt minden jóakarátú embernek, somogyinak, magyarnak, különböző hitű, bőrszínű és nyelvű embernek, egyaránt.

Szakály Sándor,

A BERZSENYI DÁNIEL IRODALMI
ÉS MŰVÉSZETI TÁRSASÁG ELNÖKE

SÖRÖS RITA: Díszkönyv

SZOLLÁTH DÁVID: HATALOM, HIERARCHIA ÉS ÁLLATÁBRÁZOLÁS MÉSZÖLY MIKLÓS ÖTVENES–HATVANAS ÉVEKBELI PRÓZÁJÁBAN

1. Az állatmegjelenítések sokfélesége Mészölynél

A poszthumanista és *animal studies*-irányultságú irodalomértelmezés az utóbbi időben újra felhívta a figyelmet az állatok megjelenítésének jelentőségére Mészöly műveiben. Ez egyrészt öröndetes, mert aktualizálja az életművet, másrészt jogos, mivel Mészölynél valóban feltűnő és értelmezést igénylő az állatmegjelenítések változatossága.¹ Az új nézőpont nemcsak a Mészöly-művek, hanem a témakör korábbi szakirodalmának újraolvasására is biztat: gondolhatunk Balassa Péter, Fogarassy Miklós, Tolcsvai Nagy Gábor vizsgálataira.² Az állat-ember viszonylatok szinte zavarba ejtő gazdagsága többeket számbavételre csábít.³ A szakirodalom különböző szemléletű megközelítéseiben vannak közös elemek. Az a megállapítás szinte konszenzuálisnak tűnik, hogy Mészölyre állat és ember *egyenrangúsítása* jellemző.

„Nagyon határozott az a gesztusa [Mészölynek], hogy egyenrangúvá tesz. Az élőket egymásra vonatkoztatja; tudatosítja, hogy állatok és emberek sorsa eltérően van determinálva, de ő mégis azt hangsúlyozza, ami a létezőkben közös.”⁴

„Mészöly perspektívájában az élőlények nincsenek tornasorba állítva: nála az állati nem alantas, az emberi közel sem valami magasztos, ugyanabban a létezésben osztoznak, és ugyanolyan erővel kommunikálnak. Legfennebb az ember általában nem érti őket.”⁵

Hogyan jön létre – ha létrejön⁶ – a létezők két rendjének, embernek és állatnak az egyenrangúsága a művekben? A mindennapi gondolati struktúráinkban felfedezhető, állat és ember közötti rangkülönbséget értelemszerűen kétféleképpen lehet csökkenteni, esetleg megszüntetni: az állat felemelése vagy az ember lealacsonyítása révén. „Felfelé” a Mészöly-szövegek vagy etikai alapon egyenrangúsítanak, például a szenvedő, kizsákmányolt állatok iránti szolidaritás, kompassió révén (lásd Balassa már említett *Film*-elemzését, vagy Mészöly *Ló-regényét*, a fekete kutya epileptikus rohamait a *Merre a csillag jár?* című hosszú elbeszélésben), vagy teológiai alapon, annak belátásával, hogy állat és ember egyaránt teremtmény (hasonló következtetésre jut Károlyi), hogy végső soron mindkettő közös sorsa a testi létezés és a halál kiszolgáltatottsága.

Ezzel ellentétben, amikor „lefelé” egyenrangúsít Mészöly, az ember lealacsonyodásának megmutatásával. Gyakori nála a biológiai megközelítés, amikor az ember viselkedését ugyanazok az etológiai szabályok (evolúciós reflexek, ösztönök) szabályozzák, mint az állatét (*Jelentés öt égerőről*, *Állatok*, *emberek*). Mészöly „állatias” emberéről írja Fogarassy: „Mészöly nagyon sokat tud, érez meg a létezés úgynevezett animális szintjéről. A vér, a tej, a testlucok, akárcsak az élő szervezet agóniájának képe, felettébb gyakran jelenik meg nála.”⁷

Bazsányi Sándor részletekben már közölt *Megbocsátás*-könyvében olykor Nádas felől olvassa vissza Mészölyt, ami az emberi animalitás megfigyelése szempontjából különösen produktív irány. „Az állati ugyanis nem kívül van az emberin, hanem belül, afféle belső idegenként, és nem az emberi lényeket alkalmanként veszé-

lyezettő, hanem eredendően meghatározó idegenként. Nincs olyan külső nézőpont, ahonnan megnyugtató biztonsággal elkülöníthetnénk a kettőt egymástól. Mészöly a létezésnek arról a megrázó síkjáról beszél, ahol az ember és az állat: lényegében ugyanaz. És itt már használhatatlannokká válnak a hagyományosan humanista és morális szempontok, előítéletek.”⁸

Látható, mindkét irányra (az állat „felfelé”, az ember „lefelé” nivellálására) találunk példákat a Mészöly-életműben. Továbbgondolásra érdemes, másik tanulmányban kifejtendő kérdés, hogy *állat és ember egyenrangúsítása* Mészölynél valamely etikus, progresszív, ökológiailag felelős szemléletváltást jelez, vagy esetleg épp ellenkezőleg, ez az emberfogalom kritikája, az ember lealacsonyodásának, bestialitásának, „állattá válásának” megmutatása? Esetleg hol az egyik, hol a másik? Mi lehet ennek a következménye a poszthumanista szemlélet szempontjából?

Jómagam korábban az állathalál, az állatölés motívumának feltárását tartottnak fontosnak. Az ötvenes–hatvanas évek Mészöly-prózája kapcsán az volt az értelmezői kérdésem, hogy az állatok megölése helyettesítője-e az emberhalálnak vagy nem. Egy kutya lelövése alakzat vagy sem, az ismétlődő jelenet átvitt értelme vagy a szó szerinti jelentése a hangsúlyosabb? A helyettesítés lehetősége azért merül fel, mert feltűnő, hogy a háborús történetekben nincs leírva emberölés-jelenet, viszont állatok megölése rendszeresen előfordul. Továbbá azért, mert Mészöly az ötvenes–hatvanas évekbeli műveiben gyakran áthallásosan, sugallatosan ír körül társadalmi és politikai tabukat, amiben szerepet játszanak a korabeli cenzúra-viszonyok és a politikailag kondicionált „kettős olvasási” stratégiák is. A kutya lelövésének változatokban ismételt jelenete a kontextus és a gyakori ismétlés miatt lesz „gyanús”. Ha úgy döntünk, hogy a motívum használata figuratív, azaz az állathalál-leírások az emberölés helyettesítői, eufemizmusai, akkor amellett tesszük le a voksunkat, hogy a Mészöly-próza, legalábbis annak itt felidézett vonulata *nem „tisztítja meg”* az emberitől az állatot, nem a redukció irányába halad. Az állathalál értelemszerűen nem lehet egyenrangú az emberhalállal. Ha valóban az lenne, nem lehetne belőle helyettesítő alakzat. Az állatölés az emberölés tragikumát, sokkját, erőszakosságát temperált, szimbolikus módon hivatott bemutatni. Későbbi művekben viszont bátrabb, konvenciósertőbb megoldást is kidolgoz Mészöly. A hetvenes évekbeli *Nyomozás 1–3* című elbeszélésben a ló lelövése és a fiatal német katona leszúrása kerül egymás mellé az idősík-váltogató montázsszerkezetben. Emberölés és állat megölése itt már nem helyettesítéses, hanem egyenrangúsító viszonyban van. Ez hierarchiasértő, mert az állathalál tragikumát közelíti az emberölés traumájához. Ez is egyik módja a „felfelé” egyenrangúsításnak. A ló kényszerű lelövése ugyanazt a figyelmet kapja meg, mint amit a katona leszúrása. A létezők pusztulásukban hasonlatossá válhatnak egymáshoz, bármelyik válhat áldozattá.

2. Hatalom, hierarchia és az állatokhoz való viszonyulás

Korábban azt írtam, Mészöly sokféle. De nem eleve volt az, az életmű alakulása a konvencionálistól a rendhagyó és komplex megoldások felé tett lépések, útkeresések (szórt, nem egyvonalú) narratíváival írható le. Ez egyszerűen szólva úgy is elmondható, hogy az életmű előrehaladtával egyre gazdagodik az írói eszközkészlet. Az alábbiakban azt vizsgálom közelebbről, hogyan mozdul el Mészöly az ötvenes-hatvanas évekbeli műveiben az állatmegjelenítések terén az egyszerűbbtől, a képletszerűtől a szofisztikáltabb és eredetibb megoldásokig.

2.1 EGY KÉPLET

Mészöly első két érett elbeszéléskötetének, a *Sötét jeleknek* (1957) és a *Jelentés öt egérről*-nek (1967) a *hatalom* és a *háború* a fő kérdései. Az utóbbit a „hosszú háború” értelmében véve, a háború utáni időszak erőszakhullámain is ideértve (kitelepítések, padlássöprések, a Rákosi-korszak terrorja, megfigyelés). A két kötet még integratív műveiben a motivikus sorok többnyire összhangban vannak egymással. A gazdag állatmotivika nagyrészt alárendelt a hatalom és a háború főtémájának, vagyis az emberek állatokhoz való viszonya megfeleltethető annak, ahogyan a hatalomhoz, illetve az erőszakhoz viszonyulnak. Ennek látványos példája az ezekben az írásokban visszatérő típuskarakter, az ügyeskedő, törvénytelenégeket elkövető, erőszakos férfi. Az állathalál-motívumsor kiterjesztésének is tekinthető, hiszen az állatok ölése a szakmája vagy a hobbija. Az *Agyagos utak*ban ő Ivanics, a fekete örlésekből gazdagodó sikkasztó és mániákus vadász, aki részegen nyulat lő a saját vadászterületén kívül, megnyúzza. Ivanics ellenpontja a szereplőstruktúrában Mária, ez a madármetaforákkal jellemzett lány. Félénk „madárcsa” és „fiókapillantása” van, madárkarmai.⁹ „Búvómadár”-nak, fogolynak nevezi a szöveg, „édes kis fácánmadaram”-nak szólítja Ivanics,¹⁰ aki feltékenységében megöli Máriát. Holttestét az agyaggödörben ássák el a gyengeségből csatlósául szegődött elbeszélővel, pontosan ott, ahol a nyulat lőtte előző este. Az elbeszélésben az ember- és az állatáldozat egyszerű analogikus viszonyban áll.

A *stiglic*ben Ivanics megfelelője Markos, a lopott hússal feketéző, iszákos mészáros, akit így jellemez az anyósa: „[...] gyilkos [...]. Hat éve dolgozik a vágóhídon.” „Csak a vér mindig, a véres húsok, mert azt szereti... Ha nincs véres hús, nem boldog.”¹¹

A *stiglic* többszereplős, nagyobb igényű mű, mint az *Agyagos utak*, Ivanicsnak több ellenpontja is van a szereplőstruktúrában. Az egyikük Markos fia,¹² a kedves csibész Lajoska, aki színleg azért jár ki a vágóhídra, hogy apja szakmáját kitanulja, (sőt, még a vért is megkóstolta a vágóhídi beavatottság érdekében), valójában azonban azért, hogy *sajnálja* az állatokat, mert ezt szerinte nem lehet a felnőttekre bízni. A Lajoska vezette kölyökcsapat összeesküvése szerint tizenhárom év múlva bezárják majd a vágóhidakat, szabadon engedik az állatokat, és nem lesz több húsevés.¹³ A terv

előkészítéseként ellopkodják a késeket, a bárdokat, hogy késmúzeumot rendeznek be egy romos épület pincéjében. Ez egyrészt bizarr, nyomasztó hely, másrészt – mivel az apa vágóhídja könnyen tekinthető a háború allegóriájának – a békés jövő utópisztikus szimbóluma is: a gyilkolás eszközei már csak a múzeumban lesznek láthatóak.

A *Balkon és jegenyékben* egy korábban a házban dolgozó, az elbeszélés jelenében már nem szereplő hentes a típus megfelelője, akiről azt is tudjuk, hogy zsidókat vitetett el. Az utána maradt helyiség, a véráztatta bárdolótőkével és a húskampókkal hasonlóan *unheimlich* hely, mint *A stiglicben* a pince a sok felhalmozott késsel, vagy Ivanics sötét, hajóforma lakása. A *Balkon és jegenyékben* hasonló elemeket használ Mészöly Horváth, az erős, ügyeskedő, agresszív férfi jellemzésekor is. Horváth felelőtlen gazdája Rexinek, a farkaskutyának, akit éppúgy a haszonszerzés (szaporítás) reményében szerzett, mint ahogy éjszaka is dolgoztatott feleségét is a megtermelt értéktöbblete alapján ítéli meg. Ő is nyers húst hoz haza, amit „ügyesen” szerzett valahonnan. Az ellenpont azonban nem Horváth elnyomott felesége, hanem egy másik történet szálon az „Asszony”, aki lopva barátkozik Rexivel, és férjét próbálja leszoktatni arról, hogy lecsapja a nyári éjszakákon bosszantó mennyiségben rajzó lepkéket, rovarokat.

Sok Mészöly-műben találkozhatunk azzal, hogy nő és állat egyaránt férfi-erőszak vagy elnyomás áldozata. A *Sziklák alatt* agresszív szomszédja hasonlóan viszonyul a kutyájához és a nála élő hadiözvegyhez. A *három burgonyabogárban*, illetve az abból készült *Ami jön* című filmnovellában a férfitársaság kis híján megerősokolja az út mellől felszedett fiatal parasztlányt, a rábízott kisborjút pedig benzinnel locsolva égetik meg, barbár lakomára készülnek. Későbbi művekben is feltűnik ez az analóg szerkezet, amelyben nő és állat erőszak áldozata. Az *Anyasíratóban* egy levadászott róka bundája lesz a „megyeszép fiatalasszony”¹⁴ attribútuma, a bunda kopása, foszlása, időnkénti átszabása az egyre inkább megszorított nő hanyatlástörténetével analóg szimbolikus szál.¹⁵ Azokban a helyzetekben, amelyekben a szereplők közt nincs nő, például a *Bolond utazás* felidézett katonatörténetében, ott a *feminin fiú* lesz az áldozat. Ő Hajnics, „ez a lányos képű fiú, aki éjszaka onanizált, rózsafüzérrel imádkozott, kedvenc költője Trakl volt”.¹⁶ Esetében a kísérő madármotívum a félig kopasztott gácsér, ami a tábori hadszerraktárban a bakancsok között lóg a rúdon, amikor statáriális eljárás után a kivégzésére kísérik.

Amint látható, igen egyszerű oppozíciós dramaturgiáról van szó, akkor is, ha a mészölyi invenció legtöbbször megóvjá attól az írásokat, hogy szentimentálisak vagy didaktikusak legyenek. Az ember (nő vagy lányos fiú) és az állat áldozat-mivoltában válik hasonlatossá egymáshoz. A hatalomnak pedig elnyomottakra, kizsákmányoltakra, végső soron pedig véráldozatra van szüksége a működéséhez. Ennek az „áldozati” egyenrangúságnak olykor kiszámítható a hatása, és látszólagosnak tűnik. Az egyszerű képlet azonban módosul, analitikus modell szintjére emelkedik két kiemelkedő Mészöly-műben.

2.2 A KÉPLETBŐL MODELL

A *Magasiskola* és a *Saulus* remekművek, melyekhez képest az imént tárgyalt korai elbeszélések közül több előtanulmánynak tűnik. Ebben a két műben Mészöly az ember állatokhoz való viszonyulásának két egymással ellentétes formáját állítja szembe egymással. Az egyik viszonyulás jellemzően antropocentrikus, az állatokat rangsorolja és ezzel távolítja az embertől, másik természetelvű, az állatban élőlényt lát, ezzel közelíti az emberhez. Az imént tárgyalt, képletszerű opposíció a modellben is továbbél módosult formában, hiszen az antropocentrikus szemlélet jellemzően a (törvényes vagy törvénytelen) hatalommal bíró férfikaraktereket jellemzi, a hierarchia embereit, a természetelvű, a hatalommal nem bíró nőket. Az antropocentrikus modell képviselői számon tartják, szabályozzák, idomítják, használják, vadásszák az állatot, de nem erőszakosak a nőkkel. A természetre ráhúzott emberi hierarchiáról Mészöly a *Magasiskola* műhelyességében (*A tágasság iskolája*) és az azt magyarázó, Veres Péternek írt hosszú levélben beszélt. A természet gyarmatosítását a modern ember tragikus feladat-félreértelmezésnek nevezi. „Kitalálunk és erőszakolunk hierarchiákat, amelyek egyáltalán nincsenek összhangban a természettel. De erről a törekvésünkről végül is le kell szoknunk, ha nem csak meghódítani akarunk, hanem elsősorban megismerni és megérteni. Meghódítani – univerzális bűvös. Még a szerelem se kivétel. Szinte nincs is kivétel. Meghódítani a természetet, a világűrt – vagy egy népet: végső elemzésben ugyanaz. Mindegyikben a tragikus feladat-félreismerés dolgozik. Talán szokatlan szóhasználat itt, de mégis: az imperializmus mint ösztöni, lelki magatartás, nemcsak társadalmi vonatkozásban nyilvánulhat meg, de a természettel szemben is.”¹⁷

2.2.1 A MAGASISKOLA

A hierarchiát a két kiemelt műben különböző logika vezérli. A *Magasiskolában* nemzetgazdasági érdek határoz a létezők sorrendjéről, az állatok komplex rendszere vezethető le a tápláléklánc logikája alapján. Az embereket táplálja a halgazdaság, ám a halakat dézsmálják a vízimadarak, így azokat ritkítani kell idomított ragadozómadarak segítségével. A sólymok befogására csalinak galambot, kiképzésére gémet és vadludat, etetésükre eleségállatot tartanak, a vadász pedig lóháton követi a sólymot. A kiképzésre használt madarak tápláléka a „szeméthal”. A sólymok közt is vannak rangkülönbségek (vándorsólymok vs. kerecsenek). A solymásztelep – mint téma és helyszín – indokolja, hogy az élőlények hierarchiája minden Mészöly-mű közül a *Magasiskolában* a legkifejtettebb. A solymászat ősi vadászati hagyomány, amelyet Liliknek „kísérleti jelleggel” sikerült az ötvenes évek Magyarországhoz, a szocialista nemzetgazdaság logikájához igazítani.

A hierarchikus struktúra a térszerkezet szintjén a jelzőtáblákkal határolt telep, melynek ellenpontja a rezervátum mint antistruktúra. Itt nincs tereprendezés, állománygazdálkodás, ez a megőrzött vadon. A telepet szigorú rend szerint vezető fősolymász, Lilik szemében a rezervátum az „anarchia” világa (14, 34.),¹⁸ ahová

egyébként dramaturgiai kitérőben látogatnak el a főszereplők (a fészekrablás-epizód). Mivel a rezervátumból jó fiókákat lehet szerezni, ezért Lilik nem tartja azt egészen haszontalannak. A szereplőstruktúra szintjén Lilik ellenpontja Teréz, illetve az, ahogyan ő – a kisregény egyetlen női szereplője – viszonyul az állatokhoz. Ő a hierarchián belül megtűrt, de korlátozott anarchia, az eleségállatok kissé szórakozott, holdkóros gondozója, aki Lilikkel ellentétben „nem töri magát, hogy a tanyaház körül valami véglegesebb rendet csináljon”. (39.) Lilik mindent számon tart, mindenre figyel, a telep eredményességét az elejtett gémekek és varjak számában mérik, a madarak lábait beküldik a hivatalba elszámolás gyanánt.

Teréz nem számol, de észreveszi, ha pár darabot elrabol a görény az eleségállatnak tartott több száz fehéregér közül. Neki „[n]incsenek kedvencei.” (39.) Nem akarja megmenteni őket, nem nevezi el az állatokat, nem kötődik hozzájuk, de gondozza, óvja őket, játszik velük, nem emberi hangon kommunikál velük, göcög nekik, és szereti megérinteni őket. Lilik a játékot lenézi, ő idomít és parancsol az állatnak. A hierarchiában elfoglalt helyük szerint viszonyul az állatokhoz: kultikusan tisztelt „Horus”-a Dianna, a legendás vándorsólyom, akit naiv festményen is megörökít, akiről rengeteget tud mesélni, az elpusztult sólymokat díszszertartással temeti, de a csak szöcskék után kapdosó Bogarásznak a teteméről is elfelejtkezik. A hajdan szobrásznak is tanult, tehát jól rajzoló Teréz viszont csak a porba skicceli fel egy görényszuka alakját, de széttúrja a rajzot, *nem örökíti meg*. Az annak idején a főiskolán hallott „szinte élő szobor” szóképét ostobaságnak tartja, szemben a mozgó-lélegző, *valóban élő* állattal.

Terézt – a *Magasiskolához* kapcsolódó különböző önértelmezői írásai alapján tudjuk – Mészöly a természetet legyőző, leigázó modern „imperializmus”¹⁹ ellenpontjának szánta, sőt a figura valóságos modelljét²⁰ is ekként érzékelte már az ohatpusztai telepen eltöltött 1956-os időszakban. Mészöly „korszerűtlen jelenségnek” nevezi (és ez számára *pozitív* jelző), a természetet meghódító modern technicizált struktúrák ellenpontjaként állítja be, a természet mozdulatlanságát és az „organikus megértés” készségét társítja vele.²¹

A képletnél összetettebb a modell. A korábban tárgyalt elbeszélésekkel szemben Mészöly a *Magasiskolában* az elnyomó (férfi) vs. elnyomott (nő, állat) egyszerű oppozíciója helyett hódítás és együttélés mentalitásának komparatív természetrajzra vállalkozik. A modell persze sokat örököl a képlettől: például a nemi különbség hatalmi polarizálását (hódító férfi vs. természettel együtt élni képes nő). Az érzékenység a nő oldalán van (lásd az állatok érintése), az aszketikus fegyelem a férfién, és ez ma akár gender-sztereotípiák érvényesítése okán is bírálható volna (a férfi a rend és a struktúra, a nő „természet” és az antistruktúra). Mégis, Lilik is, Teréz is gazdagabb, plasztikusabb alak, mint a fentebb felidézett elbeszélések típuskarakterneik kezdetlegesebb változatai (Ivanics, Markos, Horváth, a hentes, illetve az állat- és madár-attribútumokkal jelzett áldozatiság nőalakjai).

2.2.2 A SAULUS

A *Saulus* megint egy fokkal összetettebb (és terjedelmesebb) mű, mint a rendkívül ökonomikus, zárt szerkezetű *Magasiskola*. Itt kétféle hierarchikus rend szabályozza állat és ember kapcsolatát. Az egyik periférikus. Ez a kutyaidomítás, amivel a római százados szórakoztatja magát, csak két jelenetre korlátozódik, és nem igényel különösebb magyarázatot. A másik, a hangsúlyosabb, a regény egészét átfogó rendszer, a tiszta és tisztátalan – állatokra is vonatkozó – megkülönböztetésének zsidó szabályozása.

A tiszta és a tisztátalan megkülönböztetése visz rendet a *Saulus* világába, a tisztasági szabályok betartása mindennapos megjelenési formája az Istennel kötött szövetségnek, valamint a zsidóság elkülönülésének a többi néptől. Ezt az alapkülönbséget Saulus már gyerekkorában alaposan megtanulta. „Akár két napig tudtam volna sorolni, hogy mi az, amit megvetni és gyűlölni kell.” (129–130.) A regény vége felé Saulus felidéz két korai emléket, az egyikben apja az idegen bálványok iránti undorra és megvetésre, a másikban a tisztátalan állat érinthetlenségére tanította. (129–130, 146–147.) A tiszta és tisztátalan alapkülönbségből Saulus világának legtöbb eleme levezethető, az Istennek tetsző és a bűnös megkülönböztetésén nem csak hite, morálja és életmódja nyugszik, hanem hivatása, a vallási felforgatók felkutatása is. Saulus Lilikhez (és Őze Bálinthoz) hasonlóan egy célnak rendeli alá az életét (és környezete életét), innen mindhárom figura aszketizmusa és obszessziója. Azzal, hogy Saulus létének értelme a Törvény védelme, mindjárt a regény elején találkozunk, egy önfelszólító mondatban: „Azért vagy itt, hogy örködj, hogy se a házakban, se a határban ne legyen semmi kovászos, semmi tisztátalan, semmi szentségtelen.” (9) Templomi nyomozóként Saulus önformálása intenzív és folyamatos önvizsgálatot igényel. Mentalitása tökéletesen megfelel a felügyeleti rendszerek apparátusától elvárt aszketikus etikának, azaz a társadalmi értelemben vett hatalom felügyeleti elvei és technikái az ő esetében is homológok a belsővé tett én-szabályozási technikákkal és elvekkel. Az önmaga feletti hatalom jogosítja fel a mások feletti hatalomra. Az ő önfelügyeletének felügyelője rabbi Abjatár. Saulus interiorizált önvizsgálati gyakorlatának meggyőző példája, amikor *fejben* folytat vele párbeszédet (142–144.), kissé hasonlóan ahhoz, ahogyan a perzsa mestersolymász tanításait minden helyzetben eszébe tudja idézi Lilik. Saulus, a hatalom embere, részletesen megismert nyomozati ügyében a fő vádpont, hogy Jójada, a sógora valószínűleg megérintett, esetleg meg is evett egy tisztátalan állatot, egy pusztai nyulat.

A *Saulus* az álcaszerűen használt műfaji konvenció okán, kvázi-történelmi regényként is megfelel a korhűség kritériumának. Ennek megfelelően találkozhatunk számos bibliai részlettel, például a *Leviták Könyvéből* ismert tisztasági törvényekkel. Például amikor Saulus a Jeruzsálembé érkező utazókra gyanakszik, így gondolkodik: „betartanak minden tisztálkodási szabályt, a hajnyírást, a fürdést, a ruhamosást, megölik a verebet, mint apáink, vérét élővízbe csorgatják, egy másikat meg belemerítenek ugyanabba a vízbe, hogy ismét elengedjék – mégse lehet a homlokuk mögé belátni.” (8.)²² Hasonló bibliai forrásokra vezethető vissza sok, az

étkezés, az öltözet, a test, az állatok, az épületek tisztaságával és tisztátalanságával foglalkozó regényrészlet, valamint az ezekhez kapcsolódó rituális szabályok pontos leírása. A tisztaság-tisztátalanság oppozíció azonban a Krisztus-korabeli palesztinai világ megjelenítésénél, azaz történelmi díszletnél többre hivatott a „történelmi regény” műfaját nyilvánvalóan meghaladó műben; nem díszlet, hanem metaforikus kódrendszer.

Nem meglepő például, hogy tiszta és tisztátalan alapkülönbsége még Saulus érzékelését is befolyásolja. Amikor egy gyanús házban próbál rajtaütni árulókon, akkor annak már a hámló falát is „tisztátalan bőrhöz” hasonlítja. (19) A kép extatikusabb, látomásos változatban tér vissza később. A tisztátalanság szorongató félelme egy házfal salétromfoltjainak vizuális metaforájává alakul: „A szemközti házfal hólyagos volt a salétromtól: tele zöld és vörös foltokkal. Minél tovább néztem, annál vadabban zuhogtak felém a zöld és vörös gyűrűk, s nekem mindegyiken át kellett bújnom, ha nem akartam, hogy betemessenek.” (56.) A salétromfoltok – úgymond – leválnak a falról, „megtámadják” Saulust. A kép a „*leprás házak*” *Leviták* könyvében található leírása alapján (Lev 14, 33-56.) is értelmezhető, s talán arra az egyes modern nyelvekből ismerős képzettársításra visszavezethető, miszerint a málló, salétromos fal „leprás” (vö. „mur lépreux”, „leprous wall”). Érdekes a regényt átfésülni a *lucskos, ragacsos* és a *száraz, tiszta* oppozíciójának szempontjából. Saulust taszítja minden, ami édes, például a római centurio lucskos fügei (65.), Konon udvarán a mézédés szőlő (98.), az őrség szállásán ott maradt gyümölcszuhától ragacsos, hangyák lepté kés (85.). Az édes, a ragacsos és a lucskos érzéki benyomásai minduntalan a bűn, az idegenség és a tisztátalanság képzeeteivel kapcsolódnak össze a *Saulus*ban. A centurio idegen, és képtelen felfogni a zsidók tisztasági törvényeit, Konon az „áruló rabbi” volt kapcsolatban, az őrség szállása korábban tisztátalanná vált, az épületet megtisztulási rítusnak kellett alávetni.

A *Saulus* Támárja több szempontból hasonlít a *Magasiskola* Terézére. Egyrészt hasonló a szerepe: Támár szintén az állatokat (a tyúkokat) gondolzza, és a férfiakat táplálja (Saulusnak hoz rendszeresen írot), ő is egyetlen nő két férfi mellett (az anyja nagyrészt távol van, alig említi a szöveg). Mindkét műben hangsúlyos, ahogyan megérintik az állatokat: Teréz szárítgatja a kiöntött ürget, kocogtatja a nutria sárga fogát, Támár pedig ottfelejt a kezét a tyúkok meleg hasa alatt, amikor a tojást szedi össze. Mintha Teréz néhány jellegzetes vonását fokozta, felerősítette volna Mészöly Támár alakjában. Ha Veres Péter kifogásolta, hogy Mészöly misztifikálja Terézt, Támárra ez a kifogás – a maga szempontjából – helytállóbb lenne.²³ Teréz legfeljebb kissé szórakozottnak, holdkórosnak tűnik a megszállott rendteremtő Lilik mellett, Támár viszont beszédhibás, álmatag, teliholdkor egyáltalán nem beszél. Abela meg is kérdezi, hogy nem ütődött-e kicsit, az olvasó pedig összekötheti Támár „természetközelségét”, a menstruációs holdciklust és a nők bibliai értelemben vett havi tisztátalanságát (vö. Lev 15, 19–30.). A beszédképességét (emberszerűségét?) havonta elvesztő Támár mindenesetre nagyjából az egyetlen pont, ahol a regény realitás-normája megkérdőjeleződik. Teréz csak az állatoknak göcög, Támár dorombo-

lásszerű „gduuu-gduuu” hangot ad ki. Míg Lilik hosszasan értekezik a sólymokról és a Hortobágy összes állatáról, Saulus pedig a tisztátalan és tiszta állatokra vonatkozó törvényt elemzi minuciózusan rabbi Abjatárral, addig „a természetelvű” Teréz, és főleg a beszédhibás, alig megszólaló Támár afféle prediszkurzív módon viszonyulnak hozzájuk. Mintha az ő érintésük, gügyögésük érvényesebb, egyenrangúbb kapcsolat volna az állatokkal, mint a férfiak kimeríthetetlen állattani (Lilik) és teológiai (Saulus) tudása. Az ő csendes, nem verbális (érintésben, jelentésnélküli hangokban, odafordulásban) kapcsolódásuk az állatokhoz – igaz, némi misztifikáció veszélye árán – elkerüli a nyelv inherens antropomorfizáló hajlamát. Nem utolsó sorban pedig illeszkedik a regény Görözdi Judit által elemzett elhallgatás-alakzatainak árnyalt poétikai rendszerébe.²⁴ Saulus némajátéka a számmal (136.) hasonló példa, a jelenet Saulus megváltozását jelzi. Saulus és a számár interakciója során az „emberi”-nek és az „állati”-nak tételezett viselkedés többször elbizonytalanodik (Saulus például a saruját rágja, mint egy kutya, a számár viszont „figyelmesen nézi”), de az állat nem válik emberivé (például nem szólal meg, ahogy Saul szinte várná). Amikor a mindennapi állat-ember interakciókra jellemző, egyezményes hierarchia felfüggesztődik, Saulus távolodik a Törvény, a hierarchia – diszkurzív – világtól.

Mert míg a képlet statikus, a modell dinamikus és lehetőséget ad a változásra. A *Magasiskolában* az elbeszélő választott két opció közül: Lilik férfias rendje, hatalma (a sólyom nagy messzeségből visszaszáll a kezére) eleinte lenyűgözi, majd egyre inkább taszítja, és van szeme a Teréz képviselte antistruktúrára, ellenpontra. Ez a választás csak apró hangsúlyokban nyomon követhető, a többnyire tárgyilagos, elfogulatlan riport-stílus miatt, mégis megbízható, lineárisan kibomló. Jól követhető, hogy először vonzza a telep és Lilik fegyelme, sajátos világa, majd zavaró részletekre és Teréz relatív különállására lesz figyelmes, végül elszánja magát az elutazásra. Saulus a zsidó Törvény világtól (melynek lényegi, hangsúlyos eleme a tisztasági törvénykör) távolodik, és választ másik opciót. (A biblia pretextus szimbolikus struktúrájában ez nyilvánvalóan a Damaszkuszi út utáni Szent Pál-imágója.) Támár szerkezetileg azonos helyen van, mint Teréz a *Magasiskolában*, a stíluskülönbségek, valamint annak ellenére, hogy a *Magasiskolában* az erotikus szál kibontatlan marad, csak lehetőség: „[Teréz] szép volt így, olyan termékenyen nyugalmas; jólesett rajta elpihentetnem a szemem.” (29.) (A filmváltozat egyértelműsíti az erotikumot, lásd erről Gaál István rendező és Mészöly észrevételeit.²⁵) A *Magasiskola*-beli elbeszélő, illetve Saulus elmozdulásának a nőalakok mindkét esetben katalizátorai. Az elbeszélő Lilik, Saulus Abjatár (és a saját) távolodik, de fontos különbség, hogy a *Saulusban* a változás nem lineáris kifejtésű, mint a *Magasiskolában*. Saulus ugyanis *folymatosan* ingadozik a Törvény, a kötelesség, az identitás jelentette régi, valamint az új, ismeretlen, féltől-dőzött világ között, ami a későbbi mű szövegét drámaiabbá, feszültebbé, olykor egyenesen extatikussá teszi.

Saulus kettős világának, azonosságkeresési krízisének sok vonatkozását feltárta már a regény szakirodalmá. Itt csak arra térek ki, hogy a tisztaság/tisztátalanság kódja hogyan íródik bele Támár alakjába, illetve az állatokhoz való viszony struktú-

rájába. Támár apja és Saulus szállásadója Tohu. A felszínen ő a tisztaság, az egyszerűség, a józanság megtestesítője. A regényszöveg nem hangsúlyozza a nyilvánvalót, hogy Tohu tímár, ami lenézett (bár nem tiltott) foglalkozás volt a korabeli Palesztinában, mert a bőrkikészítés közben tisztátalan állatokkal kellett érintkeznie. A Mészöly-művek eddig megismert képletében Tohunak voltaképpen Ivanicshoz hasonló típuskarakternek „kellene lennie”, ahogyan például a csikók nyúzásával foglalkozó Ábrahám-tanyai barbár ősök is „ember-vadak” a *Magyar novellában*. Ő mégis Támár oldalára kerül a szereplőstruktúrában, családias, baráti beszélgetéseket folytat Saulusszal, ő is tyúkokat etet, sőt „beszélget” velük. Támárhoz is tisztátalanság köti a tisztátalanságot fanatikusan üldöző Saulust. Nemcsak a menstruációs- és holdciklus hangsúlyozása, a meglesett és rendkívül érzékeny elmondott pisilés-jelenet, hanem mindenekelőtt az, amikor a lucsoktól irtózó, szárazságot, égést, perzselést vágyó Saulus leönti magát a Támártól kapott íróval. Ez a fordított tisztálkodási (vagy „beszennyeződési”) rítus szorosan kapcsolódik szeretkezési jelenetükhöz, amit Saulus a „bűne”-ként emleget. A tisztátalanságot üldöző Saulus legbizarrabb érintkezése a tisztátalansággal azonban mégis az az álma, amelyben malacokat (!) herél. (76.) A szereplőstruktúra korábban tárgyalt oppozíciós képlete ezúttal *Saulus személyiség-struktúráján belül* jelenik meg: alakjában „benne van” egy Ivanics-Lilik, és „benne van” egy Teréz-Támár is. Ezzel magyarázható a korábban említett számár-némajáték is, Saulus alakján „belül” van a létezőket hierarchizáló tisztasági törvény fegyelmi rendje és az ezzel ellentétes „prediszkurzív”, érzéki viszonyulás is.

Mindehhez hozzájárul, hogy a tisztátalan állatok a regényben rendre úgy jelennek meg, hogy tisztátalanságuk a mai olvasó számára idegen, érthetetlen legyen. A történeti (vallástörténeti) hűség műfaji követelményét úgy teljesíti a regény, hogy közben nagyon is számít a 20. századi vagy mai olvasó eltérő világképére, érzékenységre. Belőle egy vihar elől menekülő, az emberhez bújó pusztai nyúl vélhetően sokkal inkább együttérzést, mintsem undort és felháborodást vált ki, és épp így, feltehetőleg értelmetlen pusztításnak tűnik hegyes bottal leszúrni egy apró állatot, csak azért, hogy a tisztátalanságát demonstrálják, ahogy az apja tette ezt a gyermek Saulusnak. Ez része annak a retorikai stratégiának, hogy az őszösvetségi zsidó törvénytől *már távolodóban* lássák az olvasók a damaszkuszi út megtérés-pillanata előtt Saulust, akkor is, ha ő látszólag még ezeknek a törvényeknek mindenre elszánt, elkeseredett védelmezője.

Tanulmányom két kérdésre keresett választ. Egyrészt arra, hogy milyen lehetőségei és értékei vannak a szakirodalom által többször visszaigazolt mészölyi „egyenrangúsításnak” állat és ember között, másrészt az ötvenes-hatvanas évek néhány művéből kiindulva megkísérelte bemutatni, hogyan válik az állathoz való viszony kérdése egy kezdetleges, képletszerű, hatalomkritikus forgatókönyv alárendelt eleméből kitüntetett analitikus kérdéssé a *Magasiskolában* és a *Saulusban*.

Jegyzetek

- ¹ SELYEM Zsuzsa (2017), *Anyaállat, rókatárgy, A szem*, 2017. december 11. <https://aszem.info/2017/12/anyaallat-rokatargy/>; SELYEM Zsuzsa: *Szimultanista téboly, valóságvizíó. Állatok és vágóhíd Mészöly Miklós A stiglic című elbeszélésében*, *Műút*, 2021, 85–88.
- ² BALASSA Péter (1990), *Passió és állathecc. Mészöly Miklós Filmjéről és művészetéről*, In *Észjárások és formák: elemzések és kritikák újabb prózáinkról*, 2, Budapest, Tankönyvkiadó, 37–104.; FOGARASSY Miklós (2004), *Kutyafül, madárszem. Mészöly Miklós természetszemléletéről*, In *Magasiskola: In memoriam Mészöly Miklós*, szerk. FOGARASSY Miklós, Budapest, Nap, 28–35.; TOLCSVAY NAGY Gábor (1994), *Állat, ember, szolidaritás. Mészöly Miklós állatmotívumairól*, *Pannonhalmi Szemle*, 1994/4, 90–97. Itt érdemes megemlíteni az *Ex-Symposion* „Sólyom-szám”-át: 1995/13–14. is.
- ³ Márjánovics például a *Magasiskolában* különbözteti meg három tipikus módját a természethez való viszonyulásnak (pásztori/ ököcentrikus/ uralmi), Károlyi nyolc pontban tárgyalja a mészölyi állatábrázolások változatait és funkcióit. MÁRJÁNOVICS Diána (2021), *Örökölt blende. Példázatos irodalom és a Mészöly-hagyaték*, Budapest, Kijárat Kiadó, 97–98.; KÁROLYI Csaba (2021), *»Egy hangyát megsimogatni« Mészöly Miklós és az állatok*, *Jelenkor*, 2021/5, 647–553.
- ⁴ FOGARASSY, *Kutyafül, madárszem*, i. m. 32.
- ⁵ SELYEM, *Anyaállat, rókatárgy*, i. m.
- ⁶ Károlyi Csaba nyomós érveket sorol a konszenzus ellen, szerinte állat és ember bizony igen sok esetben nem egyenrangú Mészölynél. Selyem Zsuzsa imént idézett megállapítására válaszolva írja: »Nagyon úgy tűnik tehát, az élőlények tornasorában itt az állatok mintha közelebb volnának a teremtéshez, annak elemi tisztaságához, mint az emberek, éppen azért, mert az ember túlbonyolítja, túlreflektálja a létezést [...]» KÁROLYI: *»Egy hangyát megsimogatni«*, i. m. 552.
- ⁷ FOGARASSY, *Kutyafül, madárszem*, i. m. 33.
- ⁸ BAZSÁNYI Sándor (2021), M. Melléjegyzések Mészöly Miklós *Megbocsátásához* (és az újabb magyar epika legendáriumához), (kézirat).
- ⁹ MÉSZÖLY Miklós: *Sötét jelek*, Budapest, Jelenkor, 2019, 180.
- ¹⁰ Uo. 164, 174.
- ¹¹ Uo. 245.
- ¹² A másik Bradákné, ő is tekinthető Markos ellenpontjának. Az ő attribútuma a madár, a címadó stiglic ugyanis az ő kedves állata, bár ez a megfogalmazás nem pontos, Bradákné ugyanis nem birtokolja a madarat, hiszen minden reggel kinyitja a kalitka ajtaját, hogy a stiglic szabadon elmelessen, ha akar. A madarat ellopja tőle Markosné, ami után nem sokkal Bradákné meghal. Markosné Lajoskának lopta el a madarat, hogy megvásárolja kislánya hallgatását férje illegális húskereskedelméről. Ez kompromittálja Lajoskát, aki végül elengedi a madarat.
- ¹³ MÉSZÖLY, *Sötét jelek*, i. m. 254.
- ¹⁴ MÉSZÖLY Miklós (1989), *Volt egyszer egy Közép-Európa: változatok a szép reménytelenségre*, Budapest, Magvető, 232.
- ¹⁵ THOMKA Beáta (2007), *Prózaik archívum: szövegközi műveletek*, Budapest, Kijárat, 39–47.; SELYEM: *Anyaállat, rókatárgy*, i. m.
- ¹⁶ MÉSZÖLY: *Volt egyszer egy Közép-Európa*, i. m. 175.
- ¹⁷ MÉSZÖLY Miklós levele Veres Péternek, Budapest, 1964. október 11. In *Mészöly Miklós és Veres Péter levelezéséből*, *Jelenkor*, 2002/1, 32–39, 32.
- ¹⁸ A *Magasiskola* szövegét a továbbiakban zárójeles oldalszámokkal hivatkozom, amelyek erre a kiadásra mutatnak: MÉSZÖLY Miklós (2016), *Sólymok csillagvilága*, Budapest, Jelenkor, 5–58.
- ¹⁹ MÉSZÖLY levele, i. m. 32.
- ²⁰ Lelovich György Mészöly által kommentált és közreadott önéletrajzából kiderül, hogy Teréz, Teri valóban létezett. Odakerült a telepre, a nutriák kísérleti tenyésztését felügyelte, helyettesítet-

te Lelovichot, amikor ő természetfilm-forgatásokra ment, vagy más miatt távol volt, és valószínűleg párja is lett Lelovichnak. MÉSZÖLY, *Sólymok csillagvilága*, i. m. 135.

²¹ MÉSZÖLY Miklós, *A tágasság iskolája*, In *Sólymok csillagvilága*, i. m. 60–82, 70–71.

²² Vö. a leprások megtisztulásakor bemutatandó madáráldozat leírásával: „Azután parancsolja meg, hogy áldozzák fel az egyik madarat, folyó víz fölött egy cserépedényben. Fogja az élő madarat, a cédrusfát, és az izsóppal együtt mártsa bele az egészet (beleértve az élő madarat is) a folyó víz fölött feláldozott madár vérébe. Hintse meg vele hétszer az embert, hogy megtisztuljon leprájától, s amikor már tisztának nyilvánította, az élő madarat engedje el a mezőn. Most aki tisztulásra jött, mossa ki a ruháját, nyírja le a haját, fürödjön meg és tiszta lesz.” (Lev 14, 5–8.)

²³ VERES Péter levele Mészöly Miklóshoz, 1964. szeptember 25, In *Mészöly Miklós és Veres Péter levelezéséből*, i. m. 30–31, 31.

²⁴ GÖRÖZDI Judit (2006), *Hangyasírák, csillagmorajlás: elhallgatásalakzatok Mészöly Miklós írásművészetében*, Pozsony, Kalligram.

²⁵ MÉSZÖLY Miklós, GAÁL István (1970), *A realizmus parabolái irodalomban és filmen*, Filmkultúra, 1970/4, 20–28. – Újabb kiadása: MÉSZÖLY: *Sólymok csillagvilága*, i. m. 83–93.

SÖRÖS RITA: Bőrrönd

Széchenyi Imre gróf huszonöt évesen és váratlanul találta magát a dualizmuskori politikai csatározások, pontosabban a nyolcvanas évektől egymásnak feszülő liberális és konzervatív gazdaságpolitikai viták sodrában. Az éles hangú polémia a gróf *Amerikai levelek* címmel közölt írása indította el 1883-ban.

Az 1870–1880-as években a gazdasági válság és a nyomában járó depresszió Európa-szerte fölerősítette a liberális gazdaságpolitika kritikáját. Magyarországon a kormányzati hatalom birtokában lévő Szabadelvű Pártot több irányból bírálták: konzervatív, majd szociáldemokrata, azután polgári demokrata oldalról. A konzervatívok szerint a kiegyezés utáni kormányok liberális társadalom- és gazdaságpolitikája okozta a társadalomban végbemenő szélsőséges differenciálódást. A „laissez faire, laissez passer” elve lehetővé tette ugyan az egyének boldogulását, de a gazdasági versenyben, az érdekérvényesítésben a társadalom nagy tömegei lemaradtak. A hagyományos, a mezőgazdaságból élő rétegek egzisztenciálisan süllyednek. Fölemelkedésükhöz az állam szerepvállalására és a társadalom önszervező erejének megszervezésére van szükség.

Széchenyi készült a közéleti szerepre. Erről tanúskodik Justh Zsigmondhoz írt levele: „hajnalodni látom azon rég táplált reményemet, hogy a mi generációnk mégis csak többre való mint az, amely egy-két évtizeddel előttünk lépett a küzdőtérre! Csakhogy annak küzdőtere: a totalizateur, a zöldasztal, a szoknya-alja, és némelykor a 25 lépésnyi lőtávolság volt. – Legyen a mienk: az íróasztal, a gyűlésterem, az olvasó szoba, a férfias és edző sport versenye, főleg pedig a practicus és üdvhozó tettek színhelye!” Gondolkodására nagy hatással voltak a német és a francia konzervatív eszmeáramlatok, különösen az azokban rejlő szociálpolitikai elképzelések, például a francia Frédéric Le Play nézetei. A német Lorenz von Stein írásaiból jegyzeteket készített, Rudolf Meyer vezetésével pedig többedmagával beutazta az Amerikai Egyesült Államokat.

1883-ban Széchenyi két írást tett közzé a tengerentúlon tapasztaltakról, illetve gazdasági és szociális szempontok figyelembevételével javaslatokat tett a magyarországi birtokpolitika módosítására. Elemzésében abból indult ki, hogy a föld alacsony jövedelmezősége, a fokozódó terhek miatt a családok eltartására alkalmatlan törpebirtokok tömege jött létre. A további birtokaprózódást a birtokminimum bevezetésével, az életképes kisbirtokosok tönkremenetelét pedig az USA-ban megismert homestead és exemption törvényekkel – Magyarországon otthonmentesítő törvényként emlegették – lehetne megakadályozni. A birtokminimum, vagyis a parasztbirtok meghatározott nagyság alatti fölosztásának tilalma megvédené a parasztbirtokot a további aprózódástól. Az otthonmentesítés pedig a birtok meghatározott részének adósság fejében való árverezésének tilalmát mondaná ki. Javasolta a birtoköröklés rendjének megváltoztatását is: a Magyarországon általános fiági öröklési rendszer reformja angolszász mintára (azaz a legidősebb utód örököl) megszüntetné a kötelező részt és a természetben való osztást, s ezzel nemcsak a birtokaprózódás fékeződne le, hanem kényszerűen a polgári pályák felé terelődnének a fiatalabb örökösök. A birtokminimumra, az otthonmentesítés bevezetésére és az öröklési rend reformjá-

ra tett javaslatait befogadták a mezőgazdasági érdekek fokozottabb érvényesüléséért síkra szálló agráriusok (a kortársak Széchényit is ide sorolták), illetve a konzervatív pártok. Ugyanakkor általános elutasítást váltott ki, hogy a gróf a birtokvédelmet a középirtok esetében a hitbizományi rendszer kiterjesztésével kívánta megoldani. A liberális gazdaságpolitika hívei pedig összetűzet zúdítottak Széchényi javaslataira.

Széchényi Imre meglepően korán összefüggést teremtett a nyomor, a megoldatlan szociális problémák, illetve a polgári értékrendet kikezdő eszmék térnyerése között: „Akárhogyan létezik ilyen tömeg, ott mai napság elkerülhetetlen dolog, hogy a kommunisztikus ideák termékeny talajra ne találjanak. Minél nagyobb lesz tehát a proletárrá vált birtokosok száma, annál jobban felszaporodik azon újoncok hada, amelyet mi ily formán az Oroszországból könnyen átszivárgó, sőt izgatók által nálunk tervszerint terjesztett nihilisztikus ideáknak elébe viszünk. Ezeknek alapja pedig nem más, mint az összes privát birtok eltörlése, és azoknak parasztközösségek közt való kiosztása.”

Úgy gondolta, hogy a társadalom harmóniájának megteremtéséhez a kereszténységre és az altruizmusra kell támaszkodni. Az altruizmus gondolatvilágához Thomas Carlyle munkái révén jutott közel. Széchényi szerint a jelenkor önzése, az egyéni boldogulás mindenáron való megvalósítására épülő világnézete a társadalom atomizálódását idézi elő. A felhalmozódó feszültségek „szociális revolúcióval” fenyegetnek. Egyetértett az altruizmusnak az egyén önkorlátozó magatartását, a köz érdekét figyelembe vevő és ezáltal az emberiség boldogságát, békés együttélését hirdető elképzeléseivel. „Míg az altruizmus szándéka a földi javak felhasználásánál mindig a köznek érdekére lenni tekintettel, „uti sed non abuti” [élni vele, de nem visszaélni]; addig az egoizmus az egyén korlátozását semmi irányban nem tűri.” Az altruizmust keresztény értékszemlélete miatt is közelinek érezte magához.

Addigi munkássága igazolásának és támaszának tekintette a katolikus egyház kibontakozó szociális tevékenységét. Széchényi 1902-ben a III. Országos Katolikus Nagygyűlésen elhangzott beszédében kifejtette, hogy a 19. századot a liberalizmus képviselte szabadság gondolatának uralma jellemezte, amely azonban nem hozta el az egyenlőség és a testvériség remélt korszakát. Sőt, az emberek közötti egyenlőtlenség tovább nőtt, s ennek velejárója volt a társadalmi feszültségek növekedése, a szocializmus és az anarchizmus térnyerése. Szerinte a liberális politika zsákutcájából sokféle kiútkeresésre találhatunk példát (az államszocialista elképzelések, az altruizmus, a bismarcki olajcsepp alkalmazása, a szociális törvénykezés, a szövetségi eszme stb.), de mindegyikben közös az igény a társadalom korlátok általi megszervezésére, a szociális misszióra. Ezt a gondoskodást a kereszténység a kezdetektől fogva gyakorolja a krisztusi tanításokhoz viszonyuló, az elesetteket védő etikai rendszer segítségével. A keresztény vallás tehát „par excellence szociális vallás”. (SZÉCHÉNYI Imre: *Ami hitemben megerősít, Alkotmány*, 1902. október 9.) Széchényi szerint a felhalmozódott társadalmi feszültségek megoldására ennek a keresztény szellemnek kell érvényesülnie a törvényekben, az intézményekben.

Gyakorlati munkássága

Széchenyi a kortársak elismerését nem könyveivel vagy tanulmányaival, hanem gyakorlati munkásságával érdemelte ki. Felsorolni is nehéz rövid, ám kivételesen tevékeny életének a gazdaságot, a településszervezést, a közművelődést, az egyesületeket, a sportot és az élet sok más területét érintő alkotásait. Ezt igazolja agrárpolitikusi munkássága néhány gyakorlati eredményének vázlatos bemutatása is. Sikeres közeleti működésének egyik záloga a helyi viszonyok alapos ismerete volt. A grófot a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter 1882-ben kérte föl Somogy vármegye közgazdasági előadójának. Ő képviselte a minisztert a megye közigazgatási bizottságában. A javadalmazással nem járó feladatot sokan tiszteleti fölkérésként fogták fel, de Széchenyi nem így tett. Kivételes aktivitással látott a feladatahoz, a miniszter törvényhatósági szakközegeként a közgazdasági érdekek helyi képviselőjéhez.

A helyi gazdasági és társadalmi viszonyok alapos ismeretét bizonyítja 1886. évi közigazgatási előadói jelentése a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszternek. Az előző éveket is alapul véve átfogó képet adott a vármegye közgazdasági helyzetéről. Az összegzés írásban is megjelent, *Somogy megye közgazdasági viszonyairól* címmel. Munkájának alaposságát bizonyítja, hogy a Magyar Tudományos Akadémia fölkérte egy Somogy vármegyéről készített közgazdasági összefoglalásra, amelyet Széchenyi 1892-ben olvasott fel az Akadémián. *Somogy vármegye közgazdasági és közművelődési állapota* című, nyomtatásban is napvilágot látott munkájában fölhívta a figyelmet – a megye gazdaságának adatokban bővelkedő bemutatása mellett – a közegészségügyi állapotok javításának szükségességére, a gyermekvállalási hajlandóság csökkenésének veszélyére is.

Figyelme a vidéki élet szinte minden területére kiterjedt. A nyolcvanas években például eljárta annak érdekében, hogy a Somogy megyei gazdasági egyesületnek megvehesse és fejlessze az ozorai méntelepet a térség lótenyésztésének minőségemelésé céljából. Kezdeményezte az *Amerikai Nemzetőr* című lap támogatását és terjesztését a kivándorlási kedv lelohasztása érdekében. A szövetségre lépett gazdasági egyesületek alelnökeként a vidéki vasútállomásokon létesítendő közraktárak létesítése mellett érvelt. Aktív szerepet vállalt a legbefolyásosabb dualizmuskori agrár-egyesület, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE) munkájában. 1883 őszén, amikor Széchenyi Pál gróf miniszteri kinevezése miatt lemondott az OMGE gépészeti szakosztályának vezetéséről, Széchenyi Imrét választották meg új szakosztályi elnöknek. Az ifjú gróf jelentésében a rá jellemző alapossággal számolt be például a Lepsényben rendezett ekeversenyről. A két vagy három ekevassal rendelkező ekék munkájának eredményét nem csupán ismertette, hanem véleményt is formált azok hasznosságáról. Álláspontját a vonóerő-szükséglet, a rendelkezésre álló igaerő és a szántásmélység figyelembe vételével alakította ki.

Az 1883. szeptember 1-jén megtartott ekeversenyt a Veszprém vármegyei gazdasági egyesület rendezte, Széchenyi Imre a hármas ekék munkáját bíráló bizottság

elnöke volt. Az OMGE budapesti székházában rendszeresen megrendezett téli előadássorozatába a telepítés ügyéről tartott előadással kapcsolódott be, ahogy olvashatjuk: „Gróf Széchényi Imre 1893-ban Németországban tett személyes tapasztalatai alapján két ülésen keresztül ismertette a porosz telepítési ügyeket és az azoknak nagy arányt biztosító törvényes intézkedéseket, különösen a porosz járadéktörvényt.”

A telepítés ügye

Széchényi Imre a telepítés elismert szaktekintélyének számított az 1890-es években. Szerinte a nincstelen parasztság telepítéssel való földhöz juttatása több szempontból is indokolt: csökkentené az agrártársadalomban felhalmozódott szociális feszültséget, fékezne a kivándorlás ütemét és gátolná a szocialista tanok terjedését a szegényparasztság körében, a magyar telepesek nemzetiségek lakta vidékeken való megjelenése pedig a magyarságot erősítené.

Széchényi Imrét Bethlen András földművelésügyi miniszter 1890 végén nevezte ki szőlőtelepítési kormánybiztossá. Feladata a Balaton-melléki és a Zala menti szőlőterületekkel és birtokosaikkal való foglalkozás volt. A filoxéra pusztítását követően az újratelepítésnek, az új szőlőterületek kialakításának egyik útját a filoxéramentes homoktalajokon történő szőlőművelés jelentette. Széchényit ezen a területen elért jelentős sikerei miatt nevezték egykorúan „homokszőlő-telepítési kormánybiztos”-nak.

A gróf 1892-ben tanulmányutat tett Németországban, hogy tanulmányozza az ottani telepítéseket. Utazásának tapasztalatait 1893-ban megjelent *Telepítési törekvések Németországban* című, másfél száz oldalas írásában foglalta össze. Részletesen ismertette a telepítéssel kapcsolatos 1886., 1890. és 1891. évi német törvényi szabályozást, és bemutatta az állami telepítés (Ansiedelungs Commissio) és a magántelepítés (General Commissio) folyamatát, eredményeit. A kétféle telepítés politikai, gazdasági és társadalompolitikai hangsúlyairól összegezve megállapította: „Mindebből pedig az következik, hogy amely állam a telepítésnél csupán az agrársociális célú tartja szem előtt, az jobb példát alig talál a német járadéktörvénynél, a ki azonban nemzeti és politikai célokat is kíván a telepítéssel elérni, az tanuljon az Ansiedelungs Commissiotól.”

A német állam közvetlen vagy közvetett támogatásával végrehajtott telepítések egyik fontos jellemzője az volt, hogy járadékbirtokokat hoztak létre, ahol a föld és a felszerelés stb. árát a telepesek járadékként fizették meg. A gróf azt is ismertette, hogy a telepítő állami szervet vagy magánszemélyt milyen jogok illették meg; például a telepítőnek joga volt beleszólni a járadékbirtokon folytatott gazdálkodásba. Széchényi méltatta a német gyakorlatot, de kritikával is illette azt: többek között kifogásolta a járadékbirtok öröklésének korlátozását, a magántelepítések esetében a telepes kiszolgáltatottságát. Az állami és a magántelepítések mozgató rugói közül kiemelte

a társadalmi, szociális célok: „Mi tagadás benne, az emberi tevékenység főrugója mégis csak az önérdék –, s így a dolgok megítélésénél ennek mérlegelését szem elől tévesztenünk nem szabad. A telepítésnél az államot önérdék vezeti épp úgy, mint a magánost. Csakhogy épp itt van a különbség. Hogy miután az állam az egyeseknek, közös érdekeit képviseli (vagy legalább kellene hogy tegye!), azért annak önérdéke közérdekké válik. Míg a magánosnál csak ritka esetekben emelkedik az önérdék az egoizmus niveauja felé. [...] Mert míg az állam önérdékének kielégítését más irányú vívmányokban találja (nemzeti létérdek, adóalap növekedés, belbéke biztosítása stb.), addig a magános, mégis csak többé-kevésbé, egyenes és subjectiv anyagi előnyökben találhatja ezt meg.” Széchényi röviden szót ejtett a német állam által bérleti formában kialakított telepes községekről is, de ezt nem tartotta megfelelő megoldásnak, mert szerinte a parasztok nem bérletre, hanem földtulajdonra vágynak, illetve az állami építkezések drágák, ami megemeli a bérleti díjakat.

Magyarországon a Széchényihez – mint kormánybiztoshoz – köthető legjelentősebb telepítés bérleti rendszerben valósult meg. A Balatonkeresztúr és Fonyód között a Balaton partja mentén elterülő homoktalajú földszávon Festetics Tasziló hitbizományi birtokának mintegy 800 kataszteri holdas legelőjéből hasították ki az új szőlőültetvény területét. A földterület továbbra is Festetics tulajdonban maradt, a szőlősgazdák csupán bérelhették azt. A 317 kataszteri holdon telepített szőlőt 800 négyszögöl nagyságú darabokban adták a telepeseknek hosszú távú, 35 évre szóló bérletbe. A hosszan elnyúló telepet a déli vasút pályája osztotta ketté. A dűlökbe rendezett, déli fekvésű, telepes bérföldeket a természetföldrajzi adottságokra és a vasútvonalra tekintettel alakították ki. Az újonnan telepített szőlők után 4 évig járt haszonbérmentesség. Az ötödik évtől kezdve a bérlőknek holdanként 6 forint 96 krajcárt kellett fizetniük.

A telepítéshez a szőlővesszőket, a karókat a kincstár biztosította úgy, hogy az árukat csak 5 év türelmi idő elteltével kellett – és akkor is kamatmentes részletekben – törleszteni. A bérlőknek az állami támogatás fejében kötelezettségeik is voltak: a szerződéskötést követő 5 éven belül a bérleményt be kellett ültetni szőlővel, és csak szőlőtermesztésre lehetett használni a területet. Előírták számukra, hogy milyen fajtájú szőlőt telepítsenek, ellenőrizték a szőlőföldek megfelelő talajmunkáit, trágyázását, illetve kötelezővé tették a fásítást és a sövényezést. Az előírásokat megszegő, fizetési kötelezettségeit elmulasztó haszonbérlet a kormánybiztos elmozdíthatta, és új telepet állíthatott a helyébe.

A Keresztúr és Fonyód között elterülő telep sajátossága az volt, hogy a Tapolca környéki szőlőbirtokosok (badacsonyi, kővágóörsi, neszesgyörki, gulácsi, balatontóti stb.) bérelték azokat, és jártak át a Balaton déli partjára dolgozni, miközben nem adták föl az északi parti szőlőgazdálkodást. A kincstár öt esztendeig biztosította a telepeseknek, hogy évente tíz alkalommal ingyenesen igénybe vehessék a vízen történő oda- és visszaszállítást. Nagy segítség volt ez, mivel a vízszabályozás nem fejeződött még be a Kis-Balaton és a Balaton vízjárta partján, ami megnehezítette a szekerrel történő közúti közlekedést. A kormányzat előírta, hogy a szőlőtelep bérlői

hegyközségbe tömörüljenek. 1893 decemberében már mintegy 150 kataszteri holdat foglalt el az új szőlőültetvény.

Széchényi Imre kormánybiztosként a filoxéra által letarolt szőlők újratelepítésének kisebb horderejű, ám az eredményesség szempontjából nagyon fontos részletkérdéseire is figyelmet fordított: például a sima és gyökeres vesszők időben történő felvásárlására. 1891 áprilisában megjelent hirdetménye azt tükrözi, hogy jó előre biztosítani kívánta a Balaton-parti szőlőtelepítéshez szükséges, az állam által a bérlőknek ingyenesen biztosított vesszőmennyiséget a következő év tavaszára. Megnevezte azokat a fajtákat is, amelyeket az újratelepítés során fel lehetett használni: a vörös fajták közül a nagyburgundi, a kékfrankos, a kadarka, az oportó és a szentlőrinc; a fehér fajták közül a kövidinka, az olaszrizling, a zöldszilváni, a piros veltelini és a sauvignon szerepelt a listán.

Fontos tudni, hogy Széchényi Imre telepítési munkáját akkor kezdte, amikor a magyar országgyűlés még nem fogadta el a telepítés ügyét részletesen szabályozó 1894. évi V. törvényt. Ennek hiányában a telepítés sokkal több egyeztetést, egyedi döntést és jóval több időt igényelt, amire a fiatal gróf alkalmasnak bizonyult. Ráadásul meg kellett győzni a Balaton északi partjának vulkanikus talajához szokott szőlőbirtokosokat arról, hogy síkvidéken és homoktalajon is lehet eredményesen szőlőt termeszteni. A gróf tanulmányutat szervezett, hogy bemutassa a jó példákat. Meglátogatták például Szalay Imre országgyűlési képviselő balatonlelleli homoki szőlőbirtokát. A kormánybiztos igyekezett megnyerni a Balaton-menti községek előljáróit, hogy népszerűsítsék a homoki telepítés ügyét.

A szövetkezeti eszme

A gróf az állami segítség mellett a társadalom öntevékenységet is fontosnak ítélte. Károlyi Sándor nyomdokain járva pártolta az autonóm szövetkezeti mozgalom eszméjét. Széchényi Imre a földbirtokosság és a parasztság közötti patriarchális viszony felbomlása után a szövetkezeti eszmében látta azt az összekötő elemet, amely általában is a társadalom összetartó erejévé válhat. De a korábbi viszonyrendszer modernizált változataként a nagybirtokos főuraknak szánta a szövetkezeti mozgalom vezetését, akik majd autonómiára nevelik a tagságot. A gróf a szövetkezetek sokféle haszna közül a gazdasági előnyöket hangsúlyozta: „Hisz a szövetkezésnek veleje éppen az: egyesült erővel olyat tenni, amire egyesek nem elég erősek, tehát egy új vagy legalább tágabb működési tért hódítani, biztosabb és bővebb, tökéletesebb keresetforrásra szert tenni.” Széchényi következetesen képviselte a szövetkezeti eszmét, ám a gyakorlatban olyan szövetkezetek alapításánál működött közre, amelyek a közép- és nagybirtokosi érdekeket szolgálták. Példa erre a Balatoni Halászszeptetket éppen úgy, mint a Magyar Mezőgazdák Szövetkezet. A szélesebb gazdátársadalmat leginkább az általa is támogatott szövetkezeti elven működő biztosítótársaság szólította meg.

Széchenyi Imrének legismertebb szövetkezetalapító tevékenysége a Balatonhoz, a halászathoz kötődik. Meghatározó szerepe volt a Balatoni Halászszövetkezet létrehozásában. A Berek lecsapolását követően jelentősen csökkent a Balatonban a halállomány, ami a halászatban érdekeltet, azaz a balatoni halászati jog tulajdonosait, illetve azok bérlőit összefogásra ösztönözte. A gróf 1884 júliusában értekezletet hívott össze a balatoni halászat gondjainak, illetve emelésének megvitatására Balatonfüredre.

A megbeszélésen a Földművelésügyi Minisztérium országos halászati felügyelője, Landgraf János, több térségbeli országgyűlési képviselő és szakember vett részt. A rabló halászat megszüntetését, halászati őrség felállítását, Siófoknál hallépcső építését tervezték. Memorandum készítését határozták el, amelynek kidolgozó bizottságában (Landgraf mellett) megtalálható volt a kérdésben érintett három megye – Zala, Veszprém és Somogy – közigazgatási előadója is.

A Széchenyi elnökletével tevékenykedő bizottság a halászati jogtulajdonosokat és a halászattal foglalkozó bérlőket megszólító nagygyűlés összehívását kezdeményezte 1884. október 26-ra. A gróf felhívást tett közzé a sajtóban: „Keszthelyen az »Amazon« szálló nagy termében összegyűlni oly célból, hogy ott alaposan megvitatván a balatoni halászat emelését célzó különféle kérdéseket, és csoportosulván, a közös érdekek körül, egy balatoni halászati egyletté alakulhassunk, mely erkölcsi testület, mint számtalan külföldi példa mutatja, egyedül volna képes a kitűzött célt elérni és a közös érdekeket megóvni.” A keszthelyi értekezlet megnyitó Széchenyi a balatoni halászati szövetkezet létrehozását tűzte ki célul. Felszólalásában a szövetkezet anyagi alapjának megteremtéséről beszélt, amit azonnali felajánlások követtek, például a nagybirtokosok közül Festetics Taszilo és Hunyady Imre gróf, a parti birtokosok közül Zichy Livia grófnő, a közalapítványi uradalmak és a tihanyi apátság részéről. Az alapszabályok kidolgozására tizenöt tagú bizottságot állítottak fel: Széchenyi Imre volt az elnök, és a három Balaton-parti megye egyenlő számban adta a tagokat. A szövetkezet alapszabály-tervezetét Landgraf készítette el, ezt az előkészítő bizottság véglegesítette.

A Balatoni Halászszövetkezet alakuló ülését 1884. december 31-én tartották meg. Miután elfogadták az alapszabályt, Széchenyi Imre kimondta a szövetkezet megalakulását. Erdemei elismeréseként Széchenyit közfelkiáltással választották meg a szövetkezet elnökévé, Puteáni Géza bárót alelnökké és Nedeczky Jenőt igazgatóvá. Nagy nehézséget okozott, hogy a tulajdonosi széttagoltság, a nyereség maximalizálásában érdekelt haszonbérlők keveset törődtek a tó halállományának megfelelő szinten tartásával, minőségének javításával. A szövetkezet tagsága a bizonytalan helyzetből az előrelépést a halászati törvény elfogadásától, majd életbe léptetésétől várta. Az utóbbi érdekében 1888 őszén Széchenyi Imre szövetkezeti elnök vezetésével küldöttséget menesztettek a földművelésügyi miniszterhez. A Balatoni Halászszövetkezet az 1890-ben életbe léptetett halászati törvényig igyekezett szabályozni a balatoni halászatot. A szövetkezet ezután átalakulva Balatoni Halászati Társulat (BHT) néven folytatta a tevékenységét. A BHT munkáját a halászati törvény értel-

mében, a Halászati Felügyelőség ellenőrizte. A törvényi előírásoknak megfelelően halászati ütemtervet dolgoztak ki, de a haltenyésztés és a lehalászás ügye továbbra is megoldatlan maradt. Ennek egyik oka a széttagolt bérleti rendszer volt, amelyet 1900. január 1-jén számoltak fel: a BHT a Balaton halászati jogát egy cégnek, a Balatoni Halászati Rt.-nek hosszútávra adta bérbe.

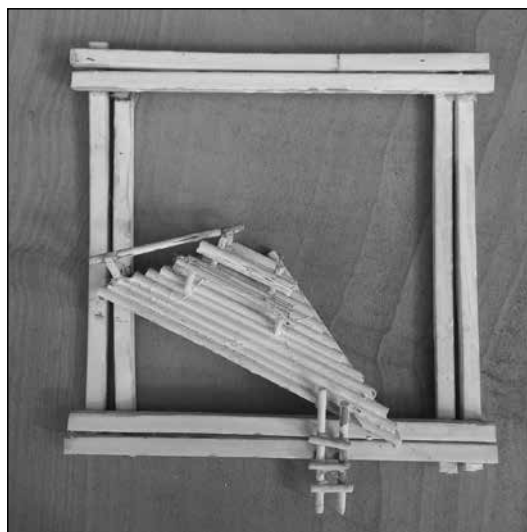
Széchenyi Imre közreműködött a Magyar Mezőgazdák Szövetkezete (MMSz) alapításában is. Ez a szövetkezeti formáció az OMGE kebelében létrejött, leginkább a gabonaértékesítés megszervezésével foglalkozó Magyar Gazdák Hadseregellátó Szövetkezete jogutódjának tekinthető. Az 1891-től országos szinten szerveződő Magyar Mezőgazdák Szövetkezete létrehozásának motorja az OMGE titkára, Baross Károly volt, és első elnöke Andrássy Aladár gróf lett. A Magyar Mezőgazdák Szövetkezetét azért kritizálták, mert nem csupán értékesítő- és fogyasztási szövetkezetként kívánt működni, hanem alkuszdíjjal működő „közös közvetítő ügynökség”-ként is. A támadásra Széchenyi újságcikkben válaszolt, amelyben tőle szokatlan iróniával igyekezett elhallgatni a szerinte méltatlan és nyereségféltségéből fakadó hangokat: „Hiszen nagyon természetes, hogy az, kinek keresete megnyirbáltatik, zúgolódni fog! Senki sem veheti rossz néven, ha a bérlő iparkodik azon, hogy eddigi bérlete ezentúl ne saját regieiben [rezsiben] kezeltessék; ha a városi fiákeresnek nem jól esik, hogy az az uraság, kit eddig állandóan egész idényen át vinni szokott, saját fogatát hozza fel a városba; a milimári káromkodik a tejszövetkezetek ellen; a városi hordár a telefonra zsémbe; maholnap pedig a gyorsíró fogja a javított fonográfot elkáromolni.” A Magyar Mezőgazdák Szövetkezete célul tűzte ki a tagság birtokeladásainak, bérbeadásainak segítését, közös üzemek felállítását és a hitelezést is. A szövetkezet a nagygazdák, de alapvetően a közép- és nagybirtok piaci pozícióit volt hivatott javítani. A századelőn a gabonaforgalmazás mellett a borértékesítés elősegítésére Budafokon pincét vettek, illetve szövetkezeti sertéshizláló telepet rendeztek be Kőbányán.

Széchenyi a szegedi mezőgazdasági országos kiállítás alkalmával megrendezett gazdakongresszuson szövetkezeti elven működő biztosítótársaság létrehozása érdekében szólalt föl. Az ott felolvasott nézetei *Szövetkezeti alapon való kölcsönös biztosítás* (Budapest, 1899) címmel, nyomtatásban is megjelentek. A biztosítás ügyének saját kézbe vétele régi elképzelése volt a gazdatársadalomnak, az OMGE is pártolta azt. Széchenyi érvei jól jellemzik gondolkodását: szerinte a szövetkezeti forma lehetőséget adna arra, hogy a gazdálkodás szempontjából fontos jég- és tűzkárbiztosítás díját mérsékelni tudják. A szövetkezet – szemben a részvénytársasággal – nem a nyereség növelését tartaná alapvető céljának, hanem a biztosítottak szolgálatát: „Hisz abban van a mi nyereségünk, hogy olcsóbban biztosítunk, mint eddig és hogy az, amivel a tartaléktőkét szaporítjuk, nem másé, hanem a mienk. Egy szóval egy személyben volnánk biztosítók és biztosítottak.” Az ingatlan-, tűz- és jégkárbiztosítással foglalkozó Gazdák Biztosító Szövetkezete 1899. december 11-én alakult meg az OMGE kezdeményezésére, állami támogatással.

A kormány a kilencvenes évek elejétől fordított nagyobb figyelmet a mezőgazdaság fejlesztésére, ami esetenként közvetlen állami támogatásban is testet öl-

tött. A korszerű gazdálkodást ösztönözték az állami mintagazdaságok, az országos állategészségügyi szolgálat, növénynemesítő, vegykísérleti és gépkísérleti intézetek. Számos új jogszabály szolgálta az agráriumot. Szabályozták az erdő- és vízhasználati jogokat, a telepítés és a szövetkezetek ügyét. Megszületett a mezőgazdaságot érintő legátfogóbb jogszabály, az ún. mezőrendőri törvény (1894: XII. tc.), amely kitért például a határhasználat rendjére, a belterjes állattenyésztésre. A szőlőrekonstrukciós törvény (1896: V. tc.) alapján átfogó program indult a szőlőültetvények felújítására, a korszerű borkezelési kultúra elterjesztésére. A századforduló táján a kormánypárti sajtóban egyre több olyan cikk jelent meg, amely támogatóan nyilatkozott egyes, régóta hangoztatott agrárius gazdaságpolitikai, szociális törekvésekről.

Széchenyi Imre mindezt kedvező változásként, a liberális gazdaságpolitika merev alkalmazásától való eltávolodásként értékelte. Közéleti pályájának indulásakor megélt sérelmekre utalva így írt erről 1902-ben: „»Tempora mutantur et nos mutamur in illis« – közel 20 éve, hogy alulírott visszatérve Amerikából, egy mozgalomnak szerény megindítója volt, mely akkor sokaknak nagy öröme »csúfos kudarcot vallott«. A célja nem volt más, mint felhívni a haza figyelmét arra, hogy a magyar közép- és kisbirtokos osztály hanyatlik, gyengül és oly törvényes intézkedéseket sürgetni, amelyek ezen folyamat meggátlását segítenék elő. Akkor ezen ártatlan mozgalom hivatalos elfojtására nagytekintélyű emberek keltek síkra. [...] A doktriner liberalizmus helyébe ma az »okos« liberalizmus korszaka lépett, a mely minden ténykedései »ok«-ra visszavezetni, »okadatolni« képes, amely számol az adott viszonyokkal, körülményekkel; amelyet nem jelszavak, de az exigenciák vezérelnek; a mely nem a doktrínák járszalagján, de a szabad nemzeti fejlődés egyetlen diadalra vezető mezsgyéjén halad.»

SÖRÖS RITA: *Nyár 2011, IV.*

Rómaiak, végvárok, lecsapolási tervek.

Rövid történeti bevezető a 18. század végéig

A Balaton vidékének története rendkívül érdekes, izgalmas és összetett is egyben. Már az őskorban lakott volt e vidék, később a rómaiak is felfedezték maguknak, majd Lacus Pelsonak nevezték el a tavat. Először Kr. e. 12-ben érkeztek meg a római légiók a mai Dunántúl területére, a tartományt később Pannóniának nevezték el. Pannónia magában foglalta az Alpoktól a Dunáig terjedő térséget. A jelentős nagyságú provinciát több alrészre osztották. Az északkeleti terület, Pannonia Inferior székhelye Aquincum volt. Peremén húzódott a természetes határ, a limes része, a Duna folyó. Ez a terület elsősorban katonai szerepet töltött be, gazdasági jelentősége kevésbé volt meghatározó. A balatoni térség némiképp kilógott a sorból, hiszen korán felismerték gazdasági értékét is. A létrejött balatoni kolóniák lakói elsősorban katonák, kereskedők, hivatalnokok, veteránok lettek. A fejlett anyagi és szellemi kultúra e vidéket is jellemezte: a fűtés, a vízvezetékrendszer, a fürdők, az úthálózat, az erődítmények, a használati tárgyak, a szerszámok, a fegyverek, a pénzek emlékei, nyomai nagy édesvízi tavunk mellett is fennmaradtak.

A Kr. u. 4. században Pannóniát már mint „gazdag és boldog” országot jellemezték a források, melynek a legfőbb exportcikke a gabona, a gyümölcs és a jószág lett. Egyes történétíróink mítoszokat szőttek e kor köré. Régi útikönyvekben olvashatunk arról, hogy a rómaiak kedvelt üdülőhelye a Balaton volt, s hogy Tiberius császár több nyarat is eltöltött itt, vagy Néro császár parancsára itt fojtották a tó vizébe nagynénjét. Mindezek természetesen csak legendák, de egyes motívumok a 19–20. századi irodalmi művekben is felbukkannak.

A kora középkor idején az 1055-ben alapított tihanyi apátság működése évszázadokon át meghatározta a környék életét. A 13. században kiépült a balatoni végvárrendszer, amely nagyban hozzájárult ahhoz, hogy e vidék viszonylag későn került a török kezére. A 18. században több terv is született: nem igazán tudták, mit is kezdjenek a tóval: lecsapolják, feltöltsék vagy miképpen hasznosíthatnák. 1776-ban Krieger Sámuel mérnök, térképész készítette el a Balaton lecsapolási és kiszárítási tervét. Elképzelése alapján a víz elvezetését követően csak egy kis csatorna vezetett volna végig, a tó közepén, ezt használták volna hajózásra. Krieger Sámuel a tervezethez megrajzolta a Balaton pontos térképét, amely kiváló munka, jól szemlélteti a tó 18. századi állapotát. Krieger egyébként három tervet készített a Balaton és a Sió szabályozására: az első tizenegyezer, a második tizenkilencezer, a harmadik már százharmincezer holdat vett volna el a Balatontól. Krieger igencsak elgondolkodtató tervének oka a „termőföld-éhség” volt, amely jellemezte a korszakot. A Balaton így csak a Dráva-Duna vízi útszakasz egyik csatornája maradt volna. A terv végül – a környékbeli birtokosok tiltakozására – mégsem valósult meg. A Balaton helyzete és

* A folytatásokban megjelenő tanulmány 1. része a Magyar Művészeti Akadémia ösztöndíjas programja keretében készült.

állapota a 18. század végére meglehetősen sok kérdést vetett fel. (A 19. század történeti kérdéseit részletesen majd a következő fejezetben mutatom be.)

A Balaton 19. századi történetének sajátosságai

A Balaton történetének legszínesebb fejezete kezdődött meg a 19. század első felében. A nagyfokú fejlődést nagyban elősegítette a reformkor lendülete, majd a dualizmus viszonylagosan kiegyensúlyozott gazdaságpolitikája, a „boldog békeidőknek” nevezett időszak kedvező feltételrendszere. Az általánosan kedvező politikai háttérhez azonban a helyi szintű reformok és reformerek is nagyban hozzájárultak.

A 19. század elejére Gróf Festetics György Keszthelyen megalapította Európa első mezőgazdasági felsőfokú intézményét, majd helikoni irodalmi ünnepeket, költőversenyeket szervezett itt. A reformkorban Balatonfüred vált az ország egyik szellemi központjává. A kor arisztokráciájának képviselői mellett neves írók, költők, közéleti személyiségek – Vörösmarty Mihály, Wesselényi Miklós, Kossuth Lajos, Széchenyi István – is megfordultak a Balatonon. A társadalmi és a társas élet valamint a füredi savanyúvíz nagy vonzerőt jelentettek. A tóban való fürdőzés ekkor még nem vált megszokottá, hiszen a korszak vendégei nem igazán tudtak úszni, így féltek is a nagy tótól.

A balatoni vízi közlekedést a Kisfaludy Sándor költőről elnevezett gőzös vízre bocsátása oldotta meg. Kossuth Lajos és Széchenyi István összefogásaként tette meg első próbaútját a tavon, 1846-ban. 1848-ban, Garay János megírta az első Balatonról szóló verseskötetet, *Balatoni kagylók* címmel.

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc némiképp megtörte a Balaton fejlődésének ívét. Igazi mérföldkőnek számított az 1861-es esztendő, amikor megépült a Pest-Budát Nagykanizsával összekötő vaspálya, s mindez új utakat nyitott a Balaton déli parti települései számára. Az igazi balatoni fürdőélet az 1860-as évektől kezdődött. A vasúthálózat kiépülésével számos virágzó fürdőtelep született meg a Balaton déli partján: Siófok, Földvár, Boglár, Lelle, Fonyód hívogatta már a nyaralni vágyókat. Széleskörű Balaton-kultusz kezdődött, sorra épültek a villák, nyaralók, szállók. Híres emberek vásároltak nyaralókat a tó partján. Füredre költözött a korszak írófejedelme, Jókai Mór, s itt nyaralt Blaha Lujza is. Krúdy Gyula szintén többször megfordult erre, főként Siófokon. Elterjedtek a vízi sportok, igen népszerűvé vált az evezés és a vitorlázás. 1882-től rendszeres vitorlásversenyeket rendeztek a tavon. Szekrényessy Kálmán katonatiszt 1880. augusztus 29-én először úszta át a Balatont Siófok és Balatonfüred között. Mindezzel hagyományt teremtett. Ezek a mérföldkövek meghatározóak a térség életében és visszaköszönnek majd a művészi alkotásokban egyaránt, lényegében tematizálják a híreket, irodalmi és képzőművészeti alkotások ihletforrásaivá váltak.

Jelen tanulmány nem helytörténeti munka, hanem azokat a nagyobb összefüggéseket vizsgálja, amelyek egy része spontán módon, másik része helyi kezde-

ményezések, valamint országos hajtóerők hatására valósult meg. Mindezzel párhuzamosan szeretném bemutatni azt a folyamatot, amelynek során végigkövethető, hogy a viszonylagosan beépítetlen, kies táj hogyan válik a 19. század végére folyton változó fürdőhelyszínekké. Hogyan jelenik meg mindezzel párhuzamosan e vidék kultusza, miképpen válik a magyarság számára is ún. mare Hungaricummá?

Mindez a folyamat azért is érdekes, mert a Habsburg Birodalom, később pedig az Osztrák-Magyar Monarchia részeként számos, jóval fejlettebb határon belüli fürdőhellyel, üdülőhellyel kellett felvennie a versenyt a Balaton vidékének. Mindemellett azért is sajátos a korszakban a tónak és vidékének a helyzete, mert nemcsak három vármegye osztozott rajta, hanem nagyon vegyes tulajdonviszonyokat mutatott. Minderre legjobban Eötvös Károly, a Balaton egyik legkiválóbb krónikása igen részletesen világított rá: „A Balaton egész terjedelmében magán tulajdon sokkal inkább, mint a felső-olaszországi és svájci tavak. A part minden része s a víznek is egész fölszíne képzelt mesgyékkel ellátva, telekkönyvileg egyes birtokosok nevére van fölvéve. Veszprémmegyében tulajdonosai: Almádinál és szemközt Siófoknál a veszprémi káptalan, Vörösberénynél és Kenesénél a vörösberényi alapítványi uradalom, Balatonfő-Kajárnál a nemesi közbirtokosság és a gróf Zichy család. Zalában tulajdonosok: Alsó-Örsnél a nemesi közbirtokosság, tovább Balaton-Füredig a veszprémi káptalan, ezen túl a gróf Esterházyak pápai ága, a füredi nemesi közbirtokosság s a tihanyi benczés apátság. Ettől nyugatra két kisebb nemesi közbirtokosságot kivéve, a veszprémi püspökség, a herczeg Esterházy család, a szigligeti báró Puttkeány, gróf Deym és gróf Forgács és a Freystädter családok birtoka következik, majd óriási vonalon a Balaton egész délnyugati részén Somogymegyéig, sőt még e megyében is a keszthelyi gróf Festetich család a tulajdonos, sőt a harmadik öblözet, a Kis-Balaton, egészen ennek a tulajdona, alig engedve valamit néhány kisebb birtokosnak. Somogymegyében a gróf Hunyady, Jankovich, Zichy, Széchenyi és Wodiáner családok s néhány kisebb nemesi közbirtokosságot kivéve, a tihanyi apátság s megint a veszprémi káptalan a Balaton magánjogi ura. Az összes tulajdonosok száma tehát mintegy 25-re rúg. Ezek gyakorolják a halászatot, ezek élvezik az egyéb haszonélvezetet, ezek tulajdonai a parti fürdők, s ezek engedélye nélkül a gőzhajók és yachtok járása sem volna lehetséges. A közjog a Balatonra nézve az államnak semmi jogot fenn nem tartott, de nem tartott fenn a közönségnek sem, se fürdeni, se hajózni, se – mikor a felszint jég borítja – tengelyen járni vagy szállítani rajta. A tulajdonosok mindamellet a közönséget e jogok gyakorlásában legkevésbé sem gátolják, s a közönség megszokta, a halászatot és nádlást kivéve, a Balatont köztulajdonnak tekinteni.” (Eötvös Károly: *A Balaton tava*. In *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen*, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/OMMonarchia-az-osztrak-magyar-monarchia-irasban-es-kepben-1/dunantul-3EFE/a-balaton-tava-eotvos-karolytol-4505/?list=eyJmaWx0ZXJzIjogeyJNVSI6IFsiTkZPX0tPTlIfT01Nb-25hcmNoaWFFfMSJdfSwgInF1ZXJ5IjogImJhbGF0b24ifQ>)

Helikon, Georgikon, Festetics – Keszthely sikertörténete

A történeti sort természetesen Festetics Györggyel (1755–1819) indokolt kezdeni, kinek szellemi hagyatéka, s mindaz, aminek alapjait Keszthelyen és vidéken lerakta, a mai napig éltető örökségként van jelen e vidéken. A kalandos életű gróf figyelme az 1800-as évek elején – amikor ismét összetűzésbe került a Habsburgokkal – fordult a keszthelyi uradalom irányába. Miután megfosztották kamarási rangjától és az udvarból is kitiltották, nem maradt más hátra számára, mint a keszthelyi uradalom és vidékének intenzív fejlesztése, amely a kezdeti nehézségek ellenére igazi sikertörténetté vált. Elsőként a birtok adósságainak rendezését kezdte meg, majd a birtoktest nagyságát is gyarapította. Gazdálkodásának pénzügyi alapját a juhtenyésztés és a gypjúkereskedelem adta. Mindehhez hozzájárult az is, hogy kiváló szakemberekkel vette körül magát.

Uradalmainak jószágigazgatója, Nagyváthy János a korszak legnagyobb tudású mezőgazdasági szakemberének számított. A gróf hamar felismerte azonban, hogy megfelelő képzésre lenne szükség ahhoz, hogy a mezőgazdaság fejlődhessen, ezért alapította meg 1797-ben a Georgikont, Európa első felsőfokú agrároktatási központját, ahol számos, rangos képzés zajlott (pl. gazdatisztek, uradalmi ügyvédek, erdészek, mérnökök, vincellérek, ménestesterek, geodéták oktatása).

Mezőgazdasági reformtevékenysége mellett Festetics mecénási vállalásai szintén igen kiemelkedők: 1795-ben megnyitotta kapuit az általa létrehozott csurgói református gimnázium, 1800-ban pedig Keszthelyen már hét iskola működött a gróf jóvoltából. Mindemellett két legnagyobb vállalása a Magyar Minerva sorozat kiadásának támogatása és a napjainkban is minden évben megrendezésre kerülő helikoni ünnepség bizonyult.

A Balaton első hajóflottáját is ő alapította, a fenékpusztai műhelyben készülő vitorlás- és komphajók (pl. Bori Antal, Pali, Fecske, László, Juditta, Stella) közül kiemelkedett a Phoenix, amely az egyik leghíresebb lett a magyar hajózástörténetben, hiszen a Phoenix már menetrendszerűen szelte a habokat, a személyszállítás mellett fontos szerepet töltve be a bor- és sókereskedelemben is. A Keszthelyhez közel fekvő Fenékpusztán nemcsak a hajóépítő műhely vált országos hírűvé, hanem a Festetics-ménes és az itt rendezett lóversenyek.

Festetics György nemcsak Keszthelyt virágoztatta fel, hanem a hévízi tó felútása is neki köszönhető. Az addig elhanyagolt, de igen értékes vízi gyógytavat útépitésekkel, fürdőház létesítésével, a mocsaras területek feltöltésével, vendégfogadó megnyitásával virágoztatta fel. Ekkoriban már fürdőorvos is szolgálta az ismertté vált tónál a betegek gyógyulását. Ezen sikersorozatba illeszthetők a helikoni ünnepségek (1817-től), melyeket a kor neves íróival, költőivel évente kétszer rendeztek meg. Az elsőt mindig februárban, a császár és király születésnapján tartották, míg a másodikat májusban, a georgikoni vizsgák idejére szervezték. A 1800-as évek elejére Festetics és a Habsburg-udvar rossz viszonya is oldódni kezdett, majd az uralkodó visszafogadta kegyeibe, és kamarási rangját is visszakaphatta.

Festetics nemes és korszakalkotói tettei még hosszan sorolhatók. Könyvgyűjteménye európai szinten is unikálisnak számított, Keszthelyen nyomdát alapított, a göttingeni királyi akadémia és a badeni gazdasági egyesület tagjává választották. Jó kapcsolatot ápolt a korszak közéleti és írószemélyiségeivel, számos dicsőítő vers született róla a helikoni ünnepek alkalmából. Cséby Géza, a Festetics-életmű kiváló irodalomtörténész-kutatója a következőképp összegezte a gróf szerepét: „A kortársak, majd az utókor megítélése a grófról felemás volt, amint a kor is, amelyben élt. A feudális mecénás, aki könyörtelenül behajtotta a neki járó adókat, de aki – ha fontosnak tartotta – a magyar oktatásért és művelődésért, a gazdaság modernizálásért pénzt áldozott. A nemzet felemelkedésében játszott szerepe miatt mindenképpen előfutára unokaöccsének, gróf Széchenyi Istvánnak.” (CSÉBY Géza: *A keszthelyi Helikon*, Zalaegerszeg, 2017, 318.)

Festetics György 1819. április 2-án bekövetkezett halála után fia, Festetics László (1785–1846) folytatta az életművét. Ő is méltó maradt az apai elgondolkodásokhoz: fejlesztette a Georgikont, támogatta a magyar kultúrát, mecénásként részt vett a balatonfüredi kőszínház létrehozatalában.

A balatoni gőzhajózás beindulásával Keszthely is jobban bekapcsolódott a tó vérkeringésébe, a város mind több látogatót vonzott. „Keszthelynek szép jövődöt ígér a nagy Festeticsek méltó unokája tolnai gróf Festetics Tasziló – olvashatjuk egy tudósításban –, a mostani majoresco, s a balatoni gőzhajózás. Keszthelyen a méltóságos grófról mindenki lelkesülten beszél, miben a jövődönnek szép záloga rejlik. Az igen szép angol kert nyitva áll. A Füreden mulatóknak Keszthely kellemes kirándulási pontul szolgál; a gőzhajói utazók kényelmes ellátásáról az uradalom már is gondoskodott.” (HALLGASS Benjámin: *Utazási töredékek*, In *Életképek*, 1847/22, 708.) Keszthely a 19. század végére már nemcsak a Festetics-uradalom központja, hanem üdülőhelyként is működött. Megépültek a díszes hotelek, a fürdőházak, az öltözőfülkék, idővel Keszthely vált Balatonfüred és Siófok mellett az egyik legfontosabb fürdőhelyi központtá.

Reformértelmiség, gőzhajójárat, savanyúvíz – Balatonfüred sajátos útja

Kezdetben Balatonfüredet nem a Balaton, hanem savanyúvize tette híressé. Régóta használták gyógymódként, a 19. századtól a polgári fürdőközönség a savanyúvíz-fogyasztás miatt kereste fel nagyszámban a fürdőt. Osterreicher Manes József, füredi fürdőorvos a savanyúvízes gyógykúrákat 1822-ben ún. balatoni hideg fürdőzéssel egészítette ki, de a tóban való hosszas időzés ekkoriban még inkább egyfajta gyógymódszerként, és nem kikapcsolódásként szolgált. A savanyúvíz-kúrát a 19. század végére kiegészítették a balatoni fürdőzéssel, az iszappakolással, a tejsavó- és szőlőkúrával valamint ún. érvágással és purgálással.

Balatonfüred azonban más pozícióból indult, mint pl. Keszthely, hiszen a fürdő a tihanyi apátság tulajdonában volt, és kezdetben az apátság bérleti szerződés keretében üzemeltette. Azonban a bérlők tevékenysége nem mindig bizonyult kielégítőnek (tűzeset, elégtelen ellátás, nem megfelelő higiénia), ezért az 1834-es fürdői tűzesetet követően az apátság saját kezelésbe vette a fürdőit, és 1835-ben kinevezte Écsy Lászlót fürdőfelügyelőnek a füredi fürdő vezetésére.

Balatonfüred 19. századi fejlődéstörténetének sajátosságát nem csak az apátsági felügyelet, a savanyúvíz által nyújtott különleges pozíció, a fürdőtelep és az épített környezet folyamatos fejlődése, fejlesztése adta, hanem a korabeli reformértelmiség helyi szerepvállalása is. A fürdő kedvező adottságai miatt az 1820-as és 1830-as években rendszeres látogatójává vált a hazai reformértelmiség, élükön Kossuth Lajossal és Széchenyi Istvánnal. Kettejük – a jó helyzetfelismerésből adódóan – kezdeményezésére indulhatott el a tavi gőzhajózás, amely fontos állomása a Balaton fejlődéstörténetének. Kossuth Lajos a Balaton és Füred fejlesztésének szükségessége ügyében írta meg azt a neves fürdőlevelét, amelyben – több fontos felvetés mellett – már megfogalmazta a hajójárat szükségességét: „20 mérföldnyi sima út, nagyobb, mint némely vármegye, mint némely fejedelemség, s a honnak legszebb vidéke által körítve, s rajta mégis egyetlen egy hajó sem libeg, kivevén talán a füredi séta ladikot, vagy egy nyomorult halászcsonakot. – Volna csak másutt tó, amarra nyugat felé, s virító városok körítenék, s fürge gőzösök ünnepelnék rajta az emberész diadalát, nálunk hacsak egy bogarászó fecskecsoport nem röpked fölötte, élettelen, s henye, mint egy roppant sír. Mi isten átka van e nemzeten?” Ám azt is megállapította: „Szép ez a Balaton, szép mindenkoron: szép, midőn csendes s foltonkint színét változtatgatja; szép midőn medre mélyéből a vihar közelgetését haragos zöld színt öltve jelenti [...]; de legszebb, multhatatlanul szép, midőn a kelő nap az első sugárt, vagy a teli hold a bájos fénycsomót göndör vízszínén végiglövell. Ki a mindenható mosolyát egy földi képben látni sóvárog, ezt nézze meg.” (KOSSUTH Lajos: *Caleidoscop. V. Balaton-Füred juliusban*, *Pesti Hírlap*, 1842. augusztus 7, 557.)

Hasonlóképp vallott Széchenyi is, a *Balatoni gőzhajózás* című tudományos röpiratában: „Munkafáradt ember, ha a Balaton víztükrét meglátja, új életkedvet érez ereiben csörgedezni. A tenger, igaz, nagyjobbyszerű látvány, de komolysága miatt, ha kereskedői szempontból nem is, sok más tekintetben bizony nem egy »nagyobb tó« kelleme mögött áll, úgy hogy nyári lakhelynek, még kérdés, nem ér-e fel egy kies tó szelíd s kivált művelt partja, mind azzal, mit a zordon tenger közelléte ajánlhat.” (SZÉCHENYI István: *Balatoni gőzhajózás*, Pest, 1846, 12.)

Mindezzel egyidőben létrejött a Balatoni Gőzhajózási Társaság, melynek részvényei egyre gyarapodtak, így tehetette meg a tavon első próbaútját a Kisfaludy Sándor íróról elnevezett gőzös 1846-ban. A rendszeres hajójárat 1847. március 10-én indult el. A Kisfaludy 300 utas szállítására volt alkalmas. I. osztályú termét Széchenyi felesége, Seiler Crescence, osztrák grófnő ízlése szerint alakították ki: fehér és arany belső burkolattal, mahagóni oszlopokkal, tükrökkel díszítve. A Kisfaludy gőzöson két hajózási szakember teljesített szolgálatot: a kapitány és a gépész. A hajón ebéd-

lő, könyvtár, parkettás padló, párnázott ülések, fűthető szobák szolgálták az utazók kényelmét.

Az 1848–49-es forradalmat és szabadságharcot követően 1852-ben kezdődött ismét a rendszeres gőzhajójárat a Balatonon. Ferenc József a szabadságharc leverését követően először 1852-ben látogatott el Magyarországra, s ekkoriban utazott az első tavi gőzösön is. Később Ferenc József 1857-ben újból Magyarországra látogatott, augusztus 13-án a Kisfaludyn hajózott Keszthelyről Balatonfüredre. A korabeli képeken a hajót lobogódíszben ábrázolták. Kétfejű sasos császári zászlók mellett nemzetiszínű lobogók díszítették a fedélzetet. A magyar zászlók sávjában »Kisfaludy« felírást, a másik zászlón pedig a Balaton Gőzhajózási Társaság rövidítését olvashatjuk. A képet sok külföldi lap is leköszölte, így az első balatoni gőzhajó és neve – képletesen bár –, de bejárta Európát.

Azonban nemsokára a kikötők és a Kisfaludy hajó is pusztulni kezdett. 1855-ben már a hajó elárverezéséről és a Balatoni Gőzhajózási Részvénytársaság feloszlásáról beszéltek. A Kisfaludy gőzös utasaival pedig 1866-ban megfeneklett a siófoki partoknál. A Kisfaludy 1869-ig fatestű gőzösként tette meg útjait, majd vastestre cserélték, 1887-ben pedig végleg kivonták a forgalomból. Utolsó előtti hajóskapitánya a híres és legendás hajózási szakember, színész, valamint író, Keöd József volt.

Visszakanyarodva Balatonfüred történetéhez: 1889 júniusában nagy esemény történt Balatonfüred életében: a fürdőévad nyitányaként a nagyközönség használatba vehette azt a modern fürdőházat, amelyet Czigler Győző, neves építész tervezett. A bencés rend tulajdonában lévő füredi fürdőtelepen már az 1820-as években állt egy kisebb méretű fürdőház, de ez a későbbiekben nem elégítette ki a fürdőzők növekvő igényeit, hiába bővítették és újították fel. Végül 1879-ben egy vihar elsodorta a házat. A vendégek azonban nem maradhattak fürdőház nélkül, ezért megépítették azt a korszerű faépületet, amely egészen a II. világháború végéig szolgálta a füredi fürdőzők igényeit. A tizenkét tornyos fürdőházat – melyet több száz tartócölöp támasztott alá – már messziről lehetett látni, és a partról fahídon keresztül lehetett elérni. Benne közös fürdőmedencék, öltözésre alkalmas fülkék, valamint magánfürdőszobák is voltak. Akik nem tudtak úszni, szintén igénybe vehették, nekik a vízbe engedett kosarakat tartottak fent a fürdőház területén. A fürdőház homlokzatát Czuczor Gergely disztichonja díszítette, fürdésre csábítva az odaérkezőket: „Lelked szép erejét a sors hullámai edzik, / E tó testednek / Nyújtván üde életerőt” (1866).

A század végére Balatonfüred már az elsőrendű magyar fürdők közé tartozott. Több nagy szállójában és a nyaralókban közel 600 szoba állt a nyaralni vágyók részére. Évente ekkor már több mint 2000-en keresték fel iszapos vize s a Ferenc József-kútból folyó savanyúvíze miatt.

A vaspálya, kéjutazások, a déli part felfutása

Mielőtt a balatoni fürdőhelyek vázlatos történetét tovább folytatnánk, egy lényeges mérföldkőnél szükséges elidőznünk. Ez pedig az ún. déli vaspálya, azaz a déli vasúthálózat megépítése, amely a Balaton – elsősorban déli partjának – életében új fejezetet nyitott.

A vasútvonal építésének terve már 1855-ben megfogalmazódott, majd megkezdődött a tőkés befektetők és a Balaton környéki megyék versengése, hogy a vasútvonalak iránya merre vezessen. Az 1850-es évekre rajzolódott ki a terv, hogy a somogyi partokon fog végigfutni a vaspálya. Hamarosan a Császári és Királyi Déli Államvasút irányításával elkezdődött a nyomvonal kiépítése a két végpont, Buda és Nagykanizsa között. A munkát 1859 februárjában indították el a Balaton parti szakaszon, a 221 km-es vonalat végül 1861. április 1-jén nyitották meg az utazóközönség előtt. A természeti csapások végigkísérték az építkezést, elsősorban a Balatonnal kellett megküzdeniük a kivitelezőknek. 1862 tavaszán már jelentkeztek a problémák: a jégzajlás és a hullámverések, a Balaton vízszintjének emelkedése tönkretette a töltést, ezért sürgősen megoldást kellett keresni. Hamarosan megkezdődött a hatékony vízszintszabályozás és a Sió fazsilip felállításának tervezése. Mindennek eredményeként 3 láb (0,92 m) nagyságú lecsapolás történt meg a Balatonszabályozó Társulat – gróf Zichy Ferenc elnökletével – hatékony koordinálásával. Így 1863-ban már Siófok is kaphatott vasútállomást, addig csak Szántódon, Boglárán és Szentgyörgyön működtek indóházak. A túlpartra a Kisfaludy gőzös szállította az utasokat az 1864-ben megépített siófoki mólóról. Addigra azonban már a dél-balatoni települések megkezdtek a vasút okozta előnyök kihasználásával a fejlesztéseiket, és lényegében idővel ezzel konkurenciát is teremtettek a dalmát tengerparti nyaralásoknak. Fontos még megemlíteni az 1896. július 15-i dátumot is, amikor a Kaposvár-Fonyód vasútvonal is bekapcsolódott a Balaton minél hamarabbi elérésébe.

A Déli Vasúttársaság már 1862 nyarán hajnali 5-kor ún. balatoni különvonalat indított Budáról. A szerelvény 8.45-kor futott be Szántódra, ahonnan az utasok 10 órakor érkeztek meg Füredre. Ezt a szántódi megállót váltotta fel 1863-tól a siófoki állomáshely. A korszakban kéjutazásoknak is nevezték ezeket a tavi vonatozásokat. A *Pesti Napló* 1870 májusában már a következő hirdetést tette közzé: „Dr. Mangold, Balaton-Füred derék fürdőorvosa pünkösöd első és második napján kéjutazást rendez a regényes Balaton-Füredre. Az utazók pünkösöd vasárnapján félhat órakor reggel külön társaskocsikon a déli vaspályához, innen külön vonattal Siófokra s onnan a Kisfaludy-gőzösről Füredre vitetnek. A visszautazás az nap este 7 órakor történik. Pünkösöd hétfőjén ugyane program szerint egy második kéjvonat is indul Pest-Budáról Füredre. Az árak igen olcsón vannak számítva. Egy második osztályú jegy oda és vissza 6 frt, egy harmadik osztályú 4 frt 70 kr. E kéjutazásnak, melynek, ha az idő kedvez, bizonyára számos részvevője lesz, csak azon egy hibája van, hogy mindkét napra szóló jegyek nem adatnak ki, pedig bizonyos, hogy igen sok részvevő két napot

is óhajtana a bájos fekvésű Füreden tölteni.” (*Kéjútazás Balatonfüredre, Pesti Napló*, 1870. május 29, 156.)

A déli vaspálya szolgáltatásait egyre többen vették igénybe, bár a 19. század végéig olykor-olykor beszámoltak fennakadásokról. Ilyen eset történt például 1879 májusában, amikor a Balaton megáradt, és jócskán megrongálta a fonyódi hegy alatti töltést. Ilyenkor napokig tartott a töltés helyreállítása, a síneket tartó talpak végei a vízben úsztak. Később a vízszintszabályozásokkal és a mederkarbantartásokkal mérséklődtek ezek a problémák.

A déli vasút fontos infrastrukturális változást hozott, de nem oldotta meg a tó zavartalan elérését, hiszen az északi part települései csak 1909 után kapcsolódtak be a vasúti forgalomba. A vasút közelebb hozta a fővárost a Balatonhoz, ám egyre sürgetőbbé vált az északi part bevonása is. Ezért 1888-ban megépült a Balatonszentgyörgyöt Keszthellyel összekötő, 10 km hosszú helyiérdekű vasút. 1902-ben már a Keszthely-vidéki vasúttal Tapolcáig lehetett utazni, 1909 júliusában pedig a MÁV átadta a forgalomnak a pusztaszabolcsi-tapolcai vonalszakaszát.

Siófok – a magyar Ostende

Siófok sajátos helyet foglal el a tavi települések sorában. A 19. században a veszprémi káptalan tulajdonában állt, és felfutását a déli vaspálya megépülésének köszönheti. A fürdőhellyé válás azonban csak néhány évtized alatt zajlott le az 1865-ben még csak mezővárosként funkcionáló településen. Hamarosan – az igényeket látva –, 1871-ben megépült az első, beszédes feliratú – Magyar Tenger – fürdőház, és megkezdődtek a telekparcellázások. Időközben Siófok nagybefektető részvényesek kezébe került, majd Glatz Henrik – a Franklin Nyomda alapítója – vállalkozó vezetésével a Siófokot fejlesztő részvénytársaság megkezdte a korszerű fürdőtelep kialakítását, szállodák, vendéglők, kávéházak létesültek, parti korzót alakítottak ki. Az új fürdőtelepet – melyet a neves mérnök, Ray Rezső tervei alapján kiviteleztek – 1893 júniusában nyitották meg. A Siófoki Balaton Fürdő és Szálló Részvénytársaság harmincöt hektáros fürdőtelepet létesített díszes szállodákkal, parkkal, nyaralókkal. A fürdőtelep szépen fejlődött, megépült az impozáns Sió és a Hullám Szálló. A nagy viláklak tulajdonosai korabeli festőművészek voltak: Than Mór, Vágó Pál, Flesch Tivadar, Tölgyessy Artúr. A korabeli tudósítás jól tükrözte a fürdőtelep modern felszereltségét: „A Balaton siófoki része teljes pompában várja a vasárnapi megnyitót. Kincses Balatonnak ez a drága korálja most már a világba lépő leányzó teljes bájával fogadja a vendégeit. A megnyitó ezen a részen lesz a legünnepélyesebb, a legnagyobb fényű. A program szélesrefaragott keretébe sok kedves, szórakoztató, igazi szezonhangulatot hozó pontot akasztottak be. A fényes fogadtatás érdekes lesz, a lóverseny izgató, a banket a legkedélyesebb, a csónakparthie a legromantikusabb, a kivilágítás és fáklyászene ünnepi s a táncvigalom a gyönyörű program legmulatóbb része.” (*A siófoki fürdő megnyitása, Balaton Társadalmi és Közművelődési Közlöny*, 1893. június 18, 2.)

Siófok rohamosan fejlődött, a 20. század elejére a település lett a Balatoni Gőzhajózás Rt. székhelye, a halászat, a Balatoni Szövetség központja, és a megfelelő infrastrukturális és kommunális hálózat is kiépült. A 20. század elejére a vendégéjszakák számában Siófok elhagyta Balatonfüredet, ezáltal komoly verseny alakult ki a nagyobb települések között.

Az első balatoni útikalauz és a Balaton-kultusz kezdete

A 19. század második harmadában, a Balaton vidékének gyors ütemű fejlődésével egy időben sajátos kultuszteremtő folyamat vette kezdetét, ez pedig nem más, mint a Balaton szerepének, különlegességének, gyógyító hatásának, kultikus erejének hirdetése és reklámozása.

A folyamat több összetevős és több irányú. A kezdeteket Sziklay János (1857–1945) író, újságíró, a Balaton-egylet megalapítójának nevéhez szokták kötni. A veszprémi születésű Sziklayt szerteágazó munkássága mellett a Balaton egyik nagy szerelmeseként tartották számon. Számtalan cikke, könyve jelent meg a tóról. Legismertebb munkái közül kiemelkedik a *Szép Balaton mellől*, a *Balatoni vidéki kalauz* és *A Balaton és vidéke* című összegzése. Írásai mellett aktív tevékenységet fejtett ki a Balaton Egylet – melynek alapítója volt – titkáraként 1882 és 1893 között. A Balaton Egylet céljaul a tó körüli élet, az idegenforgalom, az ottani kultúra és gazdaság fejlesztését nevezték meg. Az Egylet tagjai között neves közéleti személyeket találunk: Jókai Mórt, Mihálkovics Tivadart, Keöd Józsefet, Écsy Józsefet. Az Egylet rendszeresen tett kulturális körutakat, kirándulásokat a tó vidékén. Általában a Kisfaludy gőzöst használták járműként. Az Egyletben öt szakosztály működött: gyógyászati, kirándulási, sport, gazdasági és irodalmi.

A Balaton Egylet az első tóköri szervezet volt, amely a Balaton összehangolt és sokirányú fejlesztését tűzte ki célul, melyet – elsősorban Sziklay Jánosnak köszönhetően – sajtóorgániumokban, kiadványokban ismertettek, propagálták rendszeresen. Az Egyesület céljait Sziklay így fogalmazta meg a 1882-ben: „Augusztus 22-én és 23-án ünnepélyek színhelye lesz Balaton-Füred. Összegyűlnek ott az ország sok vidékéről a nemes vízi sport kedvelői, a Balaton állandó vendégei, hazánk e paradicsomának régi, hű barátai. Ez ünnepélyes alkalom önkénytelenül érezteti velünk, hogy hazánk e remek vidéke még mindig nem oly ismert, oly keresett, mint azt nagyszerűsége megérdemelné. Számosan vannak, kik bejárták a külföld majd minden nevezetes vidékét: a Balaton csak hírből ismert előttük, a zalai várromokról nem vetettek pillantást a Dunántúl Tempejére, vagy csak a túlsó partról tekintettek át a vasútról, mely Velencébe s onnan más külföldi tájakra vitte őket, hogy azok szépségében gyönyörködjenek.

Más országokban már régóta felfogták volna e vidék jelentőségét. Nálunk csak lassan terjed ennek tudata. Még mindig kevesen vannak, akik igazán odaadással érdeklődnek iránta, mint azt a külföld sok helyein s nálunk újabban a Kárpátokban is

tapasztalhatjuk.” (SZIKLAY János: *Balaton-egylet*, [Pesti Hírlap 1882. augusztus 15, 2. – A SZERK. és] *Veszprém megyei hivatalos heti közlöny*, 1882. augusztus 20, 161.)

Sziklay és az Egylet nevéhez kötődik – többek közt – a tihanyi Garay-kunyhó megépítése is. Az avatásra összeállított *Emléklapok* című füzet közölte Garaynak *A Balaton* című költeményét, a Garay-kunyhó történetét s több, a Balaton környékére vonatkozó cikket. 1883-ban a tudósítások az Egylet immár hatékony tevékenységéről, eredményeiről szóltak: „A »Balaton-egylet« a nyáron rendezendő kirándulások és egyéb mulatságokkal már jelenleg foglalkozik. Hiszik, hogy a Balaton vidéke s különösen Balaton-Füred virágzásnak indul majd. Immár is mintegy hazafiúi kötelessége minden műveltebb embernek ez üdvös és nagyhatású egyletnek tagjává válni, annnyival is inkább, mert az áldozat csak két forintból áll, alapító tagnak egyszer s mindenkorra 25 forint. Az egylet eddig mintegy háromszáz rendes és tizenöt alapító tagból áll.” (*Veszprém megyei hivatalos heti közlöny*, 1883. március 18.)

Az Egylet egyik legfontosabb küldetése a kulturális események megrendezése, az emlékhelyek megteremtése volt. Sziklay több helyütt hangot adott annak is, hogy szükség lenne egy Balatoni Múzeumra, melynek létrejötte még váratott magára. Az Egylet kezdeményezésére valósult meg ugyancsak az első bor-, szőlő- és gyümölcskiállítás, először 1887 szeptemberében Balatonfüreden, amely a későbbiek során évtizedekig Balatoni Borhétként élt tovább. 1889-ben az Egylet megjelentette a *Balatavidéki kalauz – Turisták és fürdőzők* kézikönyve című útikalauzt, amelyet szintén Sziklay jegyzett. Ez a balatoni útikönyv elsőként mutatta be a Balaton általános történetét és természeti viszonyait, majd az egyes üdülőhelyek részletes leírása következett. Könyvének nagy előnye a színes néprajzi, történelmi részletek, figyelmet felkeltő érdekességek bemutatása volt.

Sziklay a Balaton érdekében vállalt kulturális tevékenységének gerincét adják ünnepi beszédei és megjelenései: Alsóörsön beszédet mondott Endrődi Sándor balatoni költő emléktáblájánál, Keszthelyen a Balatoni Társaság helikoni ünnepén koszorút helyezett el, de ő volt az, aki a szántódi révcsőházhoz is emléktáblát állíttatott Csokonai Vitéz Mihály és *A tihanyi ekhához* című költeményére emlékezve.

A Balaton Egylet 1894-ben beolvadt a Dunántúli Közművelődési Egyesületbe, 1904-ben pedig új érdekképviselői szerv jött létre: a Balatoni Szövetség, amely folytatta a Balatoni Egylet megkezdett munkáját. Az Egylet megszűnése ellenére Sziklay rajongása a Balatonért nem hagyott alább, ugyanazon lelkesedéssel folytatta küldetését. 1904-ben Lóczy Lajos felkérésére elkészítette *A Balaton bibliográfiáját*, de számos cikket írt a Balaton eredetéről, a különböző települések (Füred, Arács, Révfülöp, Csobánc stb.) érdekességeiről, történetéről, tárcákat közölt Jókairól, Kisfaludyról, a Balaton természeti állapotáról, vízállásáról.

Országos ismertsége és teljesítménye eredményeként kormányfőtanácsosi címet kapott, 1925-ben pedig szülővárosa utcát nevezett el róla. Életének utolsó éveire ekképpen emlékezett vissza Vajkai Aurél etnográfus: „Sziklay Jánossal az 1940-es évek elején többször találkoztam a Múzeum körúton: amennyiben nyolcvan és egy-néhány évéhez illett, kellő tempóban igyekezett a Balaton kávéházba. A Balaton-kul-

tusz élvonalbeli harcosának ugyanis a szeretett tó mellékén nem volt otthona, de még egyszerű vikendháza sem. A kor hálátlan volt hozzá, a Balaton, amiért annyit küzdött, észre sem vette íróját, s a szegény öreg újságíró szeretett Balatonát csak egy kávéház címfeliratában szemlélhette közelebbről.” (VAJKAI Aurél: *Az első balatoni útikalauz és írója, Veszprémi Napló*, 1967. június 24, 6.)

Sziklay János 1945 novemberében hunyt el, a fővárosi Farkasréti temető díszsírhelyén nyugszik. 2007-ben szülővárosa a Vár utcai Panteonban emléktáblát avatott tiszteletére. Sziklay János neve ma már kikopott a magyar irodalomtörténetből, de – akár a Balaton-szeretete okán is – érdemes lenne válogatott műveit nemcsak újraolvasni, hanem 21. századi köntösben újfent kiadni. Sziklay – kevésbé ismert – szerepe a Balaton kultuszának elindításában és a tavi kulturális élet motorizálásában kitörölhetetlen és olyan alapokat teremtett, amelyre a 20. században is építeni lehetett.

Fürdőegyesületek, fürdőtelepek, Balatoni Szövetség

A térségben működő, párhuzamos folyamatok egyik fontos állomásához érkeztünk a 19. századi történeti síkok bemutatása során. A déli parton ugyanis a 19. század végén – a tavi fürdőkultúra kibontakozásával egy időben – sajátos civil, társadalmi szerveződések alakultak ki: az ún. *fürdőegyletek*. Ezeket az egyleteket a magyar társadalom közép rétege hívta életre, erősítve általuk a Balaton kezdődő kultuszát is. A déli part kiépülésében releváns szerepe volt Szaplanczay Manónak (1856–1916), Somogy megye tisztí főorvosának, aki 1893-ban hívta össze az első értekezletet a fonyódi partszakasz parcellázása céljából. Szaplanczay bátorító szavaira 1896-ra Balatonberényben 120, Balatonkeresztúron 30 kiadó parasztszoba jelent meg, Fonyódon 9 villa épült fel, Bogláron 25 ház és 56 szoba, Lellén 4 villa és 30 szoba, Szárszón 80 szoba, Földváron 10 magánvilla várta az üdülőket. A 19. század végére, a 20. század elejére a déli partszakasz fürdőkultúrája is kibontakozni látszott. Az egyszerűnek tűnő munkálatok mögött hatalmas összefogás állt: „Sok a tennivaló és nehéz a munka, mely a Balatonpart felvirágoztatásában még hátra van, hiszen még a kezdet legkezdetén vagyunk; de erős az elhatározás, nemes ambíció, egy kis áldozatkészség és vállvetett munkássággal rövid időn belül pótolni lehet a régi mulasztásokat.” (SZAPLONCZAY Manó: *A somogyi Balaton-part közséjei mint nyaraló és fürdőhelyek*, Kaposvár, 1896, 69.)

A sajátos civil szerveződések, a fürdőegyesületek nagyban előlendítették a települések fejlődését. Az egyletek szerepe és célja sokrétű volt: a fürdőkultúra színvonalának emelése, szálláslehetőségek teremtése, a vendéglátóhelyek számának növelése, az infrastruktúra javítása, a vízvezeték- és csatornahálózat bővítése, az elektromos hálózat kiépítése, a közlekedés fejlesztése. Országos szinten ezt az összetett tevékenységet az 1904-ben alapított Balatoni Szövetség fogta össze, és lendítette előre a kezdeményezéseket. Fő célként a Balaton-kultusz népszerűsítését, a balatoni fürdők felvirágoztatását tűzték ki. A fürdőegyesületek pedig sorra alakultak

egymás után: a Balatonföldvári Fürdőtelepesek Egyesülete (1898), a Balatonberényi Fürdőegylet (1899), a Balaton-Fonyódi Szépítési Egylet (1903), a Balatonboglári Fürdőegyesület (1904), a Balatonföldvári Balaton Club (1904), a Balatonkeresztúri Fürdőegyesület (1904), a Balatonlelleli Fürdőegyesület (1906), a Balatonszárszói és Balatonszemesi Fürdőegyesület (1910), a Balatonfenyvesi Fürdőegyesület (1911), a Fonyód Sándor-telepi Fürdőegyesület (1913).

Időközben a balatoni nagybirtokosok is rájöttek, hogy az idegenforgalom jelentős hasznot hozhat. Így felparcellázták a part menti területeket. A kis falvakból évek alatt virágzó nyaralóhelyek nőttek ki. Így vált felfutó fürdőhellyé Balatonföldvár is. Az egykoron a kőröshegyi Széchényi család birtokában lévő Földvár-pusztá a déli vasút megépülését követően szinte a semmiből nőtt ki, és néhány évtized alatt a legkedveltebb és az egyik legmodernebb fürdőhellyé vált. A gróf Széchényi Viktor tulajdonában lévő földterületet a Széchényiek felparcellázták, villákat építettek, korszerű fürdőtelepet alapítottak. Mérnöki segítséggel 36 holdnyi területet parkosítottak, egyenes vonalvezetésű utcákat alakítottak ki. A földvári fejlesztések elindítója az a Széchényi Imre gróf volt, aki a neves fürdőhely megteremtése mellett később a filoxéra ellen is hatékonyan felvette a harcot.

Balatonboglár esetében a Jankovich család elévülhetetlen érdemeiről kell szólnunk, akik a 18. század végétől legnagyobb birtokosként voltak jelen a településen. 1847-ben gróf Jankovich László (1816–1895) révlikötőjét – az induló tavi gőzhajózás céljából – a Balatoni Gőzhajózási Részvénytársaságnak ajánlotta fel, majd igen hosszú ideig Somogy vármegye főispáni tisztségét töltötte be, 1872-ben a Zala-Somogy Gőzhajózási Társaság elnöke lett. Később róla nevezték el a fürdőtelepet. Jankovich Lászlónak nagy szerepe volt Somogy vármegye gazdaságának modernizálásában, a helyi gazdasági egyletek újraélesztésében. Szőlősgyöroki uradalma a helyi bortermelés egyik központjává vált. Tudását azonos nevet viselő fiának is – Jankovich László grófnak (1860–1921) – átadta, aki később szintén kulcspozíciót töltött be a vidéken: Zala vármegye főispánjaként, a szőlősgyöroki családi otthonából irányította a zalai és balatoni közügyeket. Balatonlellén az 1800-as évek végétől kezdett kialakulni a nyaralókultúra. A település előnye a hosszú partszakasz volt. Lellén 1892-ben épült fel az első villa, a fürdőtelep parcellázása a 20. század elején kezdődött meg. Homokos partját Szalay Imre (1846–1902) – fenyő- és nyárfaültetéssel – alakíttatta nyaralásra alkalmassá.

A Hunyady család – a Jankovichokhoz hasonlóan – szintén kulcsszerepet töltött be a Dél-Balatoni vidékén. Gróf Hunyady József (1863–1942), somogyi képviselő, IV. Károly főudvarmestere e térség legnagyobb szőlőbirtokosának számított, a marcali járásban található kéthelyi uradalmukat tartották a birtok központjának. A prosperáló szőlőtermelés mellett gróf Hunyady József elévülhetetlen érdemeket szerzett a tavi fürdőélet előmozdítása ügyében és Balatonszemes villasorának kialakításában. 1907-ben Szemesen vásárolt magának házat Eötvös Károly író is. Hunyady József 1912-ben a Balatoni Yacht Club elnöke lett, nevét a szemesi Hunyady-telep őrzi.

De nem ez az egyetlen vidék a Balatonnál, amelyhez a Hunyadyoknak közük volt. A 18. század végén Balatonberény is a család kezelésébe került, ahol renoválták a templomot, és gróf Hunyady Imre nevéhez köthető, hogy elsőként építtetett nyaralót (1882) a településen, a könnyebb elérhetőség érdekében pedig egy gőzhajót is vásárolt. Hunyady Imre jó példája iránymutatónak bizonyult, mert a 19. század végére már 4 nyaraló is állt Berényben.

Fonyód történetéhez szorosan kapcsolódik a Zichy család tagjának, gróf Zichy Bélának (1851–1928) áldásos tevékenysége. Zichy Béla az egyike volt a Balaton-kultusz támogatóinak és a fonyódi hegyen lévő birtokaiból jóval áron alul parcellázott fel telkeket, melyeken később a jellegzetes fonyódi villák felépülhettek. Majd a Fonyódi Fürdő Társaságnak ajándékozott 70 holdnyi erdőt, de támogatója lett a Fonyód-Kaposvár vasútvonal megépítésének is. Megépíttette a híres fonyódi Sirály Szállót, anyagi támogatással járult hozzá a fonyódi katolikus templom kivitelezéséhez és a székesfővárosi árvaházak üdülőtelepéhez is négy holdnyi földterületet ajánlott fel. Zichy Béla tevékenységét Fonyódon emléktábla és a Bélatelepe elnevezés őrzi.

Később a vendégkör is formálódott. Balatonföldvárt és Balatonberényt elsősorban az arisztokrácia, Balatonboglárt a középosztály, Fonyód-Bélatelepet pedig az állami hivatalnokok látogatták szívesen, s építették fel ott villáikat, nyaralóikat. A 20. század elejére az infrastruktúra még inkább fejlődött a tó körül: 1909-ben megépült az Észak-Balatonparti vasút, majd számos új kikötő nyílt: Földváron 1907-ben, Fonyódon 1908-ban, Siófokon, Bogláron, Szemesen 1912-ben. A század végére feléledt a déli part, Siófok felzárkózott „Magyarország díszé”, azaz Balatonfüred mellé, melyet a fürdőhelyek látogatottsági adatai egyaránt alátámasztanak, s melyben bizonyára nagy szerepet játszottak a korszak népszerűsítő kiadványai és a déli parti fürdőegyletek aktív tevékenysége is.

A fürdőegyleteket 1904-től a Siófokon megalakult, már Sziklay János kapcsán említett Balaton-Szövetség fogta össze. 1908-tól már képes lapjuk is volt, *Balaton* címmel. Mindezek a folyamatok nagy előrelépésnek számítottak a déli parti települések aktív működése, fejlődése, valamint érdekképviselete tekintetében.

Felhasznált források

- ANTALFFY Gyula (1984), *A reformkor Balatonja*, Budapest, Panoráma.
- BÓSZÉ Sándor (1989), *A dél-balatoni fürdőegyletek történetéből. (1890–1944). In Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv 20*, Kaposvár, 211–252.
- CSÉBY Géza (1996), *A porából megelevenedett Phoenix*, *Somogy*, 1996/3, 249–252.
- CSÉBY Géza (1997), *Adalékok Keszthely és a Balaton tájleíró költészetéhez*, *Irodalomismeret*, 1997/1, 33–37.
- CSÉBY Géza (2017), *A keszthelyi Helikon*, Zalaegerszeg, Pannon Írók Társasága.
- CSIFFÁRY Gabriella (2004), *Régi magyar fürdővilág*, Budapest, Helikon.
- DORNYAI Béla (1942), *Széchenyi és a Balaton*, *Balaton Kurír*, 1942. október 2, 1.
- EÖTVÖS Károly (2011), *A balatoni utazás vége*, *Veszprém*, Vitis Aureus.
- EÖTVÖS Károly (1957), *Utazás a Balaton körül*, Budapest, Szépirodalmi.

- HALLGASS Benjámin (1847), *Utazási töredékek, Életképek*, 1847/22, 708.
- HUDI József (1989), *A balatoni fürdőkultúra a reformkorban*, In *Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból*, 1988, szerk. BILKEI Irén, Zalaegerszeg, 109–135.
- KANYAR József (1978), *A dél-balatoni fürdőkultúra kialakulásának történeti szakaszai*, In *Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv* 9, Kaposvár, 139–188.
- KATONA Csaba: *Adatok Balatonfüred 1860-as évekbeli fejlődéséhez*, *Századok*, 2002/6, 1423–1454.
- KENEDY Ferenc (1993), *Siófok településtörténete*, Siófok, Városvédő és -Szépítő Egyesület.
- Kéjútazás Balatonfüredre*, *Pesti Napló*, 1870. május 29, 156.
- KÓSA László (1999), *Fürdőélet a Monarchiában*, Budapest, Holnap.
- KÓSA László (1997), *Fürdővendégek társadalmi összetétele a kiegyezéskori Magyarországon*. In *A hét-köznapi historikuma*, szerk. DUSNOKI-DRASKOVICH József és ERDÉSZ Ádám, Gyula, Békés Megyei Levéltár, 76–109.
- KOSSUTH Lajos (1842), *Caleidoscop*. *Pesti Hírlap*, 1842. augusztus 7, 557.
- PETNEKI ÁRON (1982), *A magyarországi gyógyfürdők idegenforgalma és vendéglátása a XVIII. század végén és a XIX. század első felében*, In *Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum Évkönyve*, 1982.
- PRAZNOVSZKY Mihály (1998), *Tájirodalom*, Veszprém, Művészetek Háza.
- PREYSZ Kornél (1893), *A Balaton fürdői azok hatása és használata*, Budapest, Különny. a Magyar Orvosi Archivumból.
- PREYSZ Kornél (1894), *Fürdőügyünk haladása 1893-ban*, Budapest, Különny. a Magyar Orvosi Archivumból.
- SCHLEICHER Vera (2018), *Kultúrfürdő – Kulturális kölcsönhatások a Balaton térségében 1821–1960 között*, Budapest, L'Harmattan.
- SZAPLONCZAY Manó (1896), *A somogyi Balaton-part községei mint nyaraló és fürdőhelyek*, Kaposvár, Róthler György könyvny.
- SZÉCHENYI István (1846), *A balatoni gőzhajózás*, Pest, Trattner és Károlyi.
- SZIKLAY János (1904), *A Balaton bibliográfiája*, Budapest, Magyar Földrajzi Társaság Balaton-Bizottsága.
- SZIKLAY János (1882), *Balaton-egylet, Veszprém megyei hivatalos heti közlöny*, 1882. augusztus 20, 161.
- SZIKLAY János (1931), *Veszprém város az irodalomban és a művészetben*, Veszprém, Dr. Óvári.
- TÓTH Lajos, *A balatoni kultúra fejlődéstörténete*, Magyar Nemzeti Levéltár, Veszprém Megyei Levéltár, XIV, 28, 1–20.
- VAJKAI Aurél (1967), *Az első balatoni útikalauz és írója*, *Veszprémi Napló*, 1967. június 24, 6.
- VARGA István (2004), *Fonyód-fürdőtelep múltja képes levelező-lapokon*, Veszprém, Faa Produkt.

GÁSPÁR FERENC: „NEM AKAROM, DE SZERETNÉM.” ELHALLGATOTT TÖRTÉNET

Szigethy-Gyula Sándor és a szülészet

A Kaposi Mór Oktató Kórház működését meghatározó igazgatók sorában különös tisztelet és megbecsülés övezi Szigeti-Gyula János és fia, Szigethy-Gyula Sándor életművét. Számos szerző több tanulmánya, közleménye állít „ércnél marandóbb” emlékművet számukra.

A kaposvári kórház Szigethy-Gyula Sándor halálakor, harmincöt éven át tartó igazgatásának lezárultával országos összevetésben is kiemelkedő színvonalú intézmény volt, ami – egészen különös módon – mindössze két esztendő történéseinek eredménye. Jelen írásomban, egyúttal emlékezve Szigethy-Gyula Sándor születésének 150. évfordulójára, életének – talán egyetlen – olyan (1924–1926 közötti) részletről szólok, amelynek bemutatása vagy hiányzik (FRANKL–TARJÁN, 1968, 20.) vagy korrekcióra szorul (BODOSI, 1996, 16–17; SZEMES–ZÓKA, 2019, 59–64; 2020, 21–28.).

A kaposvári közkórház történetének ismeretlen fejezete

Az 1922–1930 közötti évek eseményei című tanulmány (GÁSPÁR, 2020, 149–190.) bemutatta, hogy Szigethy-Gyula Sándor kórházigazgató 1924-ben nem támogatta az általa vezetett sebészen lévő szülészeti ágyak leválasztására és önálló osztályként történő működtetésére vonatkozó javaslatot. A publikáció megjelenését követő reakció (SZEMES–ZÓKA, 2021, 547–550.) szükségessé teszi, hogy a tisztánlátást elősegítendő, az 1924–1926 közötti évekre szűkítve a korábban tárgyalt időszakot, visszatérjünk a történetre.

Somogy a Tanácsköztársaság bukását követően a formálódó földreformmozgalmak egyik központjaként a politikakreálás hangsúlyos helyévé vált. A Nagyatádi Szabó István alapította és vezette kisgazdapárt az 1920-as nemzetgyűlési választást követően kormányzati tényező lett, a következő választáson, 1922-ben pedig már abszolút többséget szerezve kormányt alakított.

A párt nemzetgyűlési képviselőjének veje, az egykori szemtanú, dr. Vetter Ambrus (1893–1975) így emlékszik erre az időszakra: a győztes párt kereste azt a lehetőséget, amellyel felrázhatná a közvéleményt, megmutathatná erejét, és egyúttal „a nép javát is szolgálná”. Helyi vezetősége látta, hogy a kórház fejlődése megakadt. A legelhanyagoltabb területnek a közegészségügyet tartották, amelyet a kórházzal azonosítottak. Programjuk névtelenségbe burkolózó kidolgozója a megye közegészségügyének élharcosa, dr. Csurgó Jenő főorvos volt. Ő, ismerve a helyzetet, azt tanácsolta, hogy a változtatásokat a legkönnyebben a szüléssel lehet megkezdeni; ennek nincs önálló osztálya, és az elhelyezés körülményei sem felelnek meg az akkoriban egyre hangsúlyosabban megjelenő közegészségügyi elvárásoknak. Egyetértve ezzel, a kisgazdapárt nemzetgyűlési képviselője, Tankovics János (1869–1946) a törvényhatósági bizottság 1924. őszi évnegyedes ülésén javasolta, hogy a szülészetet válasszák le a sebészetről, és önálló osztályként működjön a továbbiakban. (Gás-

PÁR, 2006, 96–97.) A szülészeti osztály céljára szolgáló pavilon építését korábban már Szigeti-Gyula János kezdeményezte, de a halálát követően elkészülő épületet fia – engedélyezést követően –, a tervezett rendeltetéstől eltérően, végül sebészetként hasznosította.

A kaposvári közkórház helyzetéről 1921-ben egy népegészségügyi és munkaügyi minisztériumi vizsgálat azt állapította meg: „A kórházi telep épületekkel túlszűfolt, a mostani gazdasági udvar sertésólaival, ürülékmedencéjével és szemétdombjával éppen a kórház és a vármegye méltó büszkeségét képező tüdővész és sebészi pavilonok közelségében meg nem tűrhető. A kórháznak teljesen új mosó- és főzőkonyhára lenne szüksége. [...] az előmunkálati lépéseket már most kellene megtenni, [...] felhívom az Alispán Urat, hogy a közkórház fejlődését betetőző s alkalmas időben kivitelre kerülhető részletes tervet dolgoztasson ki.” A hátlaapon kézírással az állt: „Kaposvári közkórház igazgatóságával tudomás, mihez tartás és megfelelő intézkedés, nemkülönben a kaposvári m. kir. államépítészeti hivattal az utolsó bekezdésben foglaltakra nézve teendő javaslat végett küldöm.” (175/2./1921. július 3. – Korábban Bodosi Mihály Kórház történeti Gyűjtemény, a továbbiakban BMKGY, jelenleg Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára, /a továbbiakban: MNL SML/ reponálás alatt.)

Immár három év telt el a vizsgálat és Tankovics indítványa között, de minden maradt a régi ben. Még mindig az 1914-ben vásárolt pócegödör-tisztító szivattyúval emelték ki az összegyűlt fekáliát, és szállították a város határában kialakított telepre. (MNL SML, V. 72. 138/21569/1914.)

A sebész- és szülész-szakképesítéssel is rendelkező Szigethy-Gyula Sándor önérzetesen utasította vissza a kórház ügyeivel kapcsolatban illetéktelen helyről és személytől érkező előterjesztést, amelyet kórházigazgatói, osztályvezetői funkciójának csorbitásaként élt meg. Hangsúlyos indokai között szerepelt, hogy „a kaposvári közkórháznak szülészeti osztálya már 1856 óta van”, vezetése alatt az a szakmailag legmagasabb szinten betölti feladatát, ezért azzal nem kell foglalkozni. (BMKGY, 845/1924. december 2.)

A közel hetven év óta változatlan formában való működtetést inkább a változtatás szükségességére, mintsem elodázására szolgáló érveként értékelhetjük. Történünk idején a szülészeti ágyak az anyaépület 1887-ben történt bővítéseként létrehozott oldalszárnyában (Csépán-szárnynak is nevezik), az I. emeleten, négy szobában voltak elhelyezve, amelyeket kacskaringós lépcsőn és keskeny folyosón lehetett megközelíteni. A négyből egy kórterem a szülőszoba, vizsgáló, sterilizáló és iroda céljait együttesen szolgálta. A szobák fapadlósak. Távolságban tőlük, már az anyaépületi szárnyban volt valamennyi beteg árnyékszéke, egy közös előtérrel, amelyet a férfiak köpködőnek és dohányzóznak is használhattak. Ezt a megoldást még Töltényi János alakította ki 1852-ben, amikor az egyébként impozáns épület hibáit ismerve szorgalmazta, hogy a rossz tájolású árnyékszékek elhelyezését meg kell változtatni, mert az északi szél a bűzt a folyosókra és a kórtermekbe nyomja. Toldalék felhúzásával abba helyezte át a bűz forrását, vízvezeték és csatornázás hiányában két lejtős aknával biztosítva a tisztulási lehetőséget. (GÁSPÁR, 2006, 104.)

Mindezek ellenére a törvényhatósági bizottság a kórházigazgató válaszát elfogadta, a szétválasztást indítványozó felvetést 1925 februárjában elutasította. A felháborodott pártban Tankovics szerepét barátja, dr. Rusa Ernő (1863–1935) kormányfőtanácsos, a köztisztletnek örvendő, tekintélyes közeleti szereplő vette át, aki fellebbezett, és újabb indítványt terjesztett elő.

Az alispán július 11-én a közkórházi bizottságtól, majd a vármegye tiszti főorvosától, dr. Gáspár Imrétől (1863–1945, Szigethy-Gyula sógora) is véleményt kért, aki többek között ezeket válaszolta: „dr. Rusa Ernő úr indítványát megbeszéltem a kórházigazgató úrral, [...] minden egyes speciális szaknak nincsen külön osztálya és külön orvosa, [...] magától értetődik, hogy egy 477 ágyra berendezett kórházban a rokon szakmákat egyesíteni kell, megkeresve azokat az orvosokat, akik ezekre külön is képesítve vannak. A mai leosztás teljesen megfelelő, köztudomású, hogy a sebészet mellett a szülészeti osztályt dr. Szigethy-Gyula Sándor 25 év óta olyan magas szakavatottsággal látja el, hogy a kórház országos jó hírnévvel bír, [...] külön pavilon megépítése nélkül külön, speciális szakorvosi állás szervezését nem tartom sem időszerűnek, sem indokoltnak, mert a szülészeti-nőgyógyászati osztály vezetése most is a legjobb kezekben van.” (GÁSPÁR, 2020, 159.)

A tiszti főorvos és Szigethy érvrendszere, álláspontja azonos, utóbbi így ír az alispánnak: „ez idő szerint – vagyis addig, amíg az egész kórház teljesen át nem építetik, s új, nagy szülészeti osztály nem létesül – lehetetlen a szülészetet a sebészettől elválasztani”. (BMKGY, 429/1925. június 24.) Az adott körülmények között, amikor csupán néhány kórházi ág leválasztása volt a tét, senki nem gondolhatott arra, hogy a kórházigazgató által – a kialakult vita során első ízben – megfogalmazott feltétel teljesülhet.

A kaposvári és az országos helyzet hasonló: „A főbb klinikai szakmák szempontjából vidéki kórházaink nagy részében bizonyos aránytalanságot észlelhetünk a sebészet javára és a többi szakmák kárára. Kórházainknak az utóbbi évtizedekben bekövetkezett hatalmas fellendülését a sebészet indította meg. Abból a kórházból lett valami, amelyikbe annak idején jó sebész került. Legtöbb helyen a sebész főorvos egyúttal annak igazgatója is. Természetes, hogy ezek a jeles sebészeink egyúttal saját osztályukat igyekeztek kifejleszteni, felszerelni, kellő számú férőhellyel ellátni. Specialista szülész-nőorvos vezető állásban mindössze 10 kórházban van alkalmazva, a többiben a szülészeti ágyak más betegosztálynak, többnyire sebészeknek appendixei [vakbél, féregnyúlvány, jelen esetben: járulékos elemei, G. F.], s a szülészorvosi teendőket rendszerint a kórházak valamelyik ehhez értő orvosa látja el. [...] egyre sürgetőbb szakmai elvárás a kórházi beteganyagnak kórforma szerinti éles differenciálása megfelelő szakorvos vezetése alatt álló betegosztályokon.” (SCHOLTZ, 1927, 55.)

A kaposvári közkórház a vesztes háborút követően valóban nehéz helyzetben volt. A korábbi, ténylegesen jelentős fejlesztések, amelyek Szigeti-Gyula Jánoshoz és az őt követő Szigethy-Gyula Sándorhoz köthetők, megszakadtak. A kórház történettel foglalkozó szerzők mindegyike beszél ugyan a kialakult kilátástalan helyzetről, de a valóságot teljes mélységében nem tárják fel. Szigethynek nagyobb nyitottság-

gal kellett volna viszonyulnia azokhoz a kaposvári lapokban megjelenő kritikákhoz, amelyek visszatérően foglalkoztak a kórházban uralkodó „ázsiai állapotokkal”, a körülötte terjengő, mindent betöltő bűz elviselhetetlen voltával. Csak az előbbiekben idézett vizsgálat után öt évvel, 1926-ban, alispáni utasítással lehetett véget vetni a környéken élők panaszáradatának: „[...] a gazdasági udvarban lévő szemét és nyitott ürüléktartály tovább közegésségi okokból meg nem tűrhető.” (BMKGY, 216/35/1926.) Érzékeltetni kellett volna egy figyelmeztető jelzést, a közkórházak klinikai szigorlatokat megelőző képzési jogosultságát és keretszámait meghatározó, 1925-ben hatályba lépő új szigorlati rendelet üzenetét. A kaposvári közkórház 26 fő fogadására kapott jogosultságot: belgyógyászat 3, sebészet 5, szemészet 2, elmegyógyászat 10, bőr- és bujakór 4, fertőző 2. A központi szabályozás szerint a képzésben kizárólag azok az osztályok vehettek részt, amelyek önállóan, osztályvezető főorvos irányítása alatt működtek. Úgy tűnik tehát, csak helyi érvényességű volt a vélekedés, miszerint a kórháznak van szülészeti osztálya.

A kórház igazgatójának ezekben az években szembe kellett néznie a kórházi struktúra és irányítás átalakulásának országosan felszínre törő kérdéseivel. A már korábban szorgalmazott szakmánkénti elkülönítés után az 1926-os országos közegészségügyi értekezleten az orvosi és gazdasági igazgatás különválása is napirendre került. (WENHARDT, 1927, 191.) Karg Norbert, a pécsi Erzsébet Tudományegyetem gazdasági hivatalának igazgatója egy évvel később már egyértelműen fogalmaz: „Nagyobb intézeteknél a megfelelő munkamegosztás nem mellőzhető. Az orvosi és gazdasági igazgatás itt teljesen különválik, s a kettő kapcsolata már nem egy személy, hanem az orvosi és gazdasági vezetőkől, valamint a fenntartó hatóság képviselőiből alakult gazdasági bizottság által létesül.” (KARG, 1928, 1786.) Velük ellentétben Petz Aladár, a győri kórház tekintélyes igazgatója kijelentette: „úgy tekintem a kórházakat, mint a gyógyítás templomait, s ebből természetsszerűleg folyik az a következtetésem, hogy e templomoknak csak egy főpapja lehet, s ez az orvos igazgató”. (PETZ, 1929, 795.)

Az egyedülálló, ezért napjait „életvitelszerűen” kórházában töltő Szigethy is ezt a nézetet vallotta: ténylegesen főpapnak érezhette magát. Apja harminc éven át tartó igazgatását követően ekkor már huszonöt éve ült az igazgatói (a sebész és a szülész főorvosi) székben, amennyi idő elegendő volt ahhoz, hogy a szülészeti önállósulását – mintegy tudat alatt – a reá hagyott örökség csonkulásaként élje meg. Mindent igyekezett saját kezében tartani, ugyanúgy, ahogy nagy elődjétől látta. Nem érzekelte, hogy az új idők valószínűleg már új vezetési stílust követeltek.

Dr. Rusa Ernő nem hagyta „elaludni” az ügyet. A törvényhatósági bizottság munkáját segítő pótállandó választmány 1926. január végén tartott üléséről az *Uj-Somogy* tudósít: „[...] hosszabb vita indult dr. Rusa Ernő indítványa kapcsán ama előadói javaslat fölött, amely szerint a megyei közkórház szülészeti és nőgyógyászati osztályának önállósítása érdekében, specialista szakorvos vezetése alá helyezése iránt foglaljon állást a választmány, illetve e tárgy előkészítésére küldjön ki egy bizottságot Tallián Andor alispán elnökle alatt Somssich Miklós, dr. Gáspár Imre, Kacs Kovics

Lajos, dr. Rusa Ernő, Tankovics János tagokból. [...] Végül is elfogadták az előadói javaslatot Tallián alispánnak azzal a kiegészítéssel, hogy a bizottság jelentése a kórházi választmány elé fog kerülni, és annak véleményes jelentésével terjesztik további illetékes fórumok elé.” (*A póttállandó választmány csak Tallián alispán visszatartása iránt tett javaslatot a törvényhatóságnak, Uj-Somogy, 1926. január 29, 3.*)

De a következő hónapok és ülésezések sem vittek közelebb a megoldáshoz. A fordulópont 1926. április 20-án, az esedékes évnegyedes törvényhatósági bizottsági ülés előkészítésére összehívott értekezleten következett be. A kórház „modernizációjával” kapcsolatban az elsőbbség volt kérdéses: vízvezeték és csatornázás vagy – most már nemcsak a leválasztás, hanem azzal egyidejűleg – egy új szülészeti felépítése.

A kibontakozott vitában a kórház történeti közleményekből rendre kimaradó (ezt magamra is vonatkoztatom), nagy tekintélyű, egyetlen párthoz sem tartozó gróf saárdi Somssich László (1874–1956) felszólalása törte át a megmerevedett hadállásokat. „Dr. Rusa Ernő azt hangoztatta, hogy a csatornázás és vízvezetékkel való ellátást kapcsolják ki, s mondják ki a szülészeti osztály felállítását, s deputációban kérik a népjóléti minisztert államsegély megadására. Gróf Somssich László nem tartja helyesnek Rusa érvelését, mert a legelső és legsürgősebb teendő a kórház higiénikus intézményekkel való ellátása. Ne essen a bizottság abba a hibába, hogy mindent a lát-szatra épít. A kórházat először kórházzá kell fejleszteni és felszerelni mindazokkal a szükséges higiénikus eszközökkel, műszerekkel, amelyekkel a mai orvosi tudomány rendelkezik.” Csatlakozott hozzá dr. Nicsovcics Sándor ügyvéd, aki kijelentette: „Nem személyi érdekből, hanem a közegészségügy és közérdek szempontjából kell a kórházat fejleszteni, s ne ragadják ki csak a nőgyógyászati osztályt. Indítványozta, hogy a bizottság bízza meg a kórházi igazgatót és az államépítészeti hivatalt, állapításuk meg közösen, mire van szükség, s dolgozzanak ki részletes munkaprogramot, fejlesztési, bővítési tervet, s készítsenek erről költségvetést. Ne a személyi kultuszt, hanem a közérdeket tartsák szem előtt. A kórház mai állapotában európai kultúrbotrány, s ennek eltüntetésére szívesen nyújt segédkezet a kórházigazgatónak. [...] Tallián Andor alispán indítványára kimondta a bizottság, hogy megbízza a kórház igazgatóját és az államépítészeti hivatalt, nyolc nap alatt [!] terjesszenek elő részletes javaslatot a kórház modernné tételéről, kibővítéséről, gyökeres átalakításáról, valamint a költségvetésről. A póttállandó választmány így javaslatot tehet ebben az ügyben a megyegyűlésnek, s utána pedig küldöttségben kéri a népjóléti minisztert nagyobb államsegély kiutalására.” (*A kaposvári közkórházat huszonötmilliárddal a vidék első kórházává fejlesztik, Uj-Somogy, 1926. április 21, 1–2.*)

Ugyanazon a napon a másik kaposvári lapban is olvashatunk a kórházról: „Az 1846-ban épült belgyógyászati részen, ahol a szülészeti és szemészeti is van, nincs vízöblítéses klozet, és egy valóságos uszodába gyűjtik össze a fekáliákat, amely a város közepén bűzlik.” (*Több milliárdos kölcsönrel újjá akarják építeni a kórházat, Somogyi Ujság, 1926. április 21, 2.*)

Szigethy-Gyula Sándor azzal érvelt, hogy „a népjóléti minisztert több ízben kérte, adjon államsegélyt vagy kölcsönt ezeknek a berendezéseknek [vízvezeték,

csatornázás. *Betoldás tőlem, G. F.] a létesítésére, de mindannyiszor azt a választ kapta, hogy nincs pénz, mert a pénzügyminiszter nem ad.” Kijelentette: „Jelenleg a kórház bővíteni lehetetlen, mert a konyha és a mosoda elment a teljesítőképesség határáig.”*

Ezt az indoklást több felvetéssel is árnyalhatjuk. A kórház számára pénzt a kórházigazgató a minisztertől nem kérhetett, mert arra hivatali hatásköre neki nem volt. A bethleni konszolidáció egészségügyi vonatkozásairól még napjainkban is kevés szó esik. A trianoni békeszerződés az egészségügyet mélyen érintette, a magyar kórházi viszonyokat pedig komoly válságba sodorta. Az egészségügyi ellátást ekkor 183 kórház 26 000 betegágygal tudta biztosítani, ami jelentős csökkenést mutat a háború előtti állapotokhoz képest. A kormánynak a gazdasági nehézségek ellenére fejlesztéseket, kórházépítő programokat kellett kidolgoznia, amely felölelte a kórházak korszerűsítését, az ágylétszám növelését, a munka feltételeinek javítását is. Az állami kórházfejlesztési program keretében 1921 és 1930 között a gyógyintézetek száma 183-ról 233-ra, a kórházi ágyak száma 26451-ről 39821-re nőtt. (CZÁR, 2007, 107.)

Az *Uj-Somogy* felsorolta az országban 1926-ban folyamatban lévő kórházfejlesztéseket. Szombathelyen 580 ágyas kórház épül, tüdőbeteg-pavilont kap a bajai, hódmezővásárhelyi, soproni, tapolcai kórház, elmebeteg-pavilont a győri, a csornai, a balassagyarmati kórház, bőrbeteg- és fertőzőosztállyal bővítik ki a győri, a hódmezővásárhelyi, a csornai, a balassagyarmati, a miskolci, a sátoraljaújhelyi, a székesfehérvári, az újpesti, a kecskeméti és a szentesi kórházat. A tudósítóval egyetértve keserűen kell megállapítani: „Somogy, sajnos, nem szerepel a kimutatásban.” (*Ismét mellőzték Somogyot? Uj-Somogy, 1926. július 4, 1.*)

Április 30-án a *Somogyi Ujság* arról tudósított, hogy a törvényhatósági bizottság májusi évnegyedes közgyűlésének tárgysorozatát előkészítő ülésen a kórházi és a törvényhatósági bizottság közösen betervezte és elfogadásra ajánlotta az államépítészeti hivatal javaslatát (11 milliárd 868 millió korona összegben) azzal, hogy bízzák meg az alispánt, járjon el az állami hozzájárulás ügyében, és vezessen küldöttséget a népjóléti, illetve a pénzügyminiszterhez.

A vitában a megye első embere, dr. Fischer Ferenc főispán (1881–1948) – aki már Keresztes-Fischer Ferencként az első belügyministersége idején, 1931–35 között megkülönböztetett figyelemmel kísérte és támogatta a kaposvári kórház ügyét – is megszólalt. „Megállapította, hogy nélkülözhetetlenül fontos a kérdés rendezése. Hogy elintéződjék, szükséges a megyének az áldozatkészség legvégsőbb határáig elmenni. Éppen ezért indokoltnak találná, ha a megye egy olyan határozatot hozna, hogy minden anyagi erejét erre fordítja, és mindaddig, amíg el nem intéződik, tartózkodni fog, hogy más kulturális célra adjon.

A főispán felszólalása után a választmány egyhangú lelkesedéssel fogadta el a javaslatot, azzal a hozzáfűzéssel, hogy a megyegyűlés a főispán előterjesztése értelmében „meg fogja hozni nagy jelentőségű határozatát”. (*11 milliárdos építkezés indul meg a kórháznál, Somogy Ujság, 1926. április 30, 3.*) A május 3-án megtartott közgyűlés valóban úgy határozott, hogy a vármegyei ebadóalap közegészségügyi

részének hozadékából évente 500 milliót közegészségügyi fejlesztésre köt le. (436–12570–1926. kg.)

1926 júliusában a helyi lapok újabb örömteli fejleményről számoltak be: „Tallián Andor alispán szombaton este érkezett meg Nádasdy Dezső műszaki tanácsos társaságában Budapestről, ahol, mint megírtuk, tárgyalásokat folytatott a megye részéről szerzendő külföldi kölcsön ügyében. A tárgyalások teljes sikerre vezettek, s lehetővé tették, hogy Tallián alispán megvalósíthassa azt a nagyszabású útépítő, közegészségügyi és szociális programot, amelynek megvalósítását eddig az anyagiak hiánya gátolta.

Nagy horderejű ez a program, amely, ha megvalósul, egyrészt hosszú időn át munkaalkalmat teremt a megyében, másrészt európai színvonalúra emelkedik úthálózatunk, s egy csapásra megoldódik a vármegyei kórház szégyenletes állapotának problémája. Tallián Andor alispán a pénzügyminisztériumban Lukács Ödön miniszteri tanácsossal, a népjóléti minisztériumban Scholtz Kornél államtitkárral, a kereskedelmi minisztériumban Mészáros János miniszteri tanácsossal tárgyal a kölcsönről, amelyet a kormány a londoni Rotschild-bankháztól szerzett a vármegyék részére.

A tárgyalások során sikerült kivinnie az alispánnak azt, hogy a megye megkapja az útépítésre kért 20 és a kórház kibővítésre kért 15 milliárdot még szeptember folyamán. [...] A kölcsön lehetővé teszi a vármegye úthálózatának kiépítését, a kaposvári kórház modernizálását anélkül, hogy a vármegye közönségét meg kellene terhelni. Húsz év alatt a megye könnyen fizetheti a felvett kölcsönt.

Az alispán a kölcsön felhasználására már megtette a szükséges intézkedéseket, így elsősorban intézkedett, hogy a kórház kibővítési tervrajzait, valamint a szükséges beruházásokról szóló kimutatást sürgősen készítsék el. Az alispán terve az, hogy amint a pénz megérkezik, azonnal kiírja ez építkezésekre a pályázatot, hogy még az ősz folyamán hozzákezdhessenek a kórház átalakításához, kibővítéséhez.” (*Szeptemberre megkapja a megye a 35 milliárdos angol kölcsönt, Uj-Somogy*, 1926. július 20, 1.)

Somogy vármegye közkórházi bizottságának ülésén az alispán ismertette tárgyalásainak eredményeit. Fontos bejelentése: „Azonkívül, hogy a megye igényeit teljes egészében kielégítik, a kórház reorganizálására vonatkozóan a kölcsöntől függetlenül fennáll a népjóléti miniszter ígérete az államsegély kiutalására. [...] Dr. Szigethy-Gy. Sándor a Lamping József műépítész által elkészített tervek mutatva be. [Részletesen: H. MOLNÁR, 2018, 119–122.] E szerint az Eszterházy és Németh István utca közötti telken lennének az új épületek, a mosó- és főzőkonyha (föld alatti folyosó kötné össze a főépületekkel, és ezáltal lehetővé válna az ételeknek meleg állapotban való szállítása, minthogy a gőzfűtés vezetéke is ebben az alagútban lenne), szülészeti és nőgyógyászati, végül pedig a kazánház, amit Lamping úgy tervez, hogy egyúttal a kórházat villamos árammal is ellátná, a város megszűnő villanytelepétől átvett gőzgéppel és dinamóval.

Javasolta, a bizottság ezeket a tervek fogadja el kiindulópontul, terjesszék a népjóléti miniszter elé, mely felülvizsgálatva szakközegeivel, dönteni fog a végleges

megoldás felől, és az építkezéseket majd aszerint kell végrehajtani. [...] Dr. Nicsovcics Sándor leszögezi, hogy az érdekelnél nem feledkezhetnek meg dr. Rusa Ernőről és Tankovics Jánosról, akik az egésznek megindítói voltak, majd indítványozta, fogadják el en block [azaz egészében] Lamping terveit alkalmas alapul, bocsássák a közgyűlés elé azzal, hogy a munkálatok elvégzésére 18 milliárdot vegyen fel a megye. A jövő terjeszkedés szempontjából üdvösnek látná, ha lépéseket tennének a kórházzal szomszédos telkek megszerzésére. [A területet 1927-ben sikerült megvásárolni, folyamata megismerhető: GÁSPÁR, 2006, 102–103.]

Tallián Andor alispán köszönetet mond az elismerésért, de nem hallgatja el dr. Szigethy-Gy. Sándor és az államépítészeti hivatal érdemeit. Ami az összeg felemelését illeti, hajlandó 16 helyett 18 milliárdot felvenni, és utánajár, hogy meg is kapják, azonkívül megteszi a lépéseket a további fejlődés szempontjából szükséges területek megszerzésére.” (A kórházi bizottság 18 milliárdot kér a kórház újjáépítésére, *Somogyi Ujság*, 1926. július 31, 3.)

A viták lezárultak, ettől kezdve teljes az egyetértés. „A törvényhatósági bizottság a kaposvári m. kir. államépítészeti hivatal által elkészített s alispán úr által beterjesztett »Hozzávetőleges előmeret-költségvetés«-ben foglaltakat magáévá teszi, és elhatározza, hogy eme költségvetés értelmében

1./ A közkórház különböző épületeiben vízvezeték-berendezést és csatornázást létesít [A csatolt költségvetés tételes ismertetése szétfeszítené jelen közlemény kereteit, ezért attól el kellett tekintenem. G. F.]

2./ 600 személy részére központi gőzüzemű főző- és mosókonyhát létesít, és személyzeti lakást

3./ Szülészeti és nőgyógyászati 60 ágyas pavilon építését rendeli el

4./ Fertőző betegek pavilonjának emeletre való építését szemészeti osztály elhelyezése céljából, tüdővésztes pavilonnál új szárnyépület emelését régi kórházépület belső tatarozását, padlók létesítését

felvételi épület emeletének átalakítását, irodahelyiségek létesítését rendeli el

5./ Kórház udvarán szénsalakos utaknak betonaljzatra kis kockakővel való burkolását rendeli el

Utasítjuk alispán urat, hogy ezen szükséges munkák elvégezhetése céljából megfelelő fedezetről gondoskodjék, illetve e tekintetben javaslatát megtenni szíveskedjék.

Így kellett határoznunk, mert a kaposvári körkórház jelenlegi állapota nem felel meg a mai kor kívánalmának, a közegészségügy fejlődésével a közkórházat is megfelelő nivóra kell emelni, evégből szükséges a közkórház kibővítése, egyes részeinek átalakítása és egyes pavilonok építése.” (BMKGY – MNL SML, reponálás alatt)

Az 1926. augusztus 2-án megtartott évnegyedes közgyűlés két további, a kórház jövőbeni sorsára meghatározó jelentőségű kérdésben határozott. Az első: „A közkórháznál a sebészeti és szülészeti osztály szétválasztását elvben kimondja, s amikor a szétválasztás lehetősége beáll, annak foganatosításával az alispán urat megbízza. A szülész-nőgyógyász osztályos főorvosi állást azonban 1927. évi jan.

1-től kezdődőleg a VIII. fizetési osztálynak megfelelő illetményekkel megszervezi, és tudomásul veszi, hogy ezen illetmények az 1927. évi költségvetés előirányzatba már felvették. A sebészeti és szülész-nőgyógyászati osztály ez idő szerint az egy műtő miatt, továbbá megfelelő helyiség és segéd személyzet hiánya miatt nem épül fel, így azoknak csak elvben való szétválasztását kellett kimondani. Mindezek dacára az osztályos szülész-nőgyógyász főorvosi állás megszervezendő, mert előreláthatólag a szülészeti-nőgyógyászati pavilon építése rövid időn belül megkezdődik, s az osztályos főorvos irányítása az építkezést, berendezést illetően az osztály előnyére fog szolgálni.” (653–22763–1926. kgy. sz., *Somogy Vármegye Hivatalos Lapja*, 1926. augusztus 12, 465.)

A kötelező ügymenet szerint a határozatot fel kellett terjeszteni a minisztériumba jóváhagyásra, ahonnan november 8-i keltezéssel érkezett meg a – nemcsak jóváhagyó, hanem a folyamatot gyorsító – válasz: „[...] a határozatnak a sebészeti és szülészeti-nőgyógyászati osztályok szétválasztása akadályait felsoroló részét helytállónak nem tartom. A tényleges szétválasztás időpontjának a tervbe vett szülészeti-nőgyógyászati pavilon építése, illetve működésbe helyezéséig való elodázását szükségesnek nem tartom, mert a műtő és egyéb helyiségek kérdése a sebész és nőgyógyász főorvosok megértő együttműködésével minden nagyobb nehézség nélkül megoldható. E szerint a szülész-nőgyógyász főorvos működését a kórház ez idő szerinti helyiségeiben már most, az új pavilon felépítése előtt is megkezdheti. [...] felhívom a vármegye közönségét, miszerint a szülész-nőgyógyász főorvosi állás pályázatának kiírása iránt haladék nélkül intézkedjék, hogy a szülész-nőgyógyász főorvos működését 1927 első felében már megkezdhesse.” (BMKGY, 111. 929/1926. II. oszt. *A hátoldalon vörös krétával, kézírással ráírva: „Sürgős!”*)

A második: a vármegye alispánja előterjesztést tesz a kormány által biztosított „vármegyei font sterling kölcsön” felvétele iránt: „Somogy vármegye törvényhatósági bizottsága elhatározza, hogy a mellékelt tervek alapján:

1. útépitési beruházásokra;

2. a kaposvári vármegyei közkórház átalakítása és tatarozására a csatolt költségvetés szerint 38 millió és 12 millió korona költséget megszavaz.” (489-22594 1926. kgy. *Somogy Vármegye Hivatalos Lapja*, 1926. augusztus 12, 469.)

Írásomban közel két év eseményeit mutattam be. Bár a következő évek is tartogattak még további megismerésre méltó történéseket, számos nehézséggel kellett megküzdeni, ám ezek taglalása most nem fér bele a terjedelmi keretekbe.

Mindezek alapján elvethetjük azt a közkeletű állítást, miszerint Szigethy-Gyula Sándor már évekkel korábban (1921-ben) elkészítette – más épületekkel egyetemben – egy új szülészeti osztály terveit, és elősegítendő annak létrehozását, önként mondott le a szülész főorvosságról. Mielőtt bárki elmarasztalhatná dr. Szigethy-Gyula Sándor kórházigazgatót korábbi magatartásáért, nyomatékosítanunk kell, hogy folyamatosan feloldhatatlannak tűnő ellentmondások között kellett őrlődnie, „gúzsba kötve kellett táncolnia”. Egyrészt a hatalmas beruházás iránti igény, másrészt a napi működtetés filléres gondjai, a túlélés biztosítása nyomasztották, olykor

még az aktuális bérek kifizetésére sem volt fedezete, amint azt a fenti tanulmányban részletesen bemutattam. (GÁSPÁR, 2020, 175–176.)

Mára már köztudott, hogy Szigethy-Gyula Sándor a Berzsényi-páholy tagjaként szabadkőműves volt: 1903-ban nyert felvételt, 1905-ben érte el a mester fokozatot, éveken át helyettes főmesteri funkciót töltött be. (GÁSPÁR, 2012, 301.) A vereséggel zárult nagy háborút követően a páholyok alkotóelemeikre bomolva, tagjaikban éltek tovább. Ennek során a testvérek egy része nemcsak belesimult, de egyenesen bele is épült az új hatalomba, másik részük korábbi aggályainak beteljesülését látva a kialakult helyzetben, meghasonulva fordított hátat a „magasztos eszmének”. A szabadkőművesek névsorának nyilvánosságra kerülését követően számosan mindent elkövettek azért, hogy feledtessék múltjukat. (*A Magyarországi Symbolikus Nagypáholy főhatósága alatt dolgozó szabadkőműves páholyok tagjainak névsora*, Hivatalos kiadás, Kiadja a magyar királyi belügyminiszter, Budapest, 1920.)

Nem kevesen voltak olyanok, akiket a félelem tartott markában. Olvasva az 1920. május 18-án megjelent, a szövetség működését betiltó rendelet szövegét, néhányuknak volt is oka erre: „A szabadkőművességnek a háború felidézésében, a háború folyamán, majd pedig annak szerencsétlen országunkat balsikerül sújtott befejeztével a defetizmus és az általános destrukció élesztgetésében, a forradalmak és a bolsevizmus felidézésében való tartós aknamunkája köztudomású tény. [...] megelőzéséül annak, hogy a hazáját, vallását, nemzetiségét megtagadott és titokban még most is konspiráló szabadkőművesség ezen átkos, nemzetromboló aknamunkáját tovább is folytathassa, [...] minden néven nevezendő szabadkőműves-egyesületet (páholyt, intézményt) ezennel véglegesen feloszlatozok.” (Részlet az 1550/1920. május 18-án kibocsátott belügyminiszteri rendeletből.)

Sokan és sokat – olykor elfogultsággal – beszéltek már a szabadkőművesség és Trianon kapcsolatáról, amelyhez érdekes adalékkul kapcsolható egy „vidéki” páholy hosszú évek során folyamatosan alakuló, formálódó életének nem a nyilvánosság számára szánt, munkatáblákban, jegyzőkönyvekben rögzített valósága. Ennek ismeretében kimondhatjuk, hogy a kaposvári páholy azoknak a páholyoknak csoportjába tartozott, amelyeknek tagjai nem kiváltói vagy alakítói, „csak” követői voltak annak a folyamatnak, amely összességében végül a nemzet tragédiájához vezetett. (GÁSPÁR, 2012, 285.)

A „Berzsényi” páholy tagjainak – személy szerint – nem kellett magukra vonatkoztatva igaznak elfogadniuk a belügyminiszter vádjait. A jó hírnevére, becsületére, a helyi társadalmi életben elfoglalt előkelő helyére büszke Szigethy-Gyula számára komoly lelki terhet jelenthetett a megbélyegzés lehetőségét hordozó rendelet, még annak ellenére is, hogy retorzió vagy akár csak (helyi szinten) kimutatható, nyilvánosan elhangzó bírálat ez ügyben soha nem illette. Mozgásterét, aktivitását, érdekérvényesítő képességét nyilván károsan befolyásolta, hogy saját magát a megbélyegzettek csoportjához tartozónak kellett tekintenie. Az sem vált hasznára, hogy kapcsolata a kormányon lévő Egységes Párttal nem volt felhőtlen.

Dr. Éhn Kálmán csurgói járásorvos személyesen kérte Szigethy-Gyula támogatását azért, hogy a kórházigazgató mint a Somogy vármegyei orvosi fiókszövetség elnöke őt támogassa a hamarosan nyugdíjba vonuló Gáspár Imre vármegyei főorvos tisztének elnyeréséért. Amikor 1922-ben a csurgói kerületben az Egységes Párt képviselőjelöltje lett, ismét felkereste a kórházigazgatót, hogy – immár nem tartva igényt a főorvosi állásra – helyette „tekintélyes támogatóként” álljon ki az ő jelöltsége mellett. A protekcionizmust mélyen megvető Szigethy-Gyula vonakodott ezt megtenni, ami a párt részéről személyére nézve bizalomvesztéssel járt.

Miután Éhn Kálmán elnyerte a képviselőséget, Szigethy-Gyula ünneplésre hívta össze az Országos Orvosszövetség Somogy megyei fiókjának díszközgyűlését, ahol (a helyi sajtó híradása szerint) „üdvözlőbeszédében azon örömeinek adott kifejezést, hogy úgy látszik, eljött az az idő, amikor az orvost nemcsak akkor becsülik meg, amikor az élet megmentését köszönhetik meg neki, hanem a küzdőterre hívják, állítják ott is, ahol a haza sorsát intézik”. Válaszában Éhn, nem feledve a kért támogatás megtagadását, némi éllel „megköszöni a köztisztelőben álló elnök üdvözlő szavait, melyeket agyába fog vésni, és igyekszik mindent lehetővé elkövetni, hogy kolégáinak érdekeit megvédje”. (GÁSPÁR, 2012, 158.)

Emlékezhetünk, a szülészet leválasztásának ügyét a megye másik kisgazdapárti országgyűlési képviselője, Tankovics János kezdeményezte. A sors különös játéka, hogy egy viszonylag kisebb léptékű változtatás iránti igény elutasítása egy teljes kórházat hatalmasan ívelő, új fejlődési pályára állított.

A bemutatott történet a Kaposi Mór Oktató Kórház múltjának leválaszthatatlan részét képezi, ismerete nem törölhető. De igaztalannak tartanám, ha jelen sorokat valaki a dr. Szigethy-Gyula Sándor személye elleni támadásnak vagy lejáratásának minősítené. Gondoljunk, emlékezzünk egy közel kétezer éves mondatra: „Senki pedig, ha gyertyát gyújt, nem teszi rejtekbe, sem a véka alá, hanem a gyertyatartóba, hogy a kik bemennek, lássák a világosságot.” (Lukács 11:33, KÁLDI)

Felhasznált irodalom

- BODOSI, 1996 = BODOSI Mihály (1996), *Somogy vármegye kaposvári közkórházának története*, In *Somogy megye kaposvári kórházának jubileumi évkönyve, 1846–1996*, szerk. BODOSI Mihály, Kaposvár.
- CZÁR, 2007 = CZÁR Katalin (2007): *Kórházépítési program Magyarországon a 20. században*, In *Tanulmányok a természettudományok, a technika és az orvoslás történetéből*, Budapest.
- FRANKL–TARJÁN, 1966 = FRANKL József – TARJÁN László (1966): *A kaposvári kórház története*, In *Somogy megye kaposvári kórházának jubileumi évkönyve, 1846–1966*, szerk. FRANKL József – NEMES Tihamér – PÁLFFY György, Kaposvár.
- GÁSPÁR, 2006 = GÁSPÁR Ferenc (2006), *Vetter Ambrus visszaemlékezései*, In *A Kaposi Mór Oktató Kórház 160 éve*, szerk. KOPA János, Kaposvár.
- GÁSPÁR, 2012 = GÁSPÁR Ferenc (2012), *A kaposvári „Berzsenyi Szabadkőműves-páholy*, Kaposvár.
- GÁSPÁR, 2020 = GÁSPÁR Ferenc (2020), *Felszeletelt történelem. Történetek Somogy és Kaposvár egészségügyének múltjából, 1849–1930*, Kaposvár.

KARG, 1928 = KARG Norbert (1928), *A kórházi gazdálkodás racionalizálása, Népegészségügy, 1928/14, 1786.*

H. MOLNÁR, 2018 = H. MOLNÁR Katalin (2018), *Lamping József, 1889–1939. A század eleji Kaposvár építésze, Kaposvár.*

PETZ, 1929 = PETZ Aladár (1929), *A kórházi gazdálkodás racionalizálásának kérdéséhez, II. rész, Népegészségügy, 1929/14.*

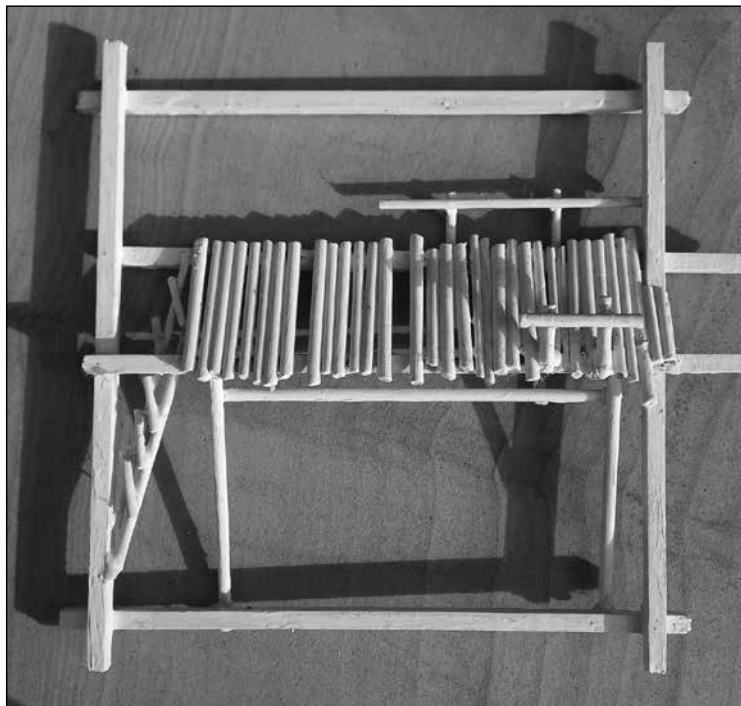
SCHOLTZ, 1927 = SCHOLTZ Kornél (1927), *Magyarország egészségügyének mai állásáról és az egészségügyi igazgatás legközelebbi teendőiről, Népegészségügy, 1927/1.*

SZEMES-ZÓKA, 2019 = SZEMES Péter – ZÓKA Péter (2019), *Tizenkét somogyi orvosportré, Kaposvár.*

SZEMES-ZÓKA, 2020 = SZEMES Péter – ZÓKA Péter (2020), *A kórházépítő és a modernizátor: Szigeti-Gyula János és Szigethy-Gyula Sándor életműve, Somogy, 2020/1.*

SZEMES-ZÓKA, 2021 = SZEMES Péter – ZÓKA Péter (2021), *Elferdített történelem. Dr. Gáspár Ferenc Felszeletelt történelem. Történetek Somogy és Kaposvár egészségügyének múltjából (1849–1930) című könyvről, Kaleidoscope, 2021/22. sz. [http:// www.kaleidoscopehistory.hu/index.php](http://www.kaleidoscopehistory.hu/index.php)*

WENHARDT, 1927 = WENHARDT János (1927), *Kórházügy, Népegészségügy, 1927/2.*

SÖRÖS RITA: Nyár 2011, I.

Sörös József és Sörös Rita kamaratárlatához*

Kedves Közönség! Nagy szeretettel köszöntöm valamennyiüket apa és leánya, Sörös József festőművész és Sörös Rita szobrászművész toponári randevúján. E kettős kamaratárlat egyebek mellett azt is üzeni: az apa végtelenül büszke a lányára, de a lánya is az apjára. S van is miért. A festmények és az üvegalkotások láttán felvetődik a kérdés: a vér szerinti rokonságon kívül mi fűzi össze az alkotókat? Nos az, hogy mindketten a szépség, az önkifejezés, valamint a teremtés tüzes kohójában élik mindennapjaikat és mindketten tudatos hivatást választva arra tették fel életüket, hogy az utánuk jövő generációk vizuális kultúráját megalapozzák, ízlését formálják, hiszen nemcsak művészek, hanem pedagógusok is. 20–21. századi jelhagyók, akik maradandót szeretnének alkotni e rideg-fagyos világban. S teszik ezt harmonikus színekkel vagy éppen hideg tónusokkal, pajkos kísérletezőkedvvel, de mindenekelőtt nagy-nagy szeretettel. Ég és föld között kerengő-szárnyaló-segítő angyalokként, hiszen a művészet nem más, mint az angyalok összeesküvése a világ felett.

Rita – a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem Kaposvári Campusának művésztanára – családjától elvonulva tud a legproduktívabban alkotni. Ekkor születnek az autonóm művészet számára legkedvesebb kompozíciói, jóllehet a köztéri szobrászat másról szól, és szerencsére a művésznő szobrait – csaknem kéttucatnyi született ezidáig –, gyorsan megkedvelte az utca embere. Gondoljunk csak a kaposvári Ady Endre utcai kompozícióra, a *Játszó gyerekekre*, a Sávház környékén lévő, locsoló kislányos ivókútra, a Petőfi bölcsőde *Glóbuszára*, a Béke-füredi lakótelep gyerekalakjaira, a Donner *Söröskorsó-szökőkútjára*, a Tesco Áruház közeli üvegkocka-órára, a Kaposvárról induló válogatott labdarúgó csatár, Bene Ferenc olimpiai bajnok portréjára az utánpótlás pályán, vagy a Táncsics Gimnázium parkjának könyvére s üvegtetős oszlopára és a vasútállomás előtti kedvencére, az utazóbőröndre, amelyről oly szépen beszélt néhány napja a Kossuth Rádió Kaposvárról jelentkező élő adásában.

Első köztéri szobra egyébként a harmadik évezred elején készült, mégpedig a siófoki kikötőben, ahol Stefánia főhercegnőt mintázta meg. A művésznő Emesét, Álmos fejedelem anyját is megformálta, aki Szennán álmodik, de említhetném a nagykanizsai sétálóutca végén álló két, életnagyságú, bronzból öntött nőalakját, a *Kereskedőfeleségeket* is. Ezúttal pedig objekteteket, vizuális design-testeket hozott kö-zénk, elsősorban a térbeliségre fókuszálva műveivel.

A tanárnő formatervezést, kézműves tárgyalakotást, art design-t tanít az egyetemen, s e tantárgyak oktatásában is különös kedvét leli, de a performance világában szintén remekül érzi magát. Rita egyébként öntörvényű, művészelkű, lázadó gyerek volt – tele szabadság iránti szenvedélyes vágygal –, ezért aztán nem lehetett kalodába zárni – gimnáziumi évei alatt sem –, de a művésznek egyébként is ez a sorsa és fel-

* Elhangzott 2022. január 27-én a toponári művelődési házban.

adata, küldetése: szétvetni a konvenciók kereteit, kitágítani a tereket, megmutatni a világnak az egyéni szint, a csak rá jellemző jegyeket. Bármilyen áron...

S hogy e hajdani, egykori rakoncátlan kiscsikó – akit talán azóta sem sikerült teljesen betörni – kit tart mesterének? Rétfalvi Sándort, a Munkácsy-díjas, Somogyi József, Szabó Iván és Pátzay Pál iskolájából kikerült pécsi szobrászművészt, aki ezzel fordult tanítványához: „Sörös, értse meg, vagy szül, vagy szobrászkodik, a kettő együtt nem megy!” A mesternek ma már igazat adott Rita; jóllehet időközben megszülettek gyermekei.

A művésznő, akit bevallása szerint nem foglalkoztatnak különösebben a színnek, csak a háromdimenziós alkotások, Szombathelyen szerzett rajztanári diplomát, majd elvégezte a Pécsi Egyetem szobrász szakát, ahol a közelmúltban védte meg az efemer szobrászatról szóló doktori értekezését. A modern kortárs szobrászat megszállottja, aki diákkorában nővérével járta be Európa múzeumait, és tulajdonképpen kedveli a portrémintázást is. Sok munka őrzi keze nyomát, de egyetlen embert, édesapját még nem sikerült megmintáznia. Miért? Mert állandóan izgett-mozgott, nem tudott megülni egy helyen – ahogy Rita jellemezte többszöri próbálkozását.

Igen, ilyen egy művész. Nem tud megülni egy helyen. De nem is akar. Évtizedekkel ezelőtt sem volt ez másként, amikor engem tanított a Kaposvári Tanítóképző Főiskolán. Éppen ezt a lezserséget, a látszólagos lazaságot kedveltük benne.

Sörös Jóskával azonban korábbi a kapcsolatom, a Táncsics Gimnázium-beli évekre nyúlik vissza. Krasznai Csöpi bácsi magyar fakultációs óráira jártam, s akkoriban nyílt egy kamaratárlata Sörös tanár úrnak a gimiben. Nekünk pedig az volt a – nem túl könnyű – feladatunk, hogy kiállításjegyzetet írjunk róla. Tanár úr egyik képeinek címét kölcsönözve – *Elhagyott zászló* címmel – körmöltem le jegyzetemet – hol volt akkor még a számítógép –, kiemelve politikai üzenetét is a műnek, de utalva olyan jelentős munkákra, mint az okkersárga tónusú *Táncra*. Emlékszem, a Sörös-tárlat mély nyomot hagyott bennem, a nyiladozó értelmű kamaszgyerekekben, de a jegy is, amit írásomra kaptam.

Mindenkinek vannak kedvenc tanárai, mesterei. Sörös Józsefnek is voltak. Olyanok, akiktől sokat tanult. Kikre gondolok? A rajzot és művészettörténetet oktató, és Jóskát a festészet felé terelő Ruisz György tanár úrra s Gerő Kázmérra, akikkel a Balázs János-körben tovább tökéletesedett a tudása. A pécsi Kelle Sándor festőművész és a Jakuba-tanítvány, a közelmúltban elhunyt Pandur József festőművész, művészettörténész ugyancsak szoros köteléket jelentettek számára, hiszen festészetről, művészetről, stílusról, technikáról alkotott véleményük kimondva-kimondatlanul a mai napig ott munkál Sörös József festészetében. A pécsi tanárképző főiskolát követően Kaposfőn kezdett el tanítani, de elvégezte a Képzőművészeti Főiskolát is, ahol további lánglelkű zsenik tanították. Olyanok, mint Patay László Munkácsy-díjas festőművész vagy maga a már életében klasszikussá lett Barcsay Jenő, aki be-bejárt az órákra, de a Munkácsy-díjas Bráda Tibor is a meghatározó személyiségek közé tartozott. Aztán a többiek: a módszertani tanszék vezetője, Balogh Jenő, akit a

vizuális nevelés legnagyobb egyéniségének tekintenek sokan, vagy a jákói születésű Soltra Elemér tanár úr, a *Rajztanítás* című alapmű szerzője.

Sörös József személyében, oktatási stílusában, nevelői attitűdjében, a művészeti oktatásról vallott ars poeticájában éppen e nagy erejű, pécsi módszertani áramlatot fedezte fel Leitner Sándor, a tanítóképző egykori tanszékvezetője, majd főigazgatója, később az egyetem rektor-helyettese, a művészeti kar megálmodója.

Sörös tanár úr ebből a közösségből, tanszékvezetőként vonult nyugdíjba. Miközben hallgatókkal foglalkozott, rajztantárgy-pedagógiát tanított – mint ahogy nekem, nekünk is csaknem négy évtizede – és alkotott, olykor egyéni és csoportos kiállításokon szerepelt. Nemcsak óráin, hanem képeivel is mindig a belső látást szerette volna erősíteni, fejleszteni, tökéletesíteni, hiszen az ember vizuálisan veszi birtokba a világot, a szemén keresztül lát és művészetével próbál láttatni, amelynek állandó eleme a kísérletező kreativitás és a – korunkra oly jellemző, a fantáziát megölő, a médiától készen kapott képi világ helyett a – képzelet.

Hölgyeim és Uraim! Ha megtekintik a zömmel vegyes technikával készített alkotásokat, Önök is tanúi lehetnek annak, miként érez, gondolkodik a teremtet világról Sörös József. E többnyire kellemes, meleg színvilágú, lírai absztrakt festmények láttán akár úgy is érezhetnénk, női alkotó művei előtt állunk, ám némelyik képén – ellenpólusként –, az erőteljesebb hangvétel is megjelenik. Illusztrálva a harmónia és a disszonancia kettősében zajló életünket.

És a bluest, amely kedvenc zenei műfaja a festőművésznek; jöllehet, néhai barátjának, Lányi Péternek köszönhetően a szomorú zenének nevezett klasszikus muzsika is sokat jelent már neki.

A címek, a festmények – tükröt tartva a léleknek és az égieknek – felettébb sejtelmesek és meditációra készítetnek bennünket: *Hasítás, Horizontok, Emlékezés, A tűz melege, Pára-lebegés, Prelúd* s így tovább... némelyikben meg-megcsillanó keleties vonásokkal, másutt erotikával. Valamennyi a pandémia és a blues, a lélekzene – a lágyág, a szelídség és a költészet – szülöttje.

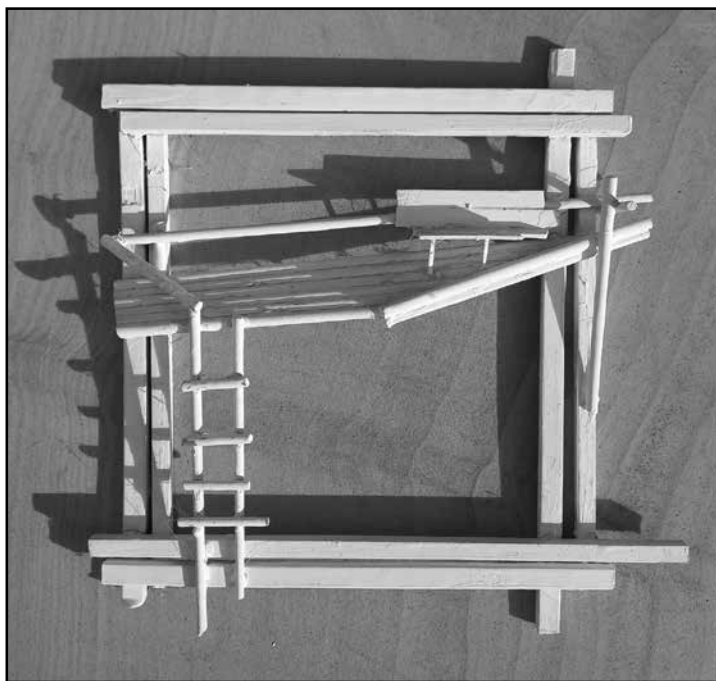
Nehéz ezeket a belső látásra inspiráló, meglehetősen szenzitív műveket valamiféle stílusírányzat szerint besorolni. Ha mégis megpróbálnánk kísérletet tenni rá, akkor talán azt mondhatnánk: Sörös, az absztrakt impresszionista, de próbálkozhatunk a lírai absztrakt meghatározással is. Mindegy is a besorolás, hiszen alkotásai megszólítanak, ha úgy tetszik, felkiáltójelként vannak jelen e kiállításon. Csakúgy, mint Rita munkái, amelyek a kinn és benn átmeneti – vagy örök? – állapotára is utalnak.

Hölgyeim és Uraim! Sörös Ritát arról is kérdeztem, ki az első kritikusa, azt válaszolta: senki. Nem érdekli, hogy kinek mi a véleménye a munkáiról. Jóskát viszont érdekli, hogy miként vélekedik festményeiről a leánya. Hiába, az apák már csak ilyenek...

Kedves Rita, kedves Jóska! Csoóri Sándor egy helyütt úgy fogalmazott, hogy korunk szellemi-lelki-politikai járványaira egyedül a kultúra, a művészet jelenthet

védőoltást. Én hiszem, hogy e Sörös-kettőstárlat láttán kellő védőoltást kapunk, de nemcsak a téli influenzaszезon és a pandémia idejére.

Hölgyeim és Uraim, ezen gondolatok jegyében megnyitom Sörös Rita szobrászművész és Sörös József festőművész *Ég és föld között* című kettőstárlatát! Azt kívánva, hogy még sokáig tegyék dolgukat ég és föld között, s ehhez mindenkor kapják meg az inspirációt. Odafentről és idelentről is egyaránt. Szeretettel gratulálok! Isten éltesen Benneteket!

SÖRÖS RITA: *Nyár, 2011, III.*

UJVÁRY GÁBOR: „ANNÁL FEJLETTEBB [...] VALAMELY ÁLLAM, MINÉL INKÁBB KULTÚRÁLLAM”

Trianon és a magyar kulturális politika

A több mint négy esztendőn át tartó első világháborúnak – a másodikkal szemben – Magyarország a kezdetektől a harcok beszüntetéséig szenvedő részese volt. Az 1918 őszi összeomlástól a trianoni békekötésig pedig immár az országon belül folytatódott az a politikai küzdelem, amely olykor kaotikus, sőt polgárháborús állapotokhoz, többszöri gyors hatalomváltáshoz vezetett, és a közrend szinte teljes megszűnését eredményezte. A háborús vereség következtében a Monarchia részekre bomlott, európai nagyhatalmi státuszát elveszítette. Két korábbi tagállama jelentéktelenné zsugorodott, ennek minden szomorú hatásával.

Politikailag kielezett szituációkban, illetve hadiállapot idején a kulturális intézményrendszer állami támogatása szinte mindig erősen gyengül. Így történt 1914 őszétől Magyarországon is. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium állami költségvetésből származó támogatása reálértékben ugyan nem csökkent, ám – a hadikiadások és az állam újraelosztó szerepének növekedése folytán – a jelentősen felduzzadt büdzséből való részesedésének 1868-tól szinte folyamatosan emelkedő aránya nagymértékben visszaesett (1913: 5,54%; 1914 első fele: 4,98%; 1914/15: 1,85%; 1915/16: 1,19%). A presztízs gyengüléséhez a magyar kulturális élet 1918 késő őszen kezdődő, fokozatos részekre, külön államokra szakadása, a gazdaság mélyrepülésével párhuzamosan pedig a mind kisebbé váló ország kulturális hálózatának egyre reménytelenebb helyzete társult. Nyilvánvaló volt, hogy az országnak az egész kulturális politikát – akárcsak minden más szakterületét – új alapokra kell fektetni, a Trianon veszteségei miatti, gyökeresen megváltozott lehetőségekhez kell igazítani.

Az újrapozicionálás sikerrel járt, hiszen a gazdaságpolitika mellett ez a politikai ágazat adta a leginkább pozitív választ a békeszerződés nyomán az egész társadalmat átható pesszimizmusra és elkeseredettségre, s számos eredménnyel bizonyította, hogy a megcsonkított Magyarország komoly, nemzetközi mércével mérve is figyelemre méltó kulturális és tudományos teljesítményekre képes. Mindez egyben a szélsőbaltól a szélsőjobbig valamennyi politikai erő által követelt revíziós törekvések egyik leghatékonyabb támogatójává vált, mivel a magyarság Kárpát-medencei kulturális begyökerezettségét és komoly eredményeit tanúsította. Miként Hankiss János a kulturális diplomáciáról szóló művében a kultúra politikát segítő és alakító erejéről szólva kifejtette: „A réalpolitikuss számára a kulturális külpolitika olyan, mint egy allegória-rendszer. Ott, ahol Trianonról nem is lehet beszélnünk, a legudvariasabb s legközömbösebb arccal támadhatjuk meg, ha vigyázunk a látszatra. Azt nem mondhatjuk, hogy ennyi meg ennyi magyarlakta területet vettek el tőlünk s mégis ezt mondjuk, szemrehányóan és megdönthetetlenül, ha elsoroljuk, hogy hol születtek nagyjaink s most hova tartozik ez vagy amaz a község; vagy ha művészettörténeti eszmefuttatásban felsoroljuk nagy műemlékeink helyét... [...] Használjuk ki azt, hogy értünk, helyettünk még a kövek is beszélnek. [...] Felületes érdeklődésű közönséghez jobb eleven színekkel, művészi formákkal (pl. a magyar zene és a

magyaros hangulat világszerte ismert fogantyújába kapaszkodva) közeledni, mint középponti problémánk, Trianon megpengetésével.”

A magyar kulturális élet kényszerű szétszabdolásának következménye volt az addig sokszínűségében is egységesnek tartott magyar kultúra erdélyi, felvidéki és délvidéki jellegének megerősödése, a helyi – az anyaországétól részben eltérő – jellegzetességek bemutatása és térnyerése: gondoljunk csak az erdélyiség sajátosságait hangsúlyozó transzszilvanizmusra vagy a két világháború között Magyarországon is rendkívül népszerűvé vált székely irodalomra. Így formálódott ki – csak a szépirodalomra értve, de más művészeti területre és a kultúraszervezésre is érvényesen – az az Illyés Gyula későbbi metaforája szerinti „ötágú síp”, amelyben az ötödik hangot az 1945 utáni történelmi korszak nyugati emigrációs lírája és prózája jelentette. És ezért jelentette és jelenti az elszakított magyarság megmaradásának legnagyobb esélyét – közvetlen Trianon után, de napjainkban is – a magyar anyanyelv, illetve kultúra különféleségében is nagy hasonlóságokat mutató egységének visszaszerzése és ápolása. Hogy egy másik Illyés metaforát használjak: ez az igazi „haza a magasban” – vagy ahogy ma mondanánk: az ötnél ma már jóval „többágúságot” is legyőző kulturális nemzetegyesítés.

Az utódállamok által megszállt egykori országrészek magyarságának megőrzésében a kulturális élet anyanyelvűsége már 1918 késő ősztől elsődleges szerepet játszott. Ezzel tökéletesen tisztában voltak a magyar területekhez jutó új, illetve jelentősen megnagyobbodott államok és a magyar kormányzat is. Ezért az előbbieket éppen erre az anyanyelvűségekre mérték a legnagyobb csapást a magyar oktatás szinte teljes felszámolásának – illetve állami támogatás nélkül, kizárólag egyházi fenntartásba száműzésének (Románia, Szerb–Horvát–Szlovén Királyság) –, valamint visszaszorításának (Csehszlovákia) politikájával, ezenfelül a korábbi magyar kulturális intézményhálózat elsorvasztásának kísérletével. A magyar kormányzat pedig szintén már 1918 végén elkezdte annak a hálózatnak a kiépítését, amely az idegen uralom alá került magyarság helyzetének tudományos alaposságú felmérését szolgálta, és többnyire titkos csatornákon keresztül a kulturális intézményeit – ezzel pedig identitásának megóvását – támogatta. Annak reményében persze, hogy a mindenki által vágyott revízió mielőbb és a lehető legteljesebben bekövetkezik.

A revíziós érvrendszer és propaganda kulturális vonatkozásait már a magyar békedelegáció 1920. januári jegyzékei is előrevetítették, amikor – jó néhányszor ismételve e tételt – megállapították: „kulturális fölényünk onnét származik, hogy a keleti helyett a nyugati kereszténységet és műveltséget vettük fel és annak legkeletibb védbástyája voltunk és vagyunk”. Ennek „[...] megítélésekor szemünkre szokták vetni, hogy azért vagyunk nemzetiségeinknél magasabban állók a kultúrában, mert azokat a művelődéstől visszatartottuk, [de] elfelejtik azt, hogy a nemzetiségek jelentékeny része az újabb időkben, 46,7%-a a 18. században vándorolt be és a bevándorlók jelentékeny része földet kereső, kulturálatlan pásztor és földmunkás népekből állott, akiket a magyar kultúra csak lassanként emelhetett magához. De hogy ez a kultúra miképp emelte őket, annak világos bizonyága az, hogy műveltségükben,

nevezetesen az átlagos kultúra-fokmérő: az írás, olvasás terén, mennyivel magasabban állanak, mint a szomszédos államok velük rokon nemzetiségei.”

Már ezek a jegyzékek is szóvá tették a Magyarországot 1918 novemberétől megszálló románok, szerbek és „csehszlovákok” által elkövetett kulturális atrocitásokat: a tanerők és az egyetemi tanárok, az új hatalomra a hűségesküt le nem tett értelmiségiek elbocsátását, az állami mellett az egyesületi vagy magánkézben lévő közgyűjtemények és színházak lefoglalását, a magyar emlékhelyek megrongálását, illetve lerombolását. „A megszállott területen impériumot bitorló hatalmak minden módjukban álló hatalmat megragadnak – panaszkodtak –, hogy a megszállással hatalmukba jutott, leigázott magyarság nemzeti érzését, nyelvét, szokásait meggyalázzák, legszentebb polgári, sőt emberi jogait lábbal tapossák. A magyarok társasköreit, kaszinóit bezárták. Magyar újságok csak a legszigorúbb cenzúra után jelenhetnek meg, legtöbb helyt azonban azok megjelenését teljesen betiltották. Nemcsak utcákról, középületekről távolították el a magyar feliratokat, de a magukat magyarnak valló kereskedőknek stb. sem szabad magyar felírású cégtábláikat használniok. A magyar lobogót sárba tiporják és a legmegalázóbb módon gyalázzák meg. Békés polgárokat, gyermekeket, mert magyar nemzeti jelvényeket vagy csak színeket viselnek, mert utcán, nyilvános helyeken magyarul beszélnek vagy magyar dalokat énekelnek, tetteleg inzultálnak.”

Apponyi nevezetes és sokat idézett 1920. január 16-i beszédének ugyancsak egyik központi eleme volt a kultúrfölény hangoztatása. Mint mondta, a tervezett döntés „a nemzeti hegemoniának átruházása lenne oly nemzetiségekre, amelyek jelenleg többnyire alacsonyabb kulturális fokon állanak”. Ennek alátámasztására az 1910-es népszámlálás beszédes adatait hozta, miszerint: „A magyarságnál az írni és olvasni tudók arányszáma megközelíti a 80%-ot; a magyarországi németeknél a 82%-ot; a románoknál a 33%-ot; a szerbeknél az 59 és egynéhány tizedet, majdnem a 60%-ot.” Hozzátette, hogy az érettségizettek között a magyarok aránya „84%, jóllehet a magyarok az összes népességnek csak 54,5%-át teszik; a románok arányszáma az ily tanulmányokat végzettek között 4%, pedig az egész népességnek 16%-át alkotják; a szerbeké 1%, jóllehet számuk az egész népesség 2,5%-a”. Ennek az okát Apponyi nem valamiféle felsőbbrendűségben jelölte meg, hanem abban, „hogy ezek a szomszédos népek történelmük szerencsétlen eseményei folytán későbbben léptek be a civilizált nemzetek családjába, mint mi”, s ő is megemlítette a határon túl maradt magyarság sérelmeit.

Összegzése szerint „[...] hogy egy alacsonyabb kulturális fejlettséggel bíró kisebbség, vagy egy igen csekély többség hegemoniával bírhasson, elérhesse egy magasabb kulturális fokot elért nemzetiség önkéntes alárendelődését és morális asszimilációját, ez, Uraim, organikus lehetetlenség.”

Tudjuk azonban, hogy mégsem volt az. A benyújtott anyagoknak és Apponyi szavainak alig lehetett hatása, hiszen a magyar – akárcsak a többi vesztes állambeli – delegációt nem tárgyalni, hanem a feltételeket elfogadni hívták a békekonferenciára.

Trianon kulturális vonatkozásaival viszonylag keveset foglalkozott a magyar

történettudomány, mivel más szakpolitikáktól eltérően, a szerződés csak néhány, kizárólag az iskolai anyanyelvhasználatról megfogalmazott előírást, illetve a közgyűteményi állomány kisebb hányadát érintő megkötést tartalmazott. Az 58. és az 59. cikkek kimondták, hogy a trianoni országban maradt „faji, vallási vagy nyelvi” kisebbségeknek „joguk van saját költségükön jótékonyági, vallási vagy szociális intézményeket, iskolákat és más nevelőintézeteket létesíteni, azzal a joggal, hogy azokban saját nyelvüket szabadon használják és vallásukat szabadon gyakorolják”, illetve a „jelentékeny arányban” egy tömbben lakó nem magyar anyanyelvűek „[...] gyermekeit az elemi iskolákban saját nyelvükön tanítsák. Ez a rendelkezés nem akadályozza a Magyar Kormányt abban, hogy a magyar nyelv oktatását az említett iskolákban is kötelezővé tegye.”

A kisebbségek anyanyelvi képzése Magyarországon azonban csak részben érvényesült, ezért a messze legnagyobb létszámú, mintegy félmillió német (sváb) népcsoport vezetői joggal tették szóvá az ebből adódó – egyébként a határon túli magyar oktatást is hátrányosan befolyásoló – nehézségeket.

A békediktátum 77. cikke az elcsatolt területek közigazgatására vonatkozó „levéltárak, lajstromok, tervrajzok, okiratok és okmányok” átengedéséről, illetve – ha „egyeseket a helyszínéről elvitték volna” – azok visszaadásáról rendelkezett. Az egész közgyűteményi hálózatra kiterjesztve ugyanez volt a lényege a 175–179. cikkeknek is. Magyarország kötelezte magát, hogy „a Szövetséges Társult Hatalmak mindegyikének visszaszolgáltatja mindazokat a hivatalos iratokat, okmányokat, régiségeket és műtárgyakat, úgyszintén mindazt a tudományos és könyvészeti anyagot, amelyeket az elfoglalt területekről szállítottak el, tekintet nélkül arra, hogy ezek a tárgyak az Államnak vagy tartományoknak, községeknek, kórházaknak, egyházaknak, avagy egyéb köz- vagy magánintézményeknek tulajdonában állanak” (175. cikk). Az „átengedett” területekről 1914. június 1-je után elvitt értékeket is – kivéve a magánosoktól vásároltakat – vissza kellett adni (176. cikk), akárcsak az antant országainak azokat az anyagokat, amelyek az ő történetükre vonatkoztak vagy szellemi tulajdonukat képezték (ha azokat 1868. január 1-je, illetve Olaszországot illetően 1861 óta szerezték meg). Ugyanakkor Magyarországnak is jogában állt „a nevezett Államokat, különösen pedig Ausztriát felhívni arra, hogy vele az előbbiekhöz hasonló módozatok mellett a szükséges megállapodásokat megkössék” (177. cikk), és az utódállamok is kötelezték magukat a húsz évnél nem régebbi, az új Magyarország területének történetéről vagy közigazgatásáról szóló dokumentumok visszajuttatására (178. cikk).

A kormányzat a 177. cikkben foglalt lehetőséget végül a maga javára fordította, amikor 1926-ban megkötötte Ausztriával az 1927. január 1-jével hatályba lépett, mindmáig érvényben lévő badeni levéltári egyezményt, amely példa nélküli a nemzetközi megállapodások történetében. Hiszen a gyakorlatban már 1918-tól működő levéltári delegáció intézményének szentesítése mellett Ausztria a tisztán magyar provenienciájú (eredetű) aktákat visszaadta Magyarországnak, valamint – a megállapodás leglényegesebb pontjaként – a két állam közös szellemi tulajdonává nyilván-

nította azt az 1526 és 1918 közötti óriási irategyüttest, amelyet a korábbi központi kormánysszervek Magyarországra is kiterjedő tevékenységéről a Haus-, Hof- und Staatsarchivban, a Kriegsarchivban, illetve a Hofkammerarchivban őriztek. Ezek a levéltárak a Monarchia idején a közös minisztériumok – a közös Külügy-, Pénzügy és Hadügyminisztérium – fennhatósága alá tartoztak, tehát már akkor is „közösnek” számítottak. A bennük őrzött magyar vonatkozású dokumentumok teljes feltárása és beható kutatása a magyar történészek jövőendő generációinak is rengeteg munkát adhat még.

Emiatt is rendkívül fontos az osztrák kollégáikkal azonos jogokat élvező magyar levéltári delegátusok szerepe. Ha úgy tetszik, ők töltik be az egykori Monarchia utolsó közös állásait, hiszen a magyar állam kiküldöttjei, de a közvetlenül az osztrák kancellária (miniszterelnökség) alárendeltségébe tartozó Osztrák Állami Levéltár (Österreichisches Staatsarchiv) három, imént említett tagintézményében dolgoznak. (Jelenleg ketten a Kriegsarchivban /katonai levéltári delegátusok/, egy fő pedig a két másik levéltárban /polgári delegátus/. Fizetésüket a magyar, munkafeltételeiket pedig az osztrák állam biztosítja, ezért a magyar nagykövetségen a miniszteri rangú magyar nagykövet és az osztrák Kancellári (Miniszterelnöki) Hivatal államtitkári rangú képviselője előtt szokták letenni esküjüket, mindkét ország törvényeinek betartására fölesküdvé. Furcsa módon tehát a Monarchia e szempontból mégis tovább él, éppen az azt megszüntető Párizs környéki békék következtében.

A badeni megállapodást az 1932-ben aláírt, a múzeumi és a könyvtári javakról szóló velencei szerződés követte. Ennek értelmében Magyarország rengeteg műtárgyat és könyvet – nagybecsű kódexeket, például Anonymus *Gesta Hungarorum*-át, a *Képes Krónikát* vagy éppen 16 hiteles *Corvinát* – kapott vissza Ausztriától. Ezekből 1933-ban reprezentatív kiállítást rendeztek a Nemzeti Múzeumban. A császári és királyi ház hitbizományi gyűjteményének részeként azonban számos, szintén közös szellemi tulajdonnak számító múzeumi és könyvtári anyag maradt Bécsben – a legismertebb a Bocskai-korona –, ezek felelőse a magyar múzeumi megbízott volt. (E tiszte is a levéltári delegáció vezetője töltötte be.) A levéltári megállapodással szemben a múzeumi egyezményről 1945 után „megfeledeztek”, így az sajnos hatályát veszítette.

A magyar kulturális politika a békediktátum rendelkezései alapján szinte teljes mozgásszabadságot élvezett. Elsősorban ennek volt köszönhető, hogy kulcspolitikává vált, s az állami költségvetésből – különösen Klebelsberg Kuno miniszterségétől (1922–1931) – egyre növekvő, 1927-től a második világháború közepéig 10% fölötti arányt elérő támogatást kapott. Közvetve ez megint csak Trianon hatása volt, hiszen szembe tűnő, hogy a kulturális büdzsé a gazdaság konszolidációját nagyban elősegítő népszövetségi kölcsönről folytatott tárgyalások megkezdése (1923), illetve annak felvétele (1924) után emelkedett. Miként Klebelsberg Kuno sokszor – itt idézett miniszteri beköszöntő beszédében is – kifejtette: „a magyar hazát ma elsősorban nem a kard, hanem a kultúra tarthatja meg és teheti ismét naggyá”. Vagy ahogy 1930 áprilisában megállapította: „[...] csak egyetlen út van nyitva előttünk, amelynek el-

zárására még Trianon sem volt elég leleményes: a szellem és a kultúra útja. [...] A közoktatásügyi minisztériumot most honvédelmi minisztériumnak tekintjük, mert a lefegyverzett ország exponált helyén csak abban az esetben állhat meg, ha a világ művelt nemzeteiben mindinkább megerősödik az a meggyőződés, hogy egy nemes és művelt népen nagy történelmi igazságtalanság esett.”

Mindez némi párhuzamot mutat a modern német nacionalizmus megteremtőjének, Johann Gottlieb Fichte filozófusnak azon gondolatával, amelyet a franciák megszállta Berlinben – történelmileg az 1920 körüli Magyarorszáéhoz részben hasonló helyzetben –, óriási hatású előadás-sorozatának (*Beszédek a német nemzethez, 1807–1808*) tizenegyedik beszédében hangoztatott. „Alkotmányainkat mások csinálják majd – jelentette ki –, szövetségeinket és fegyveres erőinket mások határozzák meg, törvényeinket mások diktálják, bíróságainkat és ítéleteinket – és azok végrehajtását – olykor kiveszik a kezünkől; ezekkel a gondokkal nem kell számolnunk a közeljövőben. Pusztán a nevelésre nem gondoltak; ha valami feladatot keresünk, akkor fogjunk ennek dolgozóhoz! Várható, hogy ebben békén hagynak bennünket. [...] egyedül a nevelés az, ami megmenthet bennünket mindazon bajtól, ami ránk szakadt.”

A kulturális politikának a Trianon utáni traumából felemelkedő Magyarország konszolidációjában betöltött szerepét egy másik német, a neves és éles szemű tudós-politikus, Carl Heinrich Becker porosz kultuszminiszter – a modern orientalisztika egyik megalapítója és a két világháború közötti nemzetközi tudomány-politika kiemelkedő képviselője – is felismerte. Becker 1926-os, egyhetes hivatalos magyarországi tartózkodása után 27 oldalas jelentésben számolt be a tapasztalatairól. Hangsúlyozta, hogy a magyar kormány „[...] sok okossággal és megfontoltan mindent megtesz a trianoni békeszerződés szörnyű hatásainak [...] a leküzdésére, így Magyarország újjászületésének az alapjait rakja le. Mindez elsősorban egy nagyon világosan végiggondolt és rendszerszerűen építkező kultúrpolitika alapján történik. [...] a kulturális szempontokat kiemelten kezelik, és hihetetlenül magas összegeket fordítanak tudományos képzésre a költségvetésben.” Becker mondandóját alátámasztotta, hogy amikor e sorokat írta, Magyary Zoltán örömmel nyugtázhatta: „Csonka-Magyarország állami kulturális kiadásai az 1926/27. költségvetési évben Nagy-Magyarország 1913. évi kulturális kiadásainak 81,23%-át teszik ki”. Ez a megmaradt terület és lakosságszám arányához (kerekítve: 32,7 és 41,6%), de akár ahhoz viszonyítva is, hogy a trianoni Magyarországra háború előtti állam kiadásainak és bevételeinek 45,733%-a jutott, rendkívül magas összegnek tekinthető.

Amennyiben azonban nem az 1920-as évek közepétől beérő eredmények felől közelítünk témához, kétségtelen, hogy a trianoni veszteségek minden tekintetben – az oktatás, a közművelődés, a közgyűjtemények, a művészeti élet és különösen a műemlékek vonatkozásában – fájdalmasak, nehezen pótolhatók voltak. Az átlagosnál is nagyobb mértékben érintették az emléktáblákat és a köztéri szobrokat, amelyek jelentős részét a magyarsággal szembeni önmeghatározást szolgáló emlékezetpolitika jegyében ítélték pusztulásra az utódállamok. Közép- és koraiújkorai műemlékeink döntő többsége és legértékesebb része szintén a határokon túlra, főleg Felvidékre és

Erdélybe került, ahol nagyrészt ugyancsak az új hatalom olykor minden történelmi alapot nélkülöző, mitikus múltértelmezésének prédájává vált.

Rendkívüli, máig felméretlen kárt okozott a jelentős magyar kulturális, oktatási és közgyűjteményi hálózattal és civil szervezeti háttérrel rendelkező városok elcsatolása. Magyarország öt teljes körű, 1910-es regionális központjából négyet (Pozsony, Kassa, Kolozsvár és Temesvár /ha Zágrábot is ideszámítom, a hatból ötöt/), a hat hiányos funkciójából hármat (Arad, Brassó, Nagyvárad) veszített el. Ezek Kolozsvár és Brassó kivételével közel estek az új határhoz, és magyar (Arad, Brassó /relatív többség/, Kassa, Kolozsvár, Nagyvárad), Pozsony és Temesvár esetében pedig magyar–német többségűek voltak. Mellettük tovább sorolhatnám a jelentős határmenti magyar kulturális örökléteket: Komáromot, Ungvárt, Szatmárnémetit, Szabadkát és a többi.

A Magyarországon maradt regionális centrumok, Debrecen (teljes körű), illetve Győr, Pécs és Szeged (hiányos funkciójú) a továbbiakban is fontos szerepet játszottak. Győrt nem számítva olyan egyetemi városokká lettek, amelyeket Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter – az országos központ, Budapest vízfejűségének ellensúlyozására – nagyrészt sikeresen kívánt „kultúrtartományi székhelyekké” fejleszteni.

A kulturális veszteségek sokasága mellett arról sem szabad megfeledkezni, hogy Trianonnal a kulturális mutatók szempontjából jóval fejlettebb vidékek jutottak Csonka-Magyarországnak, mint az elcsatolt területeknek. Itt is voltak persze kivételek: az említett regionális centrumokon és szűkebb vonzáskörzetükön kívül Nyugat-Magyarország, a Felvidék délnyugati része, a Partium nyugati pereme, a Szászföld, a Szepesség vagy éppen a gazdaságilag ugyan leszakadt, ám kulturálisan az átlagosnál mégis jobb helyzetben lévő Székelyföld. A kulturális politika és intézményrendszer szempontjából a látszólagos pozitívumok között tarthatjuk számon, hogy az 1918 előtti városlakók kétharmada a trianoni államban élt. Az utódállamokhoz került területek városainak többségében pedig továbbra is a magyarság túlsúlya érvényesült, ami ugyancsak kedvező tényező volt, hiszen a magaskultúra és az anyanyelvű oktatás központjai a közepes és a nagyobb lélekszámú települések voltak.

A „csonkaország” az urbanizáltság korábnál magasabb foka miatt iparosodottabbá vált, ami elsősorban a gazdaság fejlődése – de részben a kultúrafogyasztó szakmunkásréteg erősödése – miatt is lényegesnek bizonyult. Az 1526 óta először teljes állami önállóságot élvező Magyarország – Ausztriával együtt – egy soknemzetiségű országból a térség homogén nemzetállamává vált, miközben az utódállamoknak többnyire a magyarság tekintélyes súlya miatt jelentkező nemzetiségi problémákkal kellett megküzdeniük. Hazánkban a nemzetiségek aránya az 1920-as évek elején 10% alá csökkent, ami a kulturális politika feladatait lényegesen egyszerűsítette.

A régi-, illetve az új országterületet összehasonlítva a hat éven felüli népességben az analfabetizmus nagymértékben, az 1910-es 33,3%-ról 1920-ra 15,2%-ra csökkent, az alsó-, a közép- és a felsőfokú iskolát végzettek, illetve a magaskultúrát

fenntartó értelmiség aránya viszont jelentősen nőtt. Az utóbbi – az írni-olvasni tudók arányához hasonlóan – az 1910-eshez képest majdnem megkétszereződött, az egyetemi és főiskolai hallgatók száma pedig a harmadakkora államban is meghaladta a világháború előttit.

Mindez a magyarságnak már a dualizmus korában is sokat hangoztatott Kárpát-medencei „kultúrfölényét”, illetve a trianoni Magyarország történelmi államkezelésein belüli magasabb kulturális státuszát tanúsította, amelyet erősen kihasznált a magyar érdekeket védő propaganda is. A kedvező adatok révén pedig némileg csökkentek azok a Trianon okozta kulturális károk, amelyeket Buday László és Olay Ferenc, illetve *A magyar tudománypolitika alapvetése* című kötet már az 1920-as években pontosan felmért. Csak mérséklésről lehetett azonban szó, hiszen az 1918 előtti Magyarország oktatási és közgyűjteményi hálózatát, művelődéstörténete legjelesebb személyiségeinek születési és működési helyét figyelembe véve is egyértelmű, hogy a veszteségek pótolhatatlannak tűntek. Az imént sorolt, Trianon hátrányait enyhítő szempontokat ezért egészen másként, a magyarság kiválóságának, illetve a diktátum hallatlan igazságtalanságának egyik legfőbb bizonyítékaként értelmezték. Arra viszont alig emlékeztettek, hogy az elsősorban 1918–19-es szerepvállalásuk miatt emigrált, Nyugat-Európában vagy a tengerentúlon gyakran komoly hírnévre szert tett magyar művészeket és tudósokat kiközösítették, ezért ők is hiányoztak a két világháború közötti magyar szellemi életből.

Trianon következtében Magyarországnak – nagyjából a lakosságcsökkenés számával arányosan – az óvodák 41,1, az óvónők 41,4 és az óvodások 45%-a; a népiskolák 38, az ott tanítók 45,6 és a tanulók 43,6%-a jutott. Ugyanakkor a dualizmus idején jórészt a nemzetiségi vidékeken, a magyarosodás elősegítésének hiú ábrándjával épített állami iskolák mindössze 28% a maradt meg, ami azért jelentett komoly csapást, mivel ezek többnyire korszerűbbek voltak nem állami – főleg egyházi kezelésben álló – társaiknál.

Az oktatási ranglétrán felfele haladva kedvezőbbek voltak az arányok. Néhány típust kiemelve: az ipari tanonciskolák 48,8, tanáraik 59,8, tanulóik 71,7%-a került a trianoni Magyarországra. Ugyanezek az adatok a polgári iskolák (intézet: 45,1%, oktatók: 50,9%; tanulók: 55%) és a fiú középiskolák (intézet 47,1%; tanárok: 48,5%; diákok: 51,9%) esetében szintén mintegy 50%-os veszteséget mutattak, a tanulók arányában azonban annál is kevesebbet. A polgári- és a középiskolákban a diákok több mint negyötöde már 1918 előtt is magyar anyanyelvű volt, a felsőoktatásban ez az arány még magasabbnak bizonyult.

Az egyetemek és a főiskolák szinte teljes hálózatát átmentették a trianoni Magyarországra. Ez azonban nem önkéntesen, hanem kényszer hatására – a továbbra is fenntartani kívánt magyar anyanyelvű oktatás ellehetetlenítése miatt – történt. A négy magyar tudományegyetemből kettő: az 1872-ben alapított kolozsvári és az 1912-ben létrehozott, de működését még éppen csak megkezdett pozsonyi 1919 szeptemberében Budapestre menekült, majd a jogfolytonosságukat és a nevüket (Fe-

renc József, valamint Erzsébet) is megőrizve az 1921/22. tanévtől Szegeden, illetve az 1923/24-iktől Pécsen működött tovább. A jogfolytonosságot – a trianoni diktátum ideiglenességében bízva – annyira komolyan vették, hogy amikor 1940-ben a második bécsi döntéssel a „kincses város” visszakerült Magyarországhoz, a szegedi univerzitás formailag visszaköltözött Kolozsvárra, s jogilag csak ekkor jött létre a szegedi, Horthy Miklósról elkeresztelt tudományegyetem (1940: XXVIII. tc.). A nagy múltú Selmezbányai Erdészeti és Bányászati Főiskola hallgatói már 1918. december közepén magyar fennhatóságú területre érkeztek, s a két univerzitással ellentétben gyűjteményeiket és műszereiket is összecsomagolták és megmentették. Tanáraik 1919. február végéig követték őket, és néhány hetes budapesti tartózkodás után 1919 márciusától Sopronban folytatták munkájukat. A tanév első óráit már a Tanácsköztársaság idején, 1919. április 28-án tartották.

A keresztényszocialista kultuszminiszter, Vass József 1921-ben, a kolozsvári és a pozsonyi menekült egyetemek ideiglenes szegedi és pécsi elhelyezéséről szóló törvényt (1921: XXV. tc.) is a „régí határok visszaállításának” és a „nemzet egyesítésének” reményével indokolta. „Minthogy azonban ez idő szerint ezért a szent célért – állította Klebelsberg gondolatait is megelőlegezve – eredményesen csak békés eszközökkel, a kultúra fegyverével küzdhetünk, minden eszközt meg kell ragadnunk arra, hogy ellenséges szomszédaink feletti kultúrfölényünket továbbra is fenntartsuk, elszakadt véreinknek ezen kulturális színvonalon való megmaradását elősegítsük és a magyar nemzeti kultúra iránti szeretetet és ragaszkodást bennük ébren tartsuk.

Ezt a célt elsősorban a magyar tudományosság fejlesztése és a tudományos munkásság gócpontjainak, a magyar tudományegyetemeknek fenntartása szolgálja.”

Az idegen kézbe került magyar felsőoktatási intézmények 1919–1920 folyamán megszűntek: két gazdasági (Kassa és Kolozsvár) és két jogakadémiának (Kassa és Nagyvárad), valamint a Fiumei Kiviteli és a Kolozsvári Kereskedelmi Akadémiának is ez lett a sorsa. Az eperjesi evangélikus jogakadémia 1919 februárjában Miskolcra, a máramaroszi református pedig 1921 júliusában Hódmezővásárhelyre költözött. A csekély létszámmal működő hittudományi főiskolák egy része viszont az új államkeretek között is tovább dolgozhatott az utódállamokban.

Trianonhoz és a felsőoktatáshoz köthető a – Vass Józsefhez hasonlóan – szintén keresztényszocialista Haller István két, 1920-as intézkedése: a Közgazdaságtudományi Kar létrehozása (272, illetve 273/1920. M.E. sz. rendelet) és a numerus clausus (1920: XXV. tc.) bevezetése is. Előbbi egy két évtizedes törekvés megvalósítása, utóbbi pedig egy szükséges, ám az eredeti szándékától eltérően végül elsősorban a zsidó fiatalokat sújtó intézkedés volt.

A numerus clausus az egész korszakban és napjainkban is indulatos viták forrása, miközben az elfogadását számos tényező együttes jelentkezése befolyásolta. Ezek közül a legfontosabbak:

1. a háborús évfolyamok egyetemekre és főiskolákra özönlése, illetve szinte a teljes korábbi magyar felsőoktatási hálózatnak a trianoni országra – azon belül főleg

Budapestre – történt, kényszerű összpontosítása, amely a hirtelen megszorított hallgatóság létszámának korlátozását igényelte;

2. a Tanácsköztársaság utáni, virulens, leginkább éppen az egyetemisták és az értelmiség körében hódító antiszemitizmus;

3. valamint a 20. század elejétől a zsidó hallgatók arányának – a magyar polgári társadalomfejlődésre visszavezethető – ugrásszerű emelkedése, mintegy hatszoros felülreprezentáltsága.

A törvényjavaslat főleg az utóbbi két tényező miatt terelődött antiszemita irányba. A numerus clausus kényszerének szükségességét a későbbi fejlemények igazolták – itt csak az értelmiségi munkanélküliség 1930-as években egyre feszítőbb problémájára utalok, de érvelhetnék azzal is, hogy az egyetemi felvételeknél alkalmazott zárt szám akkor is és mindmáig élő gyakorlat Magyarországon és sokfelé a világban. Ezért nem annak tényét, hanem meghozatalának antiszemita jellegét lehet és kell bírálni. S persze azt is elengedhetetlen vizsgálni, hogy a Magyarország nemzetközi megítélésében és a határon túli magyarok anyanyelvi képzésének lehetőségeiben is komoly hátrányt okozó törvény mennyiben járult hozzá a már korábban is meglévő konzervatív-progresszív, az 1930-as évektől már főként népi-urbánus ellentét párral jelölt ideológiai szembenállás elmélyüléséhez és elmergesedéséhez.

1918 után a magyar közgyűjtemények közül a múzeumok valamivel több, mint a fele került a határokon túlra, közülük a regionális központokban és a városokban – főleg a megyeszékhelyeken – találhatók voltak a legjelentősebbek. Ugyanakkor a legértékesebb anyaggal rendelkező nagy országos gyűjtemények – budapesti székhelyük miatt – Magyarországon maradtak. A magyar múzeumok többsége társadalmi úton jött létre, nem az állam tartotta fenn őket, ám az utódállamok általában a területi vagy magánkézben lévőket is lefoglalták és kisajátították (legismertebb az Erdélyi Múzeum Egyesület esete).

Az 1918 előtti magyar történelem feldolgozása szempontjából nehezen nélkülözhető vármegyei, városi, egyházi és főúri levéltárak sora az utódállamokhoz került. A népkönyvtárak kicsivel több, mint a fele jutott idegen kézbe, ám a nagyobb közművelődési, illetve tudományos bibliotékáknál – részben megint csak a Budapest-központúság miatt – valamivel kedvezőbb, mégis szomorú volt a helyzet: állományuk 56%-a maradt a trianoni országban. Ezek a becslések azonban csak hozzávetőlegesek. Elekes Dezső 1938-ban figyelmeztetett arra – s e téren azóta sem változott a helyzet –, hogy: „Múzeumokban, könyvtárakban s egyéb kultúrértékekben a közműveltség budapesti központosulása ellenére is szintén igen jelentős Magyarország vesztesége, de ennek nagyságát a statisztika felmérni még kevésbé tudja.” Ezt annak kapcsán hangsúlyozta, hogy egy „magánforrás statisztikája szerint Nagy-Magyarország 115 színházából trianoni veszteségünk 51 színház”. Egyben megemlítette, „[...] hogy a békebeli Magyarországon a háború előtti utolsó években évente kerekén 2 ezer újonnan megjelent könyvet vettek számba, Csonka-Magyarországon 1920-ban másfélezret, de már a következő években a statisztika itt is kétezres könyvtermeléssel számolt.

Az időszaki sajtótermékekre vonatkozóan a *Magyar Könyvészet* 1914. évi adatainak feldolgozásából kitűnik, hogy Magyarország mai területén a régi anyaország 1808 újságja közül 1256, vagyis 70% jelent meg.” Emellett számos magyar tudományos és közművelődési egyesület munkáját, illetve a Magyarországon kiadott könyvek behozatalát is korlátozták az új államok. Ugyanakkor a határon túli magyarság sajtóját az ismétlődő megszüntetési kísérletek ellenére sem sikerült komolyan megtörni. Jórészt azért, mert a magyarság – akkor még – a városokban tömörült, ahol az újságolvasó közönség nagy része is élt.

Összességében tehát a hatalmas, nehezen felbecsülhető kulturális károk, a máig ható, emberi és közösségi traumát okozó állam-feldarabolás ellenére is megállapítható, hogy a történelmi Magyarország szellemi erejének nagy része a trianonira zsugorodottban összpontosult. Ugyanakkor mindenképpen hangsúlyozandó, hogy a látszólagos nyereségek mögött mindig súlyos veszteségek rejtőztek. A békeszerződést egy gazdaságilag romokban lévő, életképtelennek tartott, s ugyan ismét függetlenné vált, ám külpolitikailag szinte teljesen elszigetelt állam kötötte meg.

A többféle tulajdonban lévő kulturális-tudományos hálózat szétesett, a pénz elértéktelenedése és az értelmiségi túlkínálat folytán az e szektorban dolgozóakra eső keresetek reálértéke kevesebb, mint az ötödére esett vissza, a kultusztárcához tartozó állami intézmények költségvetése még ennél is kisebb töredéke volt a világháború előttinek.

A köztisztviselők és az értelmiség aránya mindenekelőtt a szülőföldjükről Magyarországra menekülők miatt gyarapodott, mivel a „repatriálók” vagy „optán-sok” 400–450 000 fős tömegében erősen felülreprezentált volt e réteg. Ami azonban első pillantásra hasznára vált a trianoni országnak, komolyan gyengítette, szellemi vezetői tekintélyes részétől fosztotta meg a határon túli magyarságot, amelyet fiataljai anyanyelvi iskoláztatásának rendkívüli megnehezítése is keményen sújtott. Hogy az ellentmondásokat fokozzam: a javaikat részben hátrahagyó értelmiségi menekültek többsége állami alkalmazott volt, ezért elhelyezésükről, nyugdíjukról annak a magyar államnak kellett gondoskodnia, amely maga is a gazdasági összeomlás szélén állt a vesztes háború, a spanyolnátha-járvány, az országcsönkítés, a forradalmak és a maradék állam kifosztásával járó román és szerb megszállás után. Utóbbi kulturális értelemben is sok pusztítással járt az 1919-ben a csaknem az egész országot, 1920 áprilisáig pedig a Tiszántúlt kezében tartó román uralom alatti, illetve a szerbek fennhatóságától csak 1921 augusztusában megszabadult, Pécs központú dél-magyarországi területeken.

A magyar szellemi élet több részre szakadása már önmagában is tragédiának tűnt, emellett azonban számos más szokatlan, addig elképzelhetetlen nehézséggel kellett megküzdenie a kultúrpolitika 1919 utáni vezetőinek. A minden baj forrásának tartott Trianon revíziójának hirdetése ezért határozta meg az egész, két világháború közötti időszakot. Részben emiatt születtek olyan programok, amelyek a Kárpát-medencében – a német anyanyelvűeket kivéve – a többi nemzetiségnél kétségtelenül kedvezőbb magyar kulturális mutatók előnyének a megőrzését szolgálták.

Ez egyben azt is jelentette, hogy a kultúrpolitika prioritását kívánták – mint már jeleztem, eredményesen – elérni, azt a sikeres konszolidáció előfeltételének vélték.

Annál is inkább indokoltnak tűnt e törekvés, mert az egész oktatási rendszer – a felsőfokon még azzal is tetézve, hogy szinte a teljes történelmi Magyarországra méretezett hálózat Magyarországra került –, a közgyűjtemények, de a tudományosság legfontosabb intézménye, az MTA is napi gondokkal küzdött. Utóbbinak jórészt állampapírokba és záloglevelekbe fektetett vagyona teljesen elértéktelenedett, apparátusa fenntartására sem volt elegendő, így végül a működését csak az állami költségvetésből történő, évenkénti segélyezéssel sikerült biztosítani (1923: I. tc.).

Mindent újra kellett gondolni tehát a kulturális politikában is. Új stratégiát és programot kellett kidolgozni, amelyet Klebelsberg Kuno – minden idők egyik legkiválóbb magyar vallás- és közoktatásügyi miniszterévé emelkedve – a kultúrfőlny, majd később, 1928-tól a neonacionalizmus eszméjét hirdetve tett meg.

Arról sem szabad azonban megfeledkezni, hogy a tárca vezetését kilenc esztendőn át betöltő Klebelsberg nem volt eredeti gondolkodó. Kiváló érzékkel igazított a mások eszméit a pillanatnyi helyzethez, s így kialakított koncepcióját képes volt a kormányfővel és a kormányzóval is elfogadtatni. E tulajdonsága államférfiúi erényeket sugallt. A német kulturális politika elképzelései mellett magyar tudósok (egyben kultúrpolitikuskok) gondolatait is elfogadta és követte, természetesen csak részben, az adott körülményekhez alkalmazkodva. Közülük többen közvetlenül reflektáltak Trianonra.

A Klebelsberg közgyűjteményi tanácsadójaként, majd utódjaként ismert középkorász, Hóman Bálint már 1920-ban – részletes cselekvési tervet kidolgozva és amelletts hosszan érvelve – kifejtette, hogy „a saját erejére utalt, az ellenségektől körülvett Magyarország jövő boldogulásának, kultúránk jövő fejlődésének legfontosabb feltétele a magyar tudomány fejlődőképességének biztosítása”.

A neves kultúrfilozófus, Kornis Gyula, aki a közoktatásügy területén lett Klebelsberg támasza, majd államtitkára, 1921-ben – ugyancsak hosszan kardoskodva az igaza mellett – leszögezte: „Annál fejlettebb [...] valamely állam, minél inkább kultúrállam.”

Magyary Zoltán, Klebelsberg egyik legközelebbi munkatársa és tudománypolitikai szakértője pedig – főnökéhez hasonlóan – szintén számos írásában hangoztatta, hogy „a csonka országban meghagyott nyolcmillió magyarra hárult az a feladat, hogy azt a kulturális tekintélyt és önállóságot, amit korábban a 12 millió magyar a 21 milliónyi ország erejével kívívni tudott, a maga megcsökkent erejéből tartsa fenn, sőt fejlessze tovább”.

Klebelsberg később nagyban fölhasználta és közvetítette Hóman, Kornis és Magyary elképzeléseit politikusi megszólalásaiban, törvényjavaslataiban. Mellettük még a külföldi magyar intézetek szervezésekor minden idők legkiválóbb magyar kulturális diplomatája, a filológus Gragger Róbert, művészeti kérdésekben pedig a jeles művészettörténész, Gerevich Tibor volt Klebelsberg legfőbb segítője. Mindketjük ténykedését nagyban befolyásolta Trianon traumája.

Gragger a berlini egyetem 1917-ben alapított Magyar Intézetének erősítése, majd a berlini Collegium Hungaricum létrehozása (1923) kapcsán gondolta át a magyar kulturális külpolitika lehetőségeit. Gerevich pedig a nagyváradi Ipolyi-gyűjtemény – amely később jelentősen gyarapította az esztergomi Keresztény Múzeum kollekcióját – Magyarországra menekítésével (1919. január), illetve 1918 végétől a magyar vonatkozású múzeumi és könyvtári javak megszerzéséről folytatandó bécsi tárgyalások előkészítésével, majd azokban való aktív részvételével igyekezett közreműködni a kulturális veszteségek mérséklésében.

Azokról a történelemszerekről sem szabad azonban megfeledkezni, akik Klebelsbergnek a magyar történettudomány megújítását és megerősítését célzó, eredményes törekvéseit támogatták: a már említett Hómanon kívül Angyal Dávidot, Dománovszky Sándort, Eckhart Ferencet, Károlyi Árpádot és Szekfű Gyulát emelném ki közülük. A kulturális intézményrendszer alakításában, olykor irányításában is Klebelsberget támogatók névsoráról nyugodt szívvel megállapíthatjuk, hogy feltétlen elismerésre méltó tudósok.

Trianonnak a kulturális politikát teljes megújításra ösztönző traumája mellett tehát a kiváló személyi adottságok is hozzájárultak ahhoz, hogy ez a konzervatív reform szellemében megfogalmazott szakpolitika – a szokatlan kihívásokra pozitív válaszokat adva – kulcsszerepet játsszon Magyarország 1920-as évekbeli, sikeres talpra állásában. Az egy időben, egy helyen, szokatlan sűrűségben alkotó művészeknek és tudósoknak és az általuk teremtetett értékeknek volt köszönhető, hogy a két világháború közötti időszakot a magyar kultúra egyik aranykoraként tarthatjuk számon.

A szellemi élet rendkívül sokszínű volt, benne – a kommunista eszmék nyílt hirdetésének kivételével – tulajdonképpen mindenfajta áramlat érvényesülhetett és vitatkozhatott egymással (bár kétségtelen, bizonyos író- és művészcsoportok Bécsbe vagy Nyugat-Európába emigráltak, és nem jelentkez/het/tek a magyarországi irodalmi közéletben és fórumokon). A legjelentősebbeknek az előző korszakból örökölt szabadelvűséget (liberalizmust), az újkonzervativizmust és a Németh László szavaival a „Harmadik Magyarországot” képviselő vagy a „harmadik utat” kereső, némi leegyszerűsítéssel népi mozgalomnak nevezett irányzatokat tekinthetjük. A művészeti életre a kulturális politika csak közvetett befolyást gyakorolt, hiszen annak intézményrendszere – az 1947 utáni vagy éppen a mai helyzettel szemben – jórészt nem állami segítséggel és felügyelettel működött. (Csak a nemzeti intézmények, például az Operaház és a Nemzeti Színház tartozott a kultuszminisztérium hatáskörébe.)

A könyvkiadást és a sajtót, a bölcsészet- és társadalomtudományokat szintén a sokféleség, a többféle „iskola” általában termékeny, de vitákkal terhes rivalizálása jellemezte. Talán soha annyi nagyszerű író, költő, zeneszerző és zenész, szín-, képző- és iparművész vagy éppen újságíró és történész nem dolgozott egymás mellett, többnyire a másik munkájára és a nyugat-európai irányzatokra is reflektálva, mint az első világháború utáni években. Mindez részben a művészet és a tudomány gyász-munkát feldolgozni segítő szerepének, a trauma kiváltotta bizonyítási vágyának, illet-

ve a magyarság felemelkedése és nemzetközi versenyképessége biztosítása céljából a kulturális politika sokat hangoztatott és sok területen meg is valósított prioritásának volt köszönhető, hisz a magyar kultúra élni, továbbélni és fejlődni akart.

Irodalom

- Az 1920. évi népszámlálás. Hatodik rész. Végeredmények összefoglalása (1929), Budapest, M. kir. Központi Statisztikai Hivatal.
- BÁRDI Nándor (2013), *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*, Csík-szereda, Pro-Print.
- BARDOLY István (2009), „Teljes győzelem, az egész gyűjtemény a miénk” – Gerevich Tibor és az esztergomi keresztény múzeum, *Enigma*, 60, 59–71.
- A bécsi gyűjteményekből Magyarországnak jutott tárgyak kiállítása a Magyar Nemzeti Múzeumban 1933, Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum.
- BUDAY László (1923), *Magyarország küzdelmes évei. A megcsönkített Magyarország ujradolgozott második kiadása*, Budapest, Szerző.
- DÁLNOKI KOVÁTS Jenő (1921), *A megélhetés drágulása a háború kitörése óta*, *Közgazdasági Szemle*, 5–6, 264–292.
- DÁLNOKI KOVÁTS Jenő (1927), *Drágulás és életszínvonal*, *Közgazdaság és pénzügy*, 1–10, 165–171.
- DÉKÁNY István (2018), *Trianoni árvák*, Budapest, Noran Libro Kft.
- DÉVAVÁRI Zoltán (2021), *Kisebbség- és közösség-szervezés. Erdély, Felvidék és a Délvidék az új impériumok alatt (1918–1941)*, In „Típortatunk, de el nem veszünk”. *TRIANON 100 tanulmánykötet*, szerk. UJVÁRY Gábor, Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár–Lorántffy Zsuzsanna Nőegylet, 95–106.
- ELEKES Dezső (1938), *Trianon mérlege. 6. Kultúra*, *Magyar Statisztikai Szemle*, 4, 367.
- FAZEKAS István (2015), *A Haus-, Hof- und Staatsarchiv magyar vonatkozású iratai*, Budapest, Magyar Országos Levéltár.
- FICHTE, Johann Gottlieb (1995), *Beszédek a német nemzethez. Tizenegyedik beszéd*, In *Eszmék a politikában. A nacionalizmus*, szerk. BRETTER Zoltán–DEÁK Ágnes, Pécs, Tanulmány K., 135–146.
- FRANK Tibor (2015), *Kettős kivándorlás. Budapest – Berlin – New York 1919–1945*, 2. jav., bőv. kiad. Budapest, Gondolat.
- GULYÁS Pál (1926), *A könyv sorsa Magyarországon a középkortól a trianoni békéig. XI. XII., Néptanítók lapja*, 17–18, 11–12.
- HANKISS JÁNOS (1936), *A kultúrdiplomácia alapvetése*, Budapest, Magyar Külügyi Társaság.
- HÓMAN Bálint (1920), *A nemzeti tudományosság jövője*, *Budapesti Szemle*, 181. köt., 517–519. sz. 127–161.
- Kisebbségi magyar közösségek a 20. században* (2008), szerk. BÁRDI Nándor–FEDINEC Csilla–SZARKA László, Budapest, Gondolat–MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916–1926 (1927), Budapest, Athenaeum.
- KLEBELSBERG Kuno (1931), *Világválságban*, Budapest, Athenaeum.
- KORNIS Gyula (1928), *Kultúrpolitikánk irányelvei*, In *Uő. Kultúra és politika. Tanulmányok*, Budapest, Franklin Társulat, 1–41.
- LAKY Dezső (1923), *Csonka-Magyarország megszállásának gazdasági kárai*, Budapest, MTA.
- A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly s/S-ben 1920 január–március havában*, I. köt. (1920), szerk. CHOLNOKY Jenő, Budapest, M. kir. Külügyminisztérium.
- K. LENGYEL Zsolt (2020), *Száz év transzilvanizmus. Életképek egy társaltalan eszme történetéből*, *Somogy*, 4, 63–78.

- A magyar tudománypolitika alapvetése* (1927), szerk. MAGYARY Zoltán, Budapest, Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetsége.
- MAGYARY Zoltán (1931), *Nyolc év a magyar tudományos élet kormányzatában*, In Uő. *A magyar tudományos nagyüzem megszervezése*, Pécs, Danubia, 5–11.
- MURÁDIN Jenő (2008), *A megsebzett szobor. Elpusztult vagy megsérült erdélyi magyar emlékművek repertóriuma*, Kolozsvár, Kriterion.
- OLAY Ferenc (1929), *Csonkamagyarország ellenséges megszállása és kulturális káraink*, Klny. a Budapesti Szemle 1929. május havi számából, Budapest.
- OLAY Ferenc (1930), *A magyar művelődés kálváriája az elszakított területeken 1918–1928. A magyar kultúra válságos éveit 1919–1927*, 2. átdolg. és bőv. kiad., Budapest, Magyar Nemzeti Szövetség.
- PROHÁSZKA Péter (2012), *Ami a bécsi gyűjteményekben maradt I. Adatok a Monarchia közös vagyonáról folyó osztrák–magyar tárgyalásokhoz*, *Ars Hungarica*, 1, 223–248.
- RESS Imre (2008), *A Monarchia levéltári öröksége. A badeni egyezmény létrejötte (1918–1926)*, Budapest, Magyar Országos Levéltár.
- SEBŐK László (2020), *Szétdarabolt vonzaskörzetek. A városhierarchia változásai*, *Rubicon*, 6–7, 158–162.
- SIKLÓSSY László (1919), *Műkincseink vándorútja Bécsbe*, Budapest, Táltos.
- SZABÓ Attila (2011), *Klebelsberg Kuno kultúrgeográfiai stratégiája a területi revízió szolgálatában, Tér és Társadalom*, 2, 223–236.
- A számoltartott nemzet. A Trianon előtti és utáni évtizedek Magyarországa statisztikai térképeken* (2020), szerk. RÓZSA Dávid–ROVÁCS Barna, Budapest, KSH.
- SZEGEDY-MASZÁK Mihály (1991), *„Három Magyarország” kultúrája (1919–1944)*, In *A magyarságtudomány kézikönyve*, szerk. KÓSA László, Budapest, Akadémiai, 670–704.
- Trianon. A békeszerződés* (2019), s. a. r. BANK Barbara–KOVÁCS Attila Zoltán, Budapest, Athenaeum
- Trianon és a magyar felsőoktatás 1–4. köt.* (2018–2021), szerk. UJVÁRY Gábor, Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár–Magyar Napló.
- UJVÁRY Gábor (2006), *Carl Heinrich Becker feljegyzése 1926. május–júniusi magyarországi látogatásáról, Lymbus. Magyarságtudományi forrásközlemények*, 279–305.
- UJVÁRY Gábor (2013), *Kulturális hídfőállások. A külföldi intézetek, tanszékek és lektorátusok szerepe a magyar kulturális külpolitika történetében*, I. köt. *Az első világháború előtti időszak és a berlini mintaintézetek*, Budapest, Ráció.
- UJVÁRY Gábor (2017), *Kulturális hídfőállások. A külföldi intézetek, tanszékek és lektorátusok szerepe a magyar kulturális külpolitika történetében*. II. köt. *Bécs és a magyar kulturális külpolitika*, Budapest, Ráció.
- UJVÁRY Gábor (2019), *A magyar felsőoktatás átalakítása, 1918–1919*, In *Trianon és a magyar felsőoktatás* 2. köt. szerk. Uő. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár–Magyar Napló.
- UJVÁRY Gábor (2020), *A múltat végképp eltörölni? Megrongált vagy elpusztított Kárpát-medencei magyar emlékművek 1918 ősze után*, *Rubicon*, 8. 72–81.

Az 1867-es kiegyezést követő két évtized a modern magyar felsőoktatás megszületésének kora: ebben az időszakban nemcsak az intézmények és a hallgatók száma ért el lényeges növekedést, de jelentős intézményi és infrastrukturális fejlesztések is történtek. 1867 után a magyar tudományos élet látványos felzárkózást valósított meg a nyugat-európai országok színvonalához. 1870-től kezdődően újjászervezték és kiépítették a pesti tudományegyetemet, 1871-ben a politechnikumot a világ első műegyetemévé fejlesztették, s 1872-ben Kolozsváron négykarú állami tudományegyetemet állítottak fel. Ez utóbbi egyetemalapításnak 2022-ben 150 éves jubileuma van, így indokolt megvizsgálni az ország második tudományegyetemének létrejöttéhez vezető folyamatokat, a szervezés menetében kimutatható sajátosságokat.

Kolozsvári előzmények

Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király 1581. május 12-én a jezsuiták kolozsvári akadémiája számára alapítólevelet állított ki. A tanintézet egyetemi rangjának biztosítása érdekében felruházta azt a tudományos fokozatok adásának jogával („járjon éppoly jogokkal, megbecsüléssel, tisztességgel és méltósággal, mint amilyennel az efféle előléptetések Itália, Gallia, Hispánia és Germánia akadémiaiban jog és szokás szerint járni szoktak”). A gazdag és nagyvonalú alapítás után azonban sajnos többször is megszakadt a kolozsvári akadémia működése. 1588-ban kiutasították a városból a jezsuitákat.

1595-ben ugyan folytatódhatott a képzés, 1603-ban azonban ismét bezárták az intézményt. Az első két évtizedben tehát egyetlen évfolyam sem tudta zavartalanul végigvinni a képzését. Később 1661-ben középfokú iskolával újraindulhatott a jezsuita oktatás Kolozsváron, 1698-tól az akadémiai szintű bölcsész- és teológusképzés is folytatódhatott az intézményben.

Mária Terézia 1774-ben elrendelte a jogi kar, 1776-ban pedig az orvosi kar megszervezését is. Így 18. század végére a katolikus líceum kiegészítéseként orvossebészeti és jogi képzést nyújtó intézmény is működött a városban.

Az oktatási intézmények mellett a város jelentős méretű, magántőkéből működtetett tudományos és kulturális intézménnyel is gyarapodott a 19. század közepén. Gróf Mikó Imre ugyanis 1859-ben megszerezte a bécsi kormányzat engedélyét a múzeumalapításhoz, továbbá a megalakuló intézménynek adományozta kolozsvári nyári kastélyát a hozzá tartozó 10 holdas kerttel együtt. Így jött létre 1859. november 23–26. között az Erdélyi Múzeum-Egyesület, amely könyvtárával, botanikai, állattani, ásvány-kőzettani, régészeti és szépművészeti gyűjteményeivel jó alapot nyújtott Kolozsvár tudományos és kulturális szerepének erősödéséhez és a város egyetemi törekvéseihez.

A szervezési folyamat kezdete

Erdély és Magyarország 1867-es unióját követően 1871-re megszüntették a keleti régió vármegyei feletti Főkormányshéket (*Guberniumot*), ezzel Kolozsvár elvesztette az Erdély területére kiterjedő, addigi kiemelt közigazgatási szerepét. A város „kárpótlása” és a guberniumi épületek hasznosítása érdekében merült fel a város felsőoktatási ambícióinak kibontakoztatása – ezt a törekvést az országos politikai elit is pártolta. Jellemző a korabeli közhangulatra és politikai törekvések mozgatórugóira báró Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter 1869-es erdélyi körútja, amikor kolozsvári köszöntésekor a polgármester „beszédében kifejezést adott többi közt annak is, hogy Kolozsvár az unióval nem szeretné végképp elejteni koronáját, s óhajtaná, hogy legyen itt a keleti részen a magyar tudományosság központja, s a művelődés szövetségének élője, kéri tehát önmagának odamunkálni, hogy az annyira szükségessé vált második magyar egyetem e városban minél előbb felállíttassék”.

Ilyen körülmények között a Kolozsvári Királyi Jogakadémia tanácsa 1867. október 24-én a városban működő két főiskolai képzésre alapozva kérte egyetem felállítását. Báró Eötvös József miniszter elfogadta a két tanintézet érvelését, azokat – a városban lévő Karolina-kórházzal, valamint az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményeivel kiegészítve – alkalmasnak tartotta az egyetemmé fejlesztésre, ezért válaszában 1868. február 8-án felhívta a két tanintézet tanári karát, hogy állítsanak össze közös szakvéleményt a kolozsvári egyetem megszervezésének, a két tanintézet egyetemi karrá szervezésének részleteire vonatkozóan.

A két főiskola tanári kara 1868. március 15-én egyeztetett a felállítandó kolozsvári egyetemről. Berde Áronnak, a jogakadémia igazgatójának vezetésével albizottságot hoztak létre a karok és tanszékek elosztására. A megbeszélések alapján március 28-án terjesztették fel javaslatukat, amely hagyományos, háromkarú egyetemre vonatkozott: a jogi 9, az orvosi 9, a humán és természettudományi képzéseket egyaránt nyújtó bölcsészeti kar 9+13 katedrából állt volna. Az egyes tudományterületek közül legnagyobb számú katedrát a természettudományoknak szántak: matematika, gyakorlati geometria, ábrázoló geometria, mechanika és mechanikai technológia, építészet, csillagászat és meteorológia, fizika, kémia, alkalmazott kémia, kémiai technológia, ásványtan és geológia, növénytan és állattan. Vagyis a természettudományok között olyan tárgyak oktatását is javasolták, amelyek inkább egy műegyetem működési körébe illettek volna, mintsem egy hagyományos tudományegyetem bölcsészeti karába. Így az 1868-as tervezet a kolozsvári bölcsészképzésnek az 1770-es években kibontakozott természettudományi és műszaki alapozottságát folytatta. Gyakorlati geometria, mechanika, építészet, térképészet és csillagászat – a hazai főiskolák közül elsőként – már az 1776-ban a piaristák felügyelete alá kerülő kolozsvári akadémián is volt. Az 1868-as javaslat ezt a hagyományt kívánta folytatni és továbbfejleszteni. A 40 tanszék kiegészítésére kémiai laboratórium, ásványtani gyűjtemény és klinikák megszervezését is javasolták.

A Főkormányiszék 1868. április 2-án terjesztette a vallás- és közoktatásügyi miniszter elé a közös javaslatot, amelyhez csak rövid megjegyzéseket fűzött. Támogatta a javaslat azon megállapítását, amely szerint Erdély vallási sokszínűsége nem teszi indokolttá teológiai kar szervezését. Nem értett egyet azonban a természet-tudományi tanszékek kiugróan magas számára, valamint a gyakorlati mérnöki és gazdasági katedrák alapítására vonatkozó előterjesztéssel. Felhívta a figyelmet arra, hogy a létrehozandó tudományegyetemen a technikai és a gazdasági tudományokat elegendő érintőlegesen oktatni, az ezen területek iránt érdeklődő hallgatók később műegyetemre vagy gazdasági tanintézetbe irányítandók át.

A továbbiakban nem is valósult meg az előterjesztésben mutatkozó természet-tudományi, műszaki és gazdasági felülreprezentáltság. Noha a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1916 előtti levéltári iratanyagának döntő többsége 1956 novemberében tragikus körülmények között megsemmisült, a két felterjesztés szövege Mátrai Ernő 1871-ben megjelent könyvében teljes terjedelmében hozzáférhető.

Báró Eötvös József személyes szerepe

Báró Eötvös József miniszter 1869 szeptemberében személyesen tájékozódott a kolozsvári egyetem szervezeti és elhelyezési kérdéseiről. Szeptember 18-a és október 2-a között jószerével egész Erdélyt bejárta minisztériumi szakembereinek csapattal együtt. Szeptember 18-án érkezett Gyulafehérvárra, ahol Fogarasi János római katolikus püspök vendége volt. Arad felől vasúton érkezett, míg útjának többi részét kocsin tette meg, mivel Erdélyben akkor az Arad–gyulafehérvári vonalon kívül más vasút még nem volt. 19-én Balázsfalvára ment, ahol Vancea görögkatolikus érsek fogadta és látta vendégül. Ugyanaznap estére Nagyenyedre érkezett; 20-án este Tordán keresztül Kolozsvárra, ahol három teljes napot töltött. 24-én Tordán és Marosludasra is megfordulva, s a viszonyokat tanulmányozva estére Marosvásárhelyre ment. 25-én Segesvárt, Székelykeresztúrt és Székelyudvarhelyt járta be, 26-án Csíkszeredát és Csíksomlyót meglátogatva – Tusnádon keresztül – Sepsiszentgyörgyre érkezett, 27-én Brassóba, hol két napot töltött, de közben kirándult a hétfalusi csángókhoz, s négy községgel (Hosszúfalu, Csernátfalu, Türkös és Bácsfalu) a helyszínen tárgyalt. 29-én Fogarast megnézve, estére Nagyszebenbe érkezett, onnan október 1-jén Szászsebesen megállót tartva, Alvincze, s végül október 2-án távozott el Pestre. Eötvös (Kristóf György irodalomtörténész megállapítása szerint) azért ment Erdélybe, hogy személyes tapasztalatok és az érdekeltekkel folytatott közvetlen tárgyalás alapján állapíthassa meg alkotó tevékenységének egyes mozzanatait, a kivitel sorrendjét és formáját.

Ez a nagyszabású körút nemcsak egyházpolitikai, de a kolozsvári egyetem megszervezését érintő tárgyalásokra és a kolozsvári épületek helyszíni tanulmányozására is kiváló alkalmat nyújtott. Így a leginkább érintett kolozsvári középiskolák, egyházi és városi vezetők, valamint az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményeinek

megismerése mellett a kolozsvári egyetemalapítás által szintén érintett egyéb erdélyi egyházi és felsőoktatási tényezőkkel (pl. nagyszebeni, marosvásárhelyi és kézdivásárhelyi jogakadémiák) is egyeztetetett.

Eötvös erdélyi és kolozsvári körútjának a kolozsvári egyetem megszervezésével való szoros összefüggését a korabeli kolozsvári sajtó is nyíltan kimondta. A *Kolozsvári Közlöny* 1869. szeptember 21-i (tehát a miniszternek a városba érkezése után megjelenő) száma szerint Eötvös „[...] hozzánk utazásának célja nem kevesebb, mint a kolozsvári tudományegyetem felállítása. [...] A helybeli Orvos-Sebészi Tanintézet nemrég egy új tanszékkal gazdagítá, s mint értésünkre esett, már a közvetlen következő októberben megnyíló tanévre még más tantárgyaknak is szándékszik külön előadót rendelni, fokongként igyekeztvén helybeli felsőbb tanintézetünket jelen utazása magasztos céljára, az itt felállítandó egyetemre előkészíteni.” Két nappal később szintén a *Kolozsvári Közlöny* hasábjain megfogalmazták: „[...] ha a két itteni intézet, mely egymagára hagyatva a kellő erőt kifejteni képtelen, következőleg természetsszerűen társulásra van utalva, egymásra támaszkodik, ha tudniillik a már létező múzeum s a leendő egyetem vállaikat összevetik; létesülhet az, ami külön ki nem vihető. Az egyetemnek a múzeum már létező nagymérvű, becses gyűjteményeire van szüksége, melyek nélkül el nem lehet, s amelyeket még annyi pénzzel, egyhamar össze nem szerezhet. A múzeumnak viszont helyiség kell, hogy a mindinkább gyarapodó gyűjteményeket biztosan elhelyezhesse, a közhasználatra alkalmasabb módon felállíthassa és ezáltal pénztőkéjét, melynek nagy részét most a könyvtári helyiségek és tisztviselői lakok szállásbéréi vesznek igénybe, e tehetől felszabadítván, tudománys célokra: a gyűjtemények szaporítására fordíthassa.”

Eötvös Kolozsváron egyeztetett Nagy Péter református püspökkel, megtekintette a múzeumi, a líceumi és a guberniumi épületeket, valamint a múzeumkertet, s részt vett a múzeum-egyesület tízéves jubileumi ünnepségén. Ez jó alkalmat jelentett a létrehozandó egyetem és a múzeum közötti együttműködés alapjainak egyeztetésére. A városban élő hét akadémikus tudós (akik közül 1872-ben majd öten az egyetem professzorai lesznek) tisztelgő látogatást tett a miniszternél.

Eötvös 1870. április 7-én 429. szám alatt terjesztette be törvényjavaslatát a kolozsvári egyetem 1870 őszi felállításáról. A tervezet indoklása szerint „Az országban lévő egyetlen egyetem magában már egyáltalán nem képes kielégíteni a nemzet művelődési szükségait. Tanúsítja ezt azon körülmény is, hogy bár évenként több mint 700 magyarhoni ifjú tanul a bécsi és a külföldi egyetemeken, a pesti egyetemen is oly nagy számmal vannak az ifjak, hogy a jogi és orvosi karok legfontosabb tantárgyaira nem férnek be a tantermekbe, s a hallgatók jelentékeny száma kénytelen sokszor visszatérni az előadásokról. E baj méginkább fog növekedni a közelebb jövőben, mert alapos reményünk lehet reá, hogy az egyetemi oktatás célba vett újbóli szervezésével tetemesen szaporodni fog a hallgatók létszáma.” A javaslat három fakultásról szólt, közülük az első a „bölcshézet-, nyelvészeti- és természettudományi”, a második az orvosi, a harmadik a jog- és államtudományi kar. Ebben a javaslatban tehát még a pesti egyetemhez hasonló, egyesített bölcshézeti kar szerepelt.

A miniszter egyetemalapító törvényjavaslatát az országgyűlés nem tárgyalta, a kolozsvári előkészületeknek mégis híre ment az országban, főleg az erdélyi régióban. A marosvásárhelyi jogakadémia tanárai – érezve az intézet jövőjének bizonytalanná válását – már 1869 őszén más megélhetési lehetőségek felől kezdtek érdeklődni. Igyekeztek előkészíteni más állások elfoglalását. Így többségük már november elején bizonyítvány kiállítását kérte tanári működéséről, feladataik teljesítését azonban egészen a tanítás várható megszűntéig vállalták.

A marosvásárhelyi jogakadémiát fenntartó református főegyháztanács 1870. június 12–13-án tartott gyűlésén anyagi alapok hiányára, valamint hivatkozva a hamarosan megnyíló kolozsvári egyetem megalakulására, a jogakadémia ideiglenes megszüntetéséről döntött. A kollégiummal közölt határozat szerint: „tekintetbe véve, hogy a marosvásárhelyi jogakadémiának további fenntartására, több tanerővel való ellátására s a meglevőknek kellő díjazására elégséges pénzalap nemcsak rendelkezésre nem áll, sőt az eddigi költségek is a fenntartáshoz járult iskolák tetemes rovására volt; tekintetbe továbbá, hogy kedvezőtlenebbé vált politikai viszonyaink között s a kilátásban lévő országos Egyetemnek Kolozsváron leendő felállításával azon akadémiának további fenntartása jelenben nem mutatkozik feltétlen szükségességgnek, ennél fogva a marosvásárhelyi jogakadémiát – ideiglenesen – ezennel megszünteti”. Ezzel a marosvásárhelyi jogi oktatás 76 év után 1870 nyarán – a kolozsvári tudományegyetem közelgő megnyitásának hírére – megszűnt.

A felsőoktatási fejlesztések pénzügyi háttere

A korszak főbb költségvetési mutatói szerint a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium egész költségvetése az állam összes kiadásainak 1872-ben 1,2%-a, 1878-ban 1,7%-a, 1882-ben 1,5%-a, s 1888-ban is csak 2,0%-a. Az 1873-as költségvetésben engedélyezett 3316942 Ft 1881-ig nem emelkedett 5 millió Ft fölé, 1884-ben érte el a 6 milliót, 1888-ban lett 6931448 Ft. Így kijelenthető, hogy a kultusztárcának folyamatosan emelkedett a költségvetési kerete, nemcsak abszolút értékben, de más minisztériumokhoz viszonyítva is növelni tudta súlyát a minisztérium. Ez tette lehetővé az egyetemfejlesztések megvalósítását is.

Szembeötlő a felsőoktatási intézmények költségvetésének növekedése 1869 és 1870 között is. Egyetlen esztendő alatt 28,56%-kal nagyobb állami támogatást kapott az öt intézmény. Az 1869–1870 közötti költségvetési növekedés 92,5%-át (47748 Ft) a két fővárosi intézmény a pesti tudományegyetem és az ekkor még Budán működő műegyetem kapta. A három állami vidéki felsőoktatási intézmény a növekedésnek alig 7,5%-át kapta.

INTÉZMÉNY	1869	1870	NÖVEKEDÉS	
	Ft	Ft	Ft	%
Pesti Tudományegyetem	62000	89000	27000	43,54
Országos Középtanodai Tanárképezde	0	7000	7000	–
Műegyetem	69089	82837	13748	19,89
Nagyszombati Királyi Jogakadémia	16490	17550	1060	6,42
Kolozsvári Királyi Jogakadémia	13780	14600	820	5,95
Kolozsvári Orvos-Sebészeti Tanintézet	19360	21360	2000	10,33
Összesen	180719	232347	51628	28,56

Az 1869. és 1870. évi felsőoktatási költségvetések adatai

Az 1870. évi költségvetés értelmében a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium az előző évihez képest közel 600000 Ft-tal nagyobb összegből gazdálkodhatott, a minisztertanács 1870. március 24-i ülésén báró Eötvös József – szembeszegülve Lónyay Menyhért pénzügyminiszter (1867–1870) szigorú fiskális törekvéseivel – mégis újabb kéréssel állt elő. Népmvelési célokra, valamint a budapesti egyetem és a műegyetem épületein végrehajtandó sürgős javítások költségeire 1013114 Ft póthitelt kért az országgyűléstől. A minisztertanácsnak nem volt észrevétele a póthitelről rendelkező törvényjavaslatnak az uralkodó elé történő előzetes bocsátása ellen. Végül a Képviselőház augusztus folyamán 771000 Ft póthitelt szavazott meg. Ha ezt is figyelembe vesszük, akkor még inkább nyomasztó a fővárosi felsőoktatási intézmények fejlesztésére fordított költségek növekedése a vidék rovására.

A kolozsvári egyetemalapítás előkészítését szolgálta, hogy az Orvos-Sebészeti Tanintézeten 1870-től a tanárok számát két fővel, az intézmény éves állami költségvetését pedig 2000 Ft-tal növelték. Eötvös József tehát megtartotta az 1869-es kolozsvári látogatása során az intézmény fejlesztésére vonatkozóan tett ígéretét, s a következő tanévtől kezdve bővítette az intézmény tanszékeinek és tanárainak számát. A Kolozsvári Királyi Jogakadémia szintén dinamikus fejlesztéssel készült az egyetemi karrá válásra. 1868-ban a képzés időtartamát háromról négy évre emelték, a tanszékek száma pedig hatról nyolcra nőtt. A jogakadémia költségeire 1870-ben 14600 Ft, vagyis az 1869. évben engedélyezett 13780 Ft-nál 820 Ft-tal többet terveztek. Ezek a kolozsvári költségvetési fejlesztések egyértelműen a két intézmény egyetemi fakultássá emelésének elősegítését szolgálták. Ezt Eötvös nyíltan is kimondta az 1870. évi állami költségvetéshez fűzött indoklásában: „Egy második országos egyetemnek az ország keleti részein való felállítása rég érzett szükség. Oly végre tehát, hogy ez mielőbb kielégíttessék, s az ország keleti része lakóinak e részben táplált óhajainak valósítása előkészíttessék, a kolozsvári Orvos-Sebészeti Tanintézeten, mely a leendő egyetem orvos-sebészeti karává alakuland át, a tanároknak kettővel szaporítását már 1870. évre véltem szükségesnek.”

Az egyetem felállításának késlekedése

A francia–porosz háború miatt felfüggesztették parlament üléseit, majd hamarosan az egyetemalapítást támogató Eötvös József is elhunyt (1871. február 2.).

Mátrai Ernő 1871 szeptemberében adta ki röpiratát a kolozsvári egyetem szükségességéről. Érdekes, hogy ebben a gazdagon adatolt, 70 oldal terjedelmű vitairtatban olvasható először a bölcsészeti kar kettéválasztása, a szerző ugyanis a természettudományi tárgyakat egy önálló kar keretében javasolta oktatni: „Másképp abszurdnak tartom a törvényjavaslatnak ama intézményét, mely az összes bölcsészeti, filológiai s természettudományi tárgyakat az egy filozófiai kar alapja alá szorítja. Mire adoptálják a különben oly kitűnő német egyetemeknek épp e helytelen, a hagyományokon kívül mivel sem igazolható intézményét? Ugyan mivel homogénebb, rokonabb a matematika a történettel, mint a joggal? S nem áll-e például közelebb a történet a joghoz, mint a természettudományokhoz? Sokkal észszerűbb a bölcsészeti kar egybeérőszakolt tárgyait a humán tudományok (filozófia, történet, filológia) és a reáliák (matematika és fizika) karaira különíteni. Mint az Franciaországban (Faculté des lettres et faculté des sciences), a németalföldi, dán, spanyol, orosz, skandináv stb. egyetemeken dívik, melyek példáját a németek közül Tübingen is követte. A kolozsvári egyetemnél kiválón indokolja ez elválasztást a körülmény, hogy Erdély egyetemének matematikai és fizikai kara – Polytechnikum nem léteben – ez utóbbi biva lenne egyszersmind szervezendő.” Mátrai kötetében tehát határozott formában felmerült egy erdélyi politechnikum szükségessége, miközben éppen 1871-ben már hivatalosan is megalakult Budán a Királyi József Műegyetem, amelyik sokáig magas szinten ellátta a mérnökképzési feladatokat egész Magyarországon.

Kolozsvár városa ezután 1871. november 17-én emlékiratot készített, amelyben újra sürgette az egyetem felállítását. Figyelemre méltó, hogy a korabeli közhangulat hatása alatt még a Budapesten tanuló román diákok is feliratban sürgették a kolozsvári egyetem megalapítását.

Körmendy Sándor országgyűlési képviselő 1871. december 20-án a Képviselőház ülésén a kultuszminisztérium 1872. évi költségvetésének tárgyalása során felhívta a figyelmet a második tudományegyetem felállításának szükségességére: „Lehetetlen, hogy ne tudná a miniszter úr azt is, amit Schleiermacher már régen mondott, s reményem, ez bír annyi tekintéllyel előttem, mint Jekelfalussy, hogy «minden nemzetnek legalábbis két egyetemre van szüksége», hacsak azért is, hogy egymással versenyezzenek: tehát hogy meg ne dohosodjék és penészedjék a belső légkör az egyetemen, s hogy üde légmozgás támadjon bennük azért is, hogy hazánk speciális viszonyai közt nemcsak tudományi, de iparegyetemre is égető szükség van, példának okáért Kolozsvárott, ha már csak azért is, hogy ifjaink ne kényszerüljenek folytonosan külföldre zárándokolni, mint hajdani üdvkeresők Jeruzsálembé, a magasabb ismeretek megszerzése végett, hogy onnan azután cserébe az elnémetesedést hozzák be. Egyetemeink tehát nincsenek, hanem van egy egyetemünk közepszerű állapotban.” Pauler Tivadar kultuszminiszter válaszában a képviselői felvetést is túl-

licitálta: „Körmendy képviselőtársam két egyetemet kíván; nem kettőt, ha lehet, többet kívánnék. Szeretném és óhajtanám, ha azon kisebb tanintézetek helyett – melyek szerteszét az országban vannak, koncentrált erővel tudományos egyetemet állíthatnánk fel. Reménylem, föl lehet állítani még az idén a kolozsvári egyetemet.”

A képviselők a miniszter törekvései ellenére is sokáig folytattak hosszas és meddő vitákat az egyetemalapításról. A törvényhatóságok sem engedték elaludni az ügyet. Szatmár városa, Heves és Doboka vármegye 1872. január 9-én, Csanád vármegye s a Hajdú kerület január 16-án, Zaránd vármegye január 24-én, Kolozs vármegye február 5-én, Udvarhelyszék február 15-én, Kővárvidék március 9-én és Buda-főváros április 11-én a házban bemutatott felirataikban egyenként csatlakoztak Kolozsvár városa kérelméhez és az egyetemről szóló törvényjavaslatot még ez ülésszakban tárgyalni kívánták. Mindezek ellenére a Képviselőház 1872. április 4-i ülésén (91 szavazattal 83 ellenében) leszavazták a sürgősségi tárgyalásra és mihamarabbi döntésre irányuló indítványt.

A kormány és az uralkodó aktív szerepe

Az egyetemalapítás folyamata azonban ennek ellenére is felgyorsult. Ezt a kormány és az uralkodó aktív kezdeményezése tette lehetővé. A szervezési folyamatról Pauler Tivadar vallás- és közoktatásügyi miniszter (1871–1872) a kormány április 28-i ülésén számolt be. A minisztertanács helyeselte a tervezetet és a megtett lépéseket.

Pauler Tivadar előterjesztésére május 12-én az uralkodó megengedte, hogy a kolozsvári egyetem az 1872/73. tanévvel megkezdhessen munkáját, a miniszter pedig ennek érdekében a szükséges lépéseket tegye. Május 17-én a minisztertanács – értesülvén a királyi támogatásról – a kormányfő javaslatára kérte Ferenc Józsefet, hogy „legfelsőbb elhatározással kimondassék, miszerint Őfelsége legkegyelmesebben megengedi, hogy az e tárgyban készült törvényjavaslat a jövő országgyűlésnek a költségvetéssel együtt ismét bemutattassék.”

1872. május 29-én Ferenc József engedélyt adott Pauler Tivadar vallás- és közoktatásügyi miniszternek az egyetemi törvényjavaslat újbóli beterjesztésére, és megbízta a 42 tanári pályázat kiírásával, valamint a szükséges épületek kijelölésével és megszerzésével. A május 29-i uralkodói elhatározás emléke iránti hálából az egyetem 1872 és 1918 között május 29-én tartotta a tanévzáró és pályadíjosztó ünnepi közgyűléseit. De nem szakadt meg Ferenc József emléke az egyetem 1919 utáni szegedi történetében sem. 1930. szeptember 28-án a tanévnyitó ünnepségen Erdélyi László OSB, a magyar művelődéstörténet professzora *A legalkotmányosabb egyetemalapító* címmel tartott emlékbeszédet az uralkodó születésének centenáriuma alkalmából.

Az uralkodói döntést Pauler Tivadar vallás- és közoktatásügyi miniszter Lónyay Menyhért miniszterelnök és Tisza Lajos közlekedési miniszterek (1871–1873) kíséretében június 11-én személyesen vitte Kolozsvárra. A miniszterek társaságá-

ban érkezett a városba Mészáros Ferenc osztálytanácsos is, kinek közbejöttével az egyetemi intézetek elhelyezése, felszerelése, valamint a „kóródák” nagybővítése és a szükséges építkezés céljából több tanácskozást is tartottak. Ennek előkészítése céljából előzőleg id. Groisz Gusztáv, belügyminiszteri tanácsos elnöklete alatt a már több év óta tervezett s az egyetemalapítás kapcsán ismételten kilátásba helyezett új kórház részére célszerű telek kiszemelésére, illetve új kórház építésére, valamint a jelenlegi kórház helyiségének kibővítésére és a tananyag szaporítására nézve stb. célszerű javaslat készült, és az a minisztériumba felterjesztetett.

Közben Kolozsvárott az Erdélyi Múzeum-Egylet már két héttel azelőtt elhatározta, hogy gazdag gyűjteményeit bizonyos feltételek mellett 50 évre az egyetem, illetőleg a kormány rendelkezésére bocsátja. (Apró érdekesség ebben a kérdésben, hogy a múzeumegylet döntését röviddel megelőzően Herman Ottó, a kolozsvári megjelenésű *Magyar Polgár* című napilap június 1-jén és 2-án megjelenő számaiban hevesen ellenezte a múzeum és az egyetem közötti szorosabb együttműködést. Meggyőződése szerint: „nem az a feladat, hogy a múzeum eszközévé váljék az egyetemnek, hanem igenis az, hogy az egyetemből kerüljenek ki azok az erők, amelyek majdan a múzeum feladatát folytatólagosan műveljék”).

A miniszterek kolozsvári tartózkodása jó alkalmat nyújtott az Erdélyi Múzeum-Egylet és a magyar állam közötti együttműködési szerződés megkötésére is. A megállapodás értelmében az új egyetem 50 éven keresztül évi 5000 Ft bérleti díj fejében használhatta a múzeum gyűjteményeit, a múzeumkertet és a benne lévő épületeket. Az egyetemnek a továbbiakban lehetősége nyílt a kertben a maga szükségeire és kényelmére megkívánt javításokat és építkezéseket akadálytalanul eszközölni. Ez a kitétel tette lehetővé az 1882-től állami beruházások keretében a területen meginduló nagyszabású egyetemi építkezéseket. Az egyes táruk gyarapítását a továbbiakban az állam és a múzeum is támogatta, a táruk szakszemélyzetét szintén közösen fizette az egyetem és a múzeum-egylet. A megállapodás értelmében az egylet minden gyűjtemény számára egy segédőrt nevez ki, aki a gyűjtemény kezelésében az illető egyetemi szaktanárnak, mint a gyűjtemény főőrének lesz alárendelve. A segédőröket az egylet, a szaktanárokat az egyetem fizeti. A gyűjtemények bizonyos napokon és időben közlátogatásra nyitva tartatnak, s minden egyes gyűjteményben két külön leltárat kell vezetni, az egyikben az egylet, a másikban az egyetem tulajdonát tüntetve fel. Az Erdélyi Múzeum-Egylet levéltárának a román állam részéről való 1950-es erőszakos lefoglalása, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1916 előtti levéltári iratanyaga döntő többségének 1956-os tragikus megsemmisülése folytán nem maradt fenn a megállapodás eredeti példánya.

Az *Orvosi Hetilap* 1872. június 30-i száma közölte a szerződés teljes szövegét. Így részleteiben is tanulmányozható az állam és a magángyűjtemény közötti együttműködés, amely mind a múzeum különféle gyűjteményei, mind az egyetem érintett tanszékei számára nagy előnyökkel szolgált. A kettős finanszírozás és gyűjteménygyarapítás ugyanis lendületes fejlődést és páratlan szakmai emelkedést eredményezett.

A *Budapesti Közlöny* éppen a miniszterek Kolozsvárra érkezésének napján

tette közzé a 42 professzori állásra kiírt hivatalos pályázatok felhívását. A 13 803 számú miniszteri rendelettel a kolozsvári egyetemen betöltendő tanszékekre a pályázatokot augusztus 10-ig kellett benyújtani. A nyár folyamán egyes pályázó tanárokat (pl. Abt Antal fizikust) a miniszter állami ösztöndíjjal nyugat-európai körútra küldte ki, hogy laboratóriumi eszközöket és műszereket rendeljenek az új egyetem természettudományi és orvosi kari intézetei számára.

Az egyetemalapító törvény megszületése

1872. szeptember 17-én az új oktatási miniszter, Trefort Ágoston az országgyűlés elé terjesztette a törvényjavaslatot, amely eltérően a korábbi tervezetektől, négy kar felállítását jelölte ki. A magyar felsőoktatás történetében ugyanis elsőként a bölcsészettől teljesen független, önálló fakultást alkotott a Mennysiség- és Természettudományi Kar. Ez a szerkezet Európában addig csak egyetlen egyetemen, a tübingenin működött. A kolozsvárinál csupán fél évvel idősebb strassburgi egyetemen is csak pár év múlva vált ki a természettudomány kar a bölcsészettől. A kolozsvári egyetemi szerkezet tehát olyan példa, melyet utóbb Európának számos más egyeteme követett. A természettudományoknak ez a kari önállósága páratlan fejlődési lehetőségeket jelentett a költségigényes laboratóriumok és gyűjtemények számára, s példáját a 20. század közepétől kezdve (mintegy 76 esztendei lemaradással) a többi magyar tudományegyetem is követni kezdte.

Érdekesség a két törvényjavaslat szövegében, hogy míg az egyetem megalapításáról rendelkező tervezet az egyetem fakultásainak számát négyben határozza meg, és a reáltudományok számára önálló Menniség- és Természettudományi Kar szervezését írta elő, addig a költségvetési törvényjavaslat csak három fakultást említ, s a reáltudományok költségei az egységes bölcsészkaron belül szerepelnek.

A miniszter már szeptember 21-én értesítette a kolozsvári lapokat, hogy az egyetem november 1-jén tényleg megnyílik. A tanügyi bizottság nevében Molnár Aladár, a pénzügyi nevében pedig Széll Kálmán szeptember 23-án, a központi bizottság részéről pedig Molnár Aladár szeptember 28-án megtevéen jelentését, a Képviselőház az utóbbi napon elhatározta, hogy kedden, a felirati javaslatok tárgyalását megszakítva, a középponti bizottság többi előterjesztésével együtt sorrendben ezt a két törvényjavaslatot is tárgyalni fogja. Erre végül október 2-án került sor.

Trefort miniszter utalt arra a tényre, hogy Magyarországon egy egyetem nem elég, mert a bécsi egyetemen a múlt tanévben is 839 magyar ifjú végezte tanulmányait. Kifejtette, különösen szerencsésnek tartja magát, hogy az első törvényjavaslat, mellyel e házban föllép, éppen Eötvös törvényjavaslatának föllevenítése, s általában, hogy egyetemről szól, mert ezen tény magában véve is nevezetes és rá nézve szintén nevezetessé válik, ha a ház hozzájárulásával sikerül befejeznie azt az ügyet, melyet oly kitűnő férfiú kezdett, mint feledhetetlen barátja, Eötvös báró. Ez a javaslat nem bocsátkozik a szervezés kérdésébe, mert ezt az egész egyetemi oktatásra nézve külön

törvényjavaslatban kívánja tenni. Javaslatainak célja egyszerűen az, hogy az egyetem azonnal (még novemberben) életbe lépjen.

A miniszter előterjesztését követően minden felszólaló támogatta a kolozsvári egyetem felállítását. Oláh Gyula képviselő a karok körében szintén több tévedést látott. Azt indítványozta, hogy Kolozsváron az egyetemmel együtt politechnikumot is állítsanak fel, mert ez lényegesen előmozdítaná Erdély érdekeit. Helfy Ignác képviselő szerint a kolozsvári egyetem felállítása általánosan érzett hiányt pótol ugyan, de semmiképpen sem volt szükség arra, hogy a kormány, az alkotmányosságot megsértve, az egyetemet rendeleti úton hozza létre. A néhány hozzászólás után a Képviselőház Oláh Gyulának a címben tett módosításával általánosságban és részleteiben elfogadta a kolozsvári tudományegyetem felállításáról és ideiglenes szervezéséről szóló törvényjavaslatot, s vita nélkül fogadta el a felállítás és az 1872. évi fenntartás költségeinek indítványát is.

Október 9-én a törvényjavaslatokat a Főrendiház is elfogadta. E törvényeket végül 1872. október 12-én szentesítette az uralkodó.

Az elfogadott 1872: XIX. tc. megszabta az egyetem szerkezetét, vezető döntéshozó fórumait, tisztségviselőinek választási és hivatalviselési rendjét. A négy kar mellett az egyetemmel szoros szakmai együttműködésben Középiskolai Tanárképző Intézet és Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság felállítását rendelte el. A szintén október 2-án elfogadott 1872: XX. tc. pedig a kolozsvári tudományegyetem felállításának és első felszerelésének költségeire 60 000 Ft-ot, az 1872. október–december havi rendes költségeire pedig 41 731 Ft-ot biztosított. Ilyen jogi és pénzügyi keretek között kezdhette meg munkáját a kolozsvári egyetem.

Az első professzorok kinevezése

Az egyetem alapításáról és az annak 1872. október–december hónapokra érvényes költségvetéséről szóló törvényjavaslatok országgyűlési vitája és elfogadása közben, a nyáron benyújtott állaspályázatok elbírálását követően 1872. szeptember 29-én, október 12-én és 20-án sor került az első 40 (35 rendes és 5 rendkívüli) egyetemi tanár kinevezésére.

Az egyetemről szóló törvényjavaslatok elfogadását követő napon, október 3-án, a *Budapesti Közlöny* már közölte, hogy Őfelsége a kolozsvári egyetemhez Ischlben szeptember 29-én tanárokká kinevezte

1.) a jogi és államtudományi karhoz Óvári Kelement, Kolosvári Sándort, Haller Károlyt, Plósz Sándort, Jenei Viktort, Groisz Gusztávot, Korbuly Imrét, Csiky Viktort és Berde Áront rendes tanároknak, Farkas Lajost és Concha Győzőt rendkívüli tanároknak;

2.) az orvosi karhoz Czifra Ferencet, Genersich Antalt, Török Aurélt, Machik Bélát, Brandt Józsefet, Maizner Jánost, Schulek Vilmost és Fodor Józsefet rendes tanároknak, Ajtai Sándort, Mina Jánost és Plósz Pált rendkívüli tanároknak;

3.) a bölcsészeti, mennyiség- és természettudományi karhoz pedig Szamosi Jánost, Hóman Ottót, Imre Sándort, Meltzl Hugót, Szász Bélát, Felméri Lajost, Szabó Károlyt, Ladányi Gedeont, Finály Henriket, Martin Lajost, Abt Antalt, Fleischer Antalt és Koch Antalt rendesek tanároknak.

Majd Ófelsége Budán október 12-én kinevezte a jogi karra Vályi Gábort, a Mennyiség- és Természettudományi Karra Entz Gézát, Kanitz Ágostot és Brassai Sámuel, Budán pedig október 20-án a bölcsészeti karra Szilasy Gergelyt rendes tanárrá.

Jól látható, hogy a miniszter előterjesztésére az uralkodó szeptember 29-én úgy nevezett ki tanárokat a kolozsvári egyetemre, hogy a Képviselőház még nem fogadta el az egyetem felállításáról szóló törvényjavaslatot. Ilyen körülmények között a minisztérium mindössze a király felhatalmazása alapján cselekedett.

A kinevezettek többsége az 1840-es években született, egyetemi éveik a hatvanas évekre estek. Nemigen jutottak el a habilitációig. Komolyabb felsőoktatási gyakorlattal legfeljebb a két tanintézet oktatói rendelkeztek, ám például Schulek Vilmos csak 1872 tavaszán kapta intézeti kinevezését, így ő – hiába volt az Orvos-Sebész Tanintézet tanára – alig néhány hónapot oktathatott a tanintézetben az egyetemre történő kinevezése előtt. A problematikus esetek tovább sorolhatók: Vályi Gábor például sohasem tanított korábban statisztikát, Fleischer Antal gyógyszerész diplomával lett a vegytan professzora. A többség tehát 1872-ben még nem bizonyított, kolozsvári professzori kinevezésük a kormányzat részéről megelőlegezett bizalom volt.

A rektor és a dékánok választása, a tanév megindulása

A kinevezett tanárok hivatali esküje letételi ceremóniájának, valamint az alakuló egyetem átmeneti vezetésére, illetve az október 19-i rektor-, prorektor-, dékán- és prodekanválasztó ülések levezetésére Trefort Ágoston gróf Mikó Imre miniszteri biztost kérte fel. A tanárok esküvételének az eredeti elképzelések szerint 1872. október 15-én kellett volna történnie, de végül négynapos késlekedést szenvedett az ünnepi szertartás, mert gróf Mikó Imre miniszteri biztos nem érkezett meg idejében. Mivel Trefort miniszter sem lehetett ott, az országos ünnep tervét is elhalasztották.

Október 15-én, a kolozsvári képviselőtestület – Szász Domokos indítványára – elhatározta, hogy a koronás király, a magyar kormány és az országos törvényhozás iránt érzett hálájának s egy régóta táplált hő óhaja teljesítése felett való örömeinek külsőképpen is kifejezést akarván adni, a kolozsvári magyar királyi tudományegyetem megnyitása alkalmából hála- és örömnünepet szervez. A hústagú bizottság abban állapodott meg, hogy a négy karnál évenként nyolc, 200–200 Ft-os ösztöndíj alapítását ajánlja, a megnyitás napján istentisztelet lesz minden templomban szónoklatokkal, a polgárság díszbédet s este a színházban díszelőadást rendez, fölratot küld Ófelségének s a Képviselőháznak, valamint hogy arany-, ezüst- és bronzemlékeket fog veretni.

A kormány nevében gróf Mikó Imre miniszteri biztos üdvözölte az eskütételre egybegyűlt tanárokat, kik – véleménye szerint – hivatva vannak és kiválasztottak arra, hogy a tudományoknak ez új szentélyében hirdessék az ismeret, felvilágosodás és ezáltal a szabadság hatalmas ígéit. Azzal adta át nekik az egyetem épületét, hogy ébresszék és tartsák fenn benne szellemükkel az áldáshozó, nemesítő és boldogító tudomány életét.

A tanárok nevében Imre Sándor üdvözölte a miniszteri biztost. Halálával emelte ki Mikó grófnak az egyetem fölállítása körül szerzett érdemeit, a város közönségét pedig felhívta az új egyetem pártolására; mert az egyetemet csak a közélet összetartása, a közvélemény gyámolítása tarthatja életben, virágzásban – ez teheti gyümölcsözővé.

Az egyetem első rektora a karok hierarchiájában első helyen álló jogi karról kikerülő Berde Áron, a nemzetgazdaságtan professzora, az első prorektor pedig a Mennyiségtan- és Természettudományi Kar képviselőjében Brassai Sámuel, a legidősebb professzor lett. A jog- és államtudományi kar dékánja dr. Groisz Gusztáv, prodékánja dr. Korbuly Imre; orvostudományi kar dékánja dr. Czifra Ferenc, prodékán dr. Genersich Antal; a bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi kar dékánja Imre Sándor, prodékánja Szabó Károly s a matematika-és természettudományi kar dékánja dr. Abt Antal, prodékánja Martin Lajos. Ők együttvéve alkották az Egyetemi Tanácsot.

1872. november 10-én zajlott le az első kolozsvári egyetemi tanévnyitó, amelyen a magyar kormányt szintén gróf Mikó Imre képviselte. Berde Áron rektor ünnepi beszédével Báthory István 1581. május 12-i kezdeményezése után közel három évszázaddal megkezdhetette működését az első hivatalosan is elismert kolozsvári tudományegyetem.

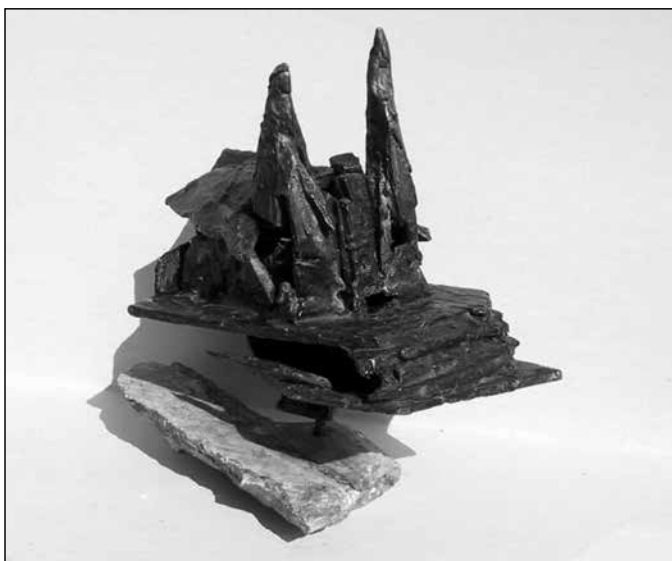
Másnap, november 11-én, hétfőn, Szent Márton püspök napján kezdték meg az előadásokat, a jogi karon 173, az orvosin 27, a bölcsészeten 21, a természettudományin 32, s azonfelül a gyógyszerészet- és sebészeten 16, összesen tehát 269 hallgatóval. 37 rendes, 3 rendkívüli tanár, 3 tanító és 13 tanársegéd, összesen tehát 56 tanár, együttvéve 91 tantárgyból hetenként 325 órát tartott. A hallgatók csekély számát bizvást lehetett azzal igazolni, hogy az egyetem későn nyílt meg, s a tanulni vágyó ifjak október elején már más egyetemekre iratkoztak be.

Az új egyetemet az oktatás és tudományos kutatás szempontjából szűk és célszerűtlen épületekben, a Főkormánysház által használt Farkas utcai ó- és újkollégiumban helyezték el. A rektori hivatalt, a bölcsészkart, a természettudományi kart az újkollégium épületében és az egykori Mikó-villában, a jogi kart az ókollégium emeletén és a líceumépület emeletén, az orvosi kart a Karolina kórház épületében, valamint az ókollégium földszintjén, az egyetemi könyvtárt pedig az újkollégium Király utcai földszinti részén helyezték el. Az első, kimondottan egyetemi célra emelt épület (Vegyészeti Intézet) csak 1884-re készült el. Az azt következő három évtized (1884–1914) intenzív állami beruházásainak eredményeképpen az egyetem céljaira már egy egész városrész emelkedett.

A vesztes világháborút követően, egy évvel a trianoni békediktátumot megelőzően, 1919. május 12-én az universitas egész komplexumát a megszálló román hadsereg jogellenesen és a nemzetközi egyezmények előírásait durván megsértve elfoglalta. Az állásuktól megfosztott professzorok előbb Budapesten, majd 1921-től Szegeden folytatták tevékenységüket, így az 1872-es törvénnyel tudományegyetemi rangra emelt, de a valóságban már több évszázados kolozsvári felsőoktatási kezdeményezések jogutódja a mai Szegedi Tudományegyetem lett.

Felhasznált művek

- EGYED Ákos (2007), *Gróf Mikó Imre – Erdélyi Széchenyije, Sepsiszentgyörgy.*
- ERDÉLYI László (1933), *A legalkotmányosabb egyetemalapító. Emlékbeszéd I. Ferencz József király születése századik évében a szegedi egyetem tanévnyitó közgyűlésén 1930. szept. 28.-án,* In *Beszámoló a szegedi m. kir. Ferencz József Tudományegyetem 1930–31. évi működéséről*, szerk. Kováts Ferenc, Szeged, 68–76.
- GAAL György (1993), *Berde Áron útja a természettudományoktól a közgazdászatig*, Kolozsvár. (Erdélyi Tudományos Füzetek 214.)
- GAAL György (2012), *Egyetem a Farkas utcában. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem előzményei, korszakai és vonzatai*, Kolozsvár.
- KRISTÓF György (1932), *Báró Eötvös József utazásai Erdélyben*, Erdélyi Múzeum 1932/1–3, 1–38.
- MAIZNER János (1990), *A kolozsvári Orvos-Sebész Tanintézet történeti vázlata 1775–1872*, Kolozsvár.
- MÁTRAI Ernő (1871), *A kolozsvári egyetem, mint kulturai szükséglet*, Pest.
- MÁRKI Sándor – PISZTORY Mór (1896), *A kolozsvári magyar királyi Ferencz József Tudományegyetem története és statisztikája*, Kolozsvár.
- MÁRKI Sándor (1922), *A m. kir. Ferencz József Tudományegyetem története 1872–1922*, Szeged.
- SZÖGI László – VARGA Júlia (2011), *A Szegedi Tudományegyetem és elődei története I. A Báthory-egyetemtől a Kolozsvári Tudományegyetemig 1581–1872*, Szeged.

SÖRÖS RITA: *Ég és Föld között*

Ahogy így élni merünk

Kilépsz egy tükör pitvarából,
elviszed arcod, nem marad ott,
nem is voltál ott igazából,
nem vitted oda, nem láthatott.

Te sem láttad, melyik arcod volt éppen
otthoni vagy a cipelt idegen,
önmagát látni vágyó ékességben
az arctalan elvadult tereken.

S most én állok a tükör keretében,
üres keret, nincs üveg: messzeség,
tűnődve még a lehetséges rémen,
melyet ki tudja, ránk uszít az ég.

SÖRÖS RITA: *Játszó gyerekek*

CSOKONAI ATTILA: GYEREKKOR A MÁSFELEDIK HATVÁNYON

*P. Csilla Katalin emlékének,
akitől tudom, Bonnie Tyler dalának,
Heartache, címe magyarul Szívfájdalom,
és Musetta csak tetteti, hogy nyomja lábát a cipő,
Mimi azonban tényleg súlyosan beteg*

Fájt a szíve. Tudta, az őszi, téli, tavaszi szünetek minden percét ott fogja tölteni, nem beszélve a véges-végtelen nyári vakációk kontinentális napirendű hónapjairól, de hogy a tervezett színielőadásból kimarad, azaz nem fog fellépni a Kultúrház színpadán, amibe úgy beleélte magát, ez végtelen szomorúsággal töltötte el. Nagymama már a kardot is megszerezte! Volt egy valódi kardja, igaz, nehezen tudta a derekára kötni, pláne kihúzni a hüvelyéből, azt valaha egy minden bizonnyal daliás fiatalember viselte, ő pedig még nem volt egészen kilenc esztendőse sem, s noha elsőben is, másodikban is a magasabbak közé tartozott az osztályban, a fegyvert nem az ő méretére szabták. Már a legelső próbára sem ment el, mert tudta, a szüret idejére tervezett bemutatón már nem itt laknak. Mire a tanítás elkezdődik, beköltöznek a városba.

(Honnan is sejthettem volna, hogy éppen tíz év múlva elhagyom a szülői házat, egy még nagyobb városba megyek tanulni, onnan pedig nem haza, hanem egyenest a fővárosba vezet az utam. És már csak látogatóba járok vissza kamaszkorom városába, ahol a szüleim szép szabályosan megöregszenek, majd pár év különbséggel örök nyugalomra térnek a város egyik temetőjében. De a virágkorát élő amatőr egyetemi színjátszó mozgalom lelkes tagjává válok, ha csak két évre is, akit híres írók [pl. D.T., akinek fiatalkori, avantgárd-abszurd darabját „játsztuk”, és az őrá éppen, jogosan, neheztelő K. F.], aztán a legnagyobb, még egy kevés ideig élő magyar filozófus, a jórészt németül író L. Gy., valamint az akkor már nemzetközileg is jelzett filmrendező [J. M.] láttak a világot jelentő deszkákon, ami nem is volt minden esetben ténylegesen színpad. A többiekre, színészekre, orvosprofesszorokra, egyetemi tanárookra, újságírókra stb. nem emlékszem.)

Később valaki elárulta neki, hogy N. Ica elsírta magát az első tanítási napon, amikor megtudta, hogy a fiú a harmadikat már nem ott járja velük, az osztátlan falusi iskolában. A katolikus templom melletti osztályteremben tanultak az elsősök a harmadikosokkal, a református paplak szomszédságában álló, olajos padlójú, állandóan füstölő kályhájú, egykor zöldre festett, mára igazán megkopott, hosszú padokkal és a táblával berendezett nagy helyiségben a másodikosok a negyedikesekkel. Nem értette Icát, akivel csak az iskolában találkozott nap mint nap, mivel osztálytársak voltak, tanítási időn kívül viszont alig-alig látták egymást, lévén hogy egy másik, távoli utcában laktak, messze az ő házuktól. A nála egy évvel idősebb szomszéd lányba volt szerelmes, de ő sem hiányzott neki sokáig. Igazából egy lány, a nála két évvel idősebb, Sz. Szöszi emlékét vitte magával, aki elmagyarázta neki a vekkeróra használatát, megtanította – igaz, egyelőre csak váz alatt – biciklizni, és feltárta előtte, mi mindenre való az az egyből nem is látható nyílás a lányok lába között, ami a fiúknál a kiszámíthatatlanul viselkedő fütyi, ők úgy mondták, a pöcs, megfélelője. A vele korú

fiúk mindig a szoknyája alá néztek, amikor fára mászott, mert Szöszi nyáron ritkán hordott bugyit. Amikor negyedikben már koedukált osztályba jártak, napokon belül beleszeretett abba a fekete szemű, félhosszú hajú lányba, akibe egyébként a fiúk feleszerelmes volt, és akivel egy darabig gyakran együtt ment hazafelé, szavavesztetten.

Nem is búcsúzott el senkitől. Sem Aczél igazgató úrtól, odahaza mindig így emlegették, mivel a sok dioptriás szemüveget viselő, mesterségében szépen megőszült pedagógus már az édesanyját is tanította, sem a „gyorstalpalón” tejjelenőrből pedagógussá lett, alacsony, türelmetlen Horváth tanító bácsitól, akinek az első tanítási napon minden fiúnak le kellett adnia egy frissen vágott, félelmetesen suhogó mogyorófavesszőt. Sem az osztálytársaitól, akik között tulajdonképpen nem is volt barátja. A Varga testvérekkel volt jóban, akik a városból jártak nyaralni a nagyszüleikhez, ide, a faluba. A szinte megkülönböztethetetlen ikrekkel, velük egyidős lévén, több nyáron át jókat játszott. Olyan játékokat, amiket az itteni gyerekek nem ismertek, nem játszottak soha. És meséltek is a városról, szokatlan, különös dolgokat, hogy ott egészen másként van minden, mint itt, vidéken. Nem sokszor járt addig a városban, ugyancsak ünneplőbe öltözött, rá sötétkéék öltönyt parancsoló szülei egyszer-kétszer magukkal vitték, de este volt már, mire majd egy órás utazás után a vonatról szálltak, és mentek egyenesen a színházba, ami ott állt az állomással szemben egy nagy park sarkában, előtte egy tekintélyes I. világháborús szoborral, amelyen egy mezítelen, hőszi figura küzd meg egy dühös oroszlánnal. Kizárólag zenés darabokat néztek meg, a János Vitéz volt a kedvence, abban is az óriások nyugózték le teljesen, a többi előadás, mint megtudta, operettek, nem kötötték le különösebben, de a színház világa egyszer s mindenkorra elvarázsolta.

(Lásd fentebb!)

A Varga fiúkat, akik tőlük, gyalog mindössze húsz percnnyire, de már a vasútvonalon és a folyón túl laktak egy emeletes ház földszintjének utolsó lakásában, egyszer fölkereste, amikor már ő is a városban lakott. Csak nézte egymást a három srác tanácstalanul, idegenül, mint akik most találkoztak először, a falat támasztották, hallgattak. Negyed óra múlva azt motyogta, hogy neki most már haza kell mennie. Az ikrek nem tartóztatták, megértően bólogattak, s ő alig hogy kilépett a nagy, súlyos kapun, hallotta, hogy a barátai hangos kiáltozással vetik bele magukat valamelyik virgonc játéukba. Eszébe jutott: nem is hívta meg őket magukhoz. Aztán nyáron, mintha mindez meg sem történt volna, most már mindhárman városi srácok, ott folytatták, ahol egy éve abbahagyták: rúgták a lasztit napestig, pingpongoztak, olykor lementek a folyóhoz fürdeni, pecázni, ha esett az eső, bent gombfociztak vagy kártyáztak az ő nagyszülei előszobájában. Önáluk nem lehetett bent a házban játszani, de még a kertben sem hangoskodni, mert vasutas nagybátyjukat nem volt szabad zavarni az alvásban napközben.

(Nagymamának egy unokaöccse dolgozott vasutasként, aki felment Budapestre, és ott feleségül vett egy özvegyasszonyt. Tőle született lánya, Vica, egyszer, '58-ban vagy '59-ben, lejött hozzánk látogatóba. A már bakfisnak mondható Vica igazán különös dolgokról mesélt. Nem akartam hinni neki, amikor elmondta, hogy

osztálytársai közül jó pár fiú fegyvert fogott, amikor kitört a felkelés. Ők a Gyáli úton laknak, és éppen azon vonultak be hosszú sorban a ruszki tankok novemberben, a srácok pedig benzines palackokat hajigáltak rájuk, amitől azok közül néhány kigyulladt. Pest különböző pontjain vele egykorú fiúk harcoltak a forradalmárok oldalán. Én, aki akkorra már nem egy szovjet, bolgár vagy éppen csehszlovák partizánfilmet láttam, el tudtam képzelni, milyen lehetett a lövöldözés, a robbanás, és a harc – jók és rosszak között –, de hogy mindez tőlünk, a mi kis falunktól alig 200 kilométerre, és nem is olyan régen ugyanúgy történt, ahogy a filmekben lejátszódott, ez megdöbben-tett. És az zavart igazán, hogy a Kultúrházban nem sokkal azelőtt láttam egy kiállítást, ahol barnás plakátokon mutatták a pesti rombolás képeit, a gonosz tetteseket, akik közül sokan már elnyerték méltó büntetésüket. Akkor én most mit gondoljak a rokon lányról, arról, amit a vakmerő haverjairól mondott? Bevallom, tanácstalan voltam – sokáig.)

Most nem fáj a szíve, pedig Bíró doktor azt mondta a szüleinek, hogy szívbelhártya-gyulladás van. Emiatt legalább egy hónapig nem járhat iskolába. Nem kell kórházban feküdni, de idehaza egész nap ágyban kell maradnia, és szednie kell a gyógyszereket, amiket felír neki. Rendszeresen el fog jönni, megnézzé, hogy van, javul-e az állapota. Kezdetben tényleg hetente legalább kétszer eljött a nyurga, lóbogó, kopottas átmeneti kabátot viselő doktor, meghallgatta a szívét, megtapintotta a pulzusát. Aztán megsimogatta a fejét, és megnyugtatta az ágya lábánál álló, aggódó tekintetű anyját, hogy „szépen javul a fiú, nem lesz ebből semmi komoly baj, teljesen meg fog gyógyulni.”

(Jó pár évtized elteltével, egyszer apám sírjának felkeresése után kis sétát tettem az agyag dombháton elterülő, félig árnyas, félig napsütötte temetőben, ismerős neveket keresve. Hirtelen megláttam egykori kezelőorvosom nevét. Anyámtól ugyan hallottam valamikor, hogy a mindig komoly, de nagyon lelkiismeretes Bíró doktor meghalt, de megdöbben-tett, amikor megláttam sírkövén az évszámokat: milyen fiatalon hunyt el. Nekem már akkor korosodó embernek tűnt, amikor kezelt. S hogy még tizennyolc éves koromban sorozáskor a tudatalattim egyik fiókjából hogyan ugrott elő gyerekkori betegségem latin neve, „infektív endokarditisz”, sejtelnem sem volt. Az orvos meglepődésből eredő enyhe mosollyal vette tudomásul kijelentésemet, és közölte: maga a 181 centijéhez járuló 58 kilójával ettől függetlenül sem lesz katona. Jó napot!)

Ideje részét természetesen kellemes magányban töltötte. Apja nagy, téglaszínű aktatáskájával a kezében, reggelenként pontban fél nyolckor elindult dolgozni a hivatalába, a húga még óvodába járt, anyjuk, mint hátébé otthon tett-vett, jobbára a konyhában, vagy kint a háromszög alakú kertben. A házuk a hosszan kanyargó Z. utca elején éppen az első nagy kanyarban állt, a mellettük lévő két-három kert is ilyen formát vett fel annak idején, a század 10–20-as éveiben, amikor ezeket az egyönte-tűen kétszobás, komfortos családi házakat építették. Szerencsére szeretett olvasni, úgy érezte, most nincs is más dolga, mint hogy elolvassa az összes Mórát, Vernét, amit még nem ismert, belekezdjen a Cooperekbe. Édesapja hetente hatosával hordta

neki a könyveket a közeli kis könyvtárból. Rákosi Viktor *Korhadat fakeszeszte*je volt az egyik nagy kedvence, amit szülei öreg ismerőseitől kapott névnapi ajándékkul. A már nyugdíjas gépészmérnöktől, aki hangját vesztette évtizedeket dolgozva valamelyik zajos gyárban, elképedve hallotta dicsérni a Kormányzó urat, ahogy akkoriban „mindenki más” emlegette: a lovastengerészt, hogy az micsoda egy úriember volt. Nagyon szerette a Zora és pajtásait is, amit egy 1933-ban Svájcba emigrált német író írt, és amelynek cselekménye a furcsa nevű dalmát szigeten, Krk-en játszódik. Esténként pedig összegyűlt a család a hálósobában, a hűga bemászott mellé a takaró alá, mert apjuk diafilmeket vetített nekik. Ő olvashatta a szöveget, büszke volt rá, hogy milyen jól tud olvasni. Pontosan hangsúlyozott, ritkán tévesztette el a szavakat, a verseket szépen, szabályosan adta elő, csak éppen lassabban, mint szokás, meg kellett várnia, hogy apja tovább tekerje a filmet, és időnként újból élesre állítsa a képet. A vetítőgépnek örült, hiszen már elsős korában szeretett volna ilyen, de amikor megtudta, hogy a Bátki Jancsiék használt masináját vették meg, kicsit elszomorodott. Szóval Jancsi újat kapott, a régi meg az övék lehetett. Napokba telt, amíg megvizsgáztalódott. Amikor még nem volt beteg, apjával együtt rendszeresen elmentek a Megyei Könyvtárba, diafilmet csak ott lehetett kölcsönözni, az utcájuk elején lévő csöppnyi könyvtárban csak könyvek voltak, sem újságokat, sem diafilmeket nem tartott az idős házaspár, akik mellett harmadikként, nem valószínű, hogy alkalmazottként, állandóan ott volt húsz év körüli lányuk. A folyton és furcsán vigyorgó teremtsérről azt beszélték, hogy kislány korában kullancscsípéstől megbetegedett, szóval nem bolond, de kicsit gyengeelméjű. A fiú borzongva nézett rá, de leginkább úgy tett, mintha észre se venné.

(Tévének akkor még nem lévén természetesen sokat hallgattam a rádiót, jól emlékszem a korosztályomnak szóló *Csilicsala csodáira*, a *Csinn-Bumm Cirkuszra*, a *Moha bácsi*, a *törpére*, ám kívülük a magam számára is érthetetlen módon gyakran bekapcsoltam a készüléket, amikor a *Kincses Kalendáriumot* adták, Völcsey Rózsi és Tompa Sándor hangja máig a fülemben cseng, s mert anyám kedvenc műsora volt a *Jó ebédhez szól a nóta*, vasárnaponként szorgos hallgatója voltam a magyar-nóta-műsort felvezető Dezséry László hétvégi jegyzeteinek. Egyetemista koromban már tudtam róla, hogy Dezséry – F. Gy. és B. N. E. rádiós elődje – eredetileg evangélikus lelkész volt. Jó negyven év múlva egy utcai könyvtárban azonnal lecsaptam 1958-ban kiadott kötetére, amelynek első írása 1957. január 8-i dátumú, címe: *Mosztani családi tragédiákról*. Ebből egy mondat: „Egy soproni munkás mondta el, hogy a határon néhány éves gyermeket találtak, akinek a nyakában papírlemez volt, ráírva a neve, s aláírva ez a vérlázító szöveg: Gyermekünk még lehet”. Ennyit az akkori migránsokról! S még micsoda fontos hétköznapi dolgokról elmélkedett, papolt és ítélezett a népi demokratikus országgyűlés képviselőjeként R. B. és H. P. képviselő uraknál okosabb, derék, szocialista(-keresztény) lelkész: a piros betűs hétköznapiokról, a tapintatról, a pihenésről, a házassági hirdetésekről, é.í.t.! A következő év június 18-án elhangzott jegyzete sajnos nem ebben a kötetben található. És nehogy megfelelkezzen a *Szabó családról*, amelyet egy hónappal városba költözésünk előtt, nyár

közepén kezdett közvetíteni az akkor is Kossuthnak nevezett Rádió. Vajon hányszor hallottam a *Párizsban szép a nyár*, az *Ahogy lesz, úgy lesz*, a *Csinibaba*, a *Pancsoló kislány*, a *Rejtély*, a *Micsoda nagyszerű dolog* című slágert, amíg végre felhangzott az első Beatles-szám a magyar rádióban, és jómagam az Illés és az Omega közül az előbbi választottam kedvenc zenekaromul, hogy aztán 30-éves koromra elegendően legyen az ún. magyar pop-zenéből?)

Anyja gyakran bejött hozzá napközben, hozott friss teát, vagy vizet, mindig megkérdezte, hogy „Nem vagy éhes, fiam?”, ő általában azt felelte, hogy nem. Reggelire, ebédre és vacsorára sem evett sokat, nem volt valami jó étvágya, de ennek semmi köze a betegségéhez, nyugtatta meg a szülőket Bíró doktor úr. „Kicsit sovány, de nem kell az evést erőltetni”, mondta az enyhén kopaszodó, szőkés hajjú, szürke szemű férfi, akinek vele egykorú lányai voltak, de őket nem ismerte, nem egy iskolába járt velük.

(Amikor anyám azt mondta „Bíró doktor úrról”, következetesen így nevezte még apám előtt is, hogy egyedül neveli a lányait, biz’ nem értettem, hogy ez mit jelent. Egyébként én azóta is készségesen együttműködöm orvosaimmal, ha hazudok a pszichoanalitikusomnak, az ő feladata, hogy ezt észrevegye, és megfelelően kezelje a /szégyen és kínosság mint ok kizárva/ félrevezető aktivitásomat. Amikor „a patológia Mozartja” /vö. Rosewood, am. krimisorozat/ vesz kezelésbe, akkor ugyan felhőborítóan egyoldalú, de tökéletesen harmonikus lesz a kommunikáció, bár az már most zavar lelkileg, hogy a testem ki fog beszélni.)

Anyja éppen bejött, hogy megigazgassa a párnát a feje alatt, ő abbahagyta az olvasást, letette maga mellé a könyvet, és ekkor észrevette, a fiú egyetlen, sötétkék pizsamájának jobb zsebe már szinte kidudorodik a benne lévő majdnem maréknyi pirulától. „Te mióta gyűjtöd a zsebedben a gyógyszereidet? Miért nem vetted be őket?”, nézett rá szemrehányóan a konyhakötényes asszony. A fiú megvonta a vállát. Tisztában volt vele, úgysem tud értelmes magyarázatot adni. Este apja szörnyen dühös lett, amikor megtudta, hogy milyen sok gyógyszer bevételét mismásolta el, nyilván már napok óta gyűjtögette a különböző színű és formájú, szerencsére apró bogyókat, amiket mindig víz nélkül nyelt le. Erre a „mutatványára” különösen büszke volt. Attól kezdve persze anyja szigorúan ellenőrizte, naponta háromszor, rendszeresen beveszi-e a gyógyulásához nélkülözhetetlen orvosságokat.

(Idáig jutva már komoly dilemmát érzek mondandóm elmesélhetőségét illetően. De ez senkit se lankítson el!)

Türelmesen viselte betegségét. A legjobban az hiányzott neki, hogy nem mehetett moziba. Pedig oda hetente járt, volt, hogy kétszer is, mivel a vasárnapi matiné-n kifejezetten nekik, gyerekeknek való filmeket vetítettek. A városban csak két mozi működött, a nagyobbik Vörös Csillag, és a kicsi, hosszúkás Szabad Ifjúság, de egyszerre sohasem adtak korhatáros filmet. Szülei, bár tudta, hogy szigorúan be kell osztaniuk apja fizetését, mert még törleszteniük kell a ház vételárának egy részét, szóval nem tellett mindenre, csak ami feltétlenül kellett, nem sajnálták tőle a két forintokat. Mozira bármikor kérhetett pénzt. Akkoriban még nem játszottak színes,

két részes filmeket, amikért, egy-két év múlva, már 3,50-et vagy 4, 50-et kellett fizetni, attól függően, hová szolt a jegye. A falusi kultúrházban tartott vetítések egyikén látott először filmet. A városi moziból kislejtezett, itt a teremnek rangot adó, ámbár nyikorgó széksorokat jóformán mindig megtöltötték a nézők, hiszen hetente csak egyszer volt vetítés. A nagybátyja vitte magával, aki szerette a vidám filmeket. „Meglátod, öcskös, jól fogsz mulatni” biztatta unokaöccsét a háromévnnyi katonáskodástól nemrég megszabadult fiatalember. Igaza lett: akkor éppen Stan és Pan-filmeket adtak, és ő annyit nevetett azon az estén, hogy valósággal belefájdult a hasa, egyszer pedig lecsúszott az agyonkoptatott, sötétbarna székről nagy röhögtében. A *generális*, A *bagdadi tolvaj*, a *Légy jó mindhalálig*, a *Királylány a feleségem*, a *Szállnak a darvak*, ezeket nagyon szerette. Amikor kiderült, hogy a *Légy jó mindhalálig* könyvben is megvan, rögtön lecsapott rá. Két évvel később pedig, akkor már túl volt első regényén, vagyis egy vasárnap az udvar végében álló farakás takarásában teleírt egy füzetet azzal a kalóztörténettel, amely alig különbözött a már kikölcsönözött Stevenson-regénytől, A *kincses szigettől*, miután Vilivel megnézték egy keresztes lovagokról szóló filmet, elhatározta, hogy újabb regényében, ezzel legalább két füzet megtelik, a nemrég látott izgalmas történetet fogja megírja. Csalódottan és némileg restelkedve vette tudomásul, hogy a film, amelyet láttak – ezúttal már csak a „csibészpáholyba” kaptak helyet, úgyhogy a majdnem két órás vetítés alatt végig fölvetett fejfel kellett ülniük, és a vásznon hosszúkásak, torzak voltak az alakok – egy híres lengyel történelmi regény alapján készült.

Anyja, aki nehezen szokta meg a várost, állandóan zárta a kaput, úgyhogy a fiúk, akik közül többen majdnem a város széléről jártak be a suliba, és tanítás, szakkör vagy őrsi gyűlés után hazafelé menet minden alkalommal elmentek a házuk előtt, nem is próbáltak bejönni hozzá, talán fel sem érték a csengőt, kopogni meg nem mertek, vagy nem akartak. Így aztán elég sokáig magányos maradt, amikor először jelent meg az osztályban, a többiek nem bántották, nem is nagyon törődtek vele, úgyhogy sem a donneriak, sem a vasúton túl lakók bandájában, sem az egymással rendszeresen bunyóra kelt Hóman Sanyi, sem egyetlen méltó ellenfele, a Horváth Béci csapatában sem talált barátokra az akkor még tiszta fiúosztályban. Már félévkor kiderült, hogy a faluról érkezett új fiú jó tanuló, jeles bizonyítványt kapott, amit azzal hálált meg, hogy kijelentette, nagyon szereti a tanító nénijüket. A két férfi falusi pedagógus után ez a fiatalasszony üde jelenségnek számított, nagyon örült, hogy láthatóan kezdettől kedvelte őt.

Osztálytársai közül pechjére Kovács Franci lakott a legközelebb. A hirtelenszöke és kövér fiú anyja és az övé hamar összebarátkozott, de ő nem akart haverkodni ezzel az elkényeztetett sráccal, aki mindent megkapott első szóra, amit csak kért, legyen az bőrből készült focilabda, csinos kardigán, ami annál rosszabbul mutatott a hájpacnin, akinek a szülei a környék leggazdagabb emberei közé számítottak, nagy házban laktak, volt autójuk és nyaralójuk a Balatonnál. Pedig Francinak is csak az apja dolgozott. Igaz, azt beszélték róla, hogy a Feri bácsi nagy gazember, mert boltvezetőként feltűnően jól keresett. Azt mondták az emberek, hogy a boltosok mind csa-

lók, például a felvágottat jó vastag papírba csomagolják, és hozzáméri a párizsihoz, a lecsókolbászhoz, a kenőmájashoz, és amikor mérnek, még mozog a mérleg mutatója, de már mondják is az árat. A lejárt szavatosságú árukról lehipózzák a dátumot, és új időpontot bélyegeznek rá, és ahelyett, hogy megsemmisítenék, szabálytalanul eladják. A tejet, amit kannából mérnek, felvizezik. Porkoláb Laci bácsiról, a felső szomszédjukról meg azt hallotta, hogy csak annak ad megfelelő bútort, ő ugyanis bútorboltot vezetett, aki lefizeti. A másik oldalon lakó nagyhangú, jó humorú Szabados bácsit mindenki kedvelte, pedig maszek szobafestőként jobban keresett, mint azok, akik gyárban, hivatalban dolgoztak napi nyolc órában, vagy még többen. De a környékeliek legjobban a Jeli bácsit utálták, mert ő munkásőr volt. A kisfiú csodálkozott, hogy lehet ez, hiszen ha munkásőr, akkor biztosan kommunista, azok pedig jó emberek. Apjából egyszer majdnem igazgató lett, de nem őt nevezték ki, mivel nem volt párttag.

(Már egyetemistaként látogattam haza egyszer, akkor tudtam meg, hogy apám közben párttag lett. Ezen aztán jól összevesztünk. Tizenennyolc és fél évesen már tökéletesen tisztában volt az olyan fogalmakkal, mint kitelepítés, kulák, padláslesöprés, személyi kultusz, szocialista demokrácia, hétköznapi forradalmiság. „Nagyapám forog a sírjában, nem gondolod?! És éppen ’68-ban kellett belelépned?” – támadtam rá. – Vagy talán azért tetted, mert azt hitted, ezzel segítesz a fiadnak, lányodnak bekerülni az egyetemre, főiskolára?” Talán már túl voltunk az első pohár, saját termésű, könnyű, fehér boron. „Remélem a Prágai Tavasz és nem a testvéri tankok bevonulása jegyében tetted mindezt?” – simítottam el a dolgot. Magamnak meg azt mondtam: ugyanolyan opportunistá vagy, mint ő, lévén, hogy én, az örök felmentett, sportfelelős vagyok az egyetemi alapszervezetben. Beválasztottak a vezetőségbe, mert sokan kedveltek, de mire szétszították a pozíciókat, nem maradt más funkció nekem. Elsős és másodévesként így én szerveztem a kispályás foci- és kézilabda-bajnokságot, és nekem kellett a kapuba állnom, amikor a TTK-sok, a jogászok ellen játszottunk. Teljesen elégedett voltam magammal, attól kezdve nem átlagban 12:0-ra, hanem csak 6:1-re kaptunk ki. Én viszonylag jól védtem, s volt köztünk egy történelem szakos, félegyházi roma csávó, aki minden meccsen legalább egyszer betalált az elbizakodott ellenfél hálójába. Ekkoriban, míg cinikus fölényeskedéssel hallgattam Á. professzornak a legmodernebb pedagógiai utópiákról szóló, unalmas előadásait, gondolkodtam először komolyabban azon, miképp lehet, hogy az általánosban nem volt egyetlen egy cigány osztálytársam sem, pedig már B-ben is voltak velem azonos korú lányok és fiúk, akik a több nemzedék óta cigányok lakta, hatalmas, vályogból emelt „pásztorházban” laktak a szüleikkel, akik közül az apák a tsz-ben dolgoztak kondásként, csordásként leginkább, vagy segédmunkásként ingáztak B. és Kaposvár között. A gimiben is csak egy jámbor, lakli srác képviselte ezt az akkor még csak patriarchális lenézéssel és némi babonás idegenkedéssel kezelt népcsoportot. Miképp lehet, írtam. Pedig az igazi kérdés az: kinek a bűne volt mindez.)

Egy hétig nem is kellett tanulnia, ám a második héten anyja bement az iskolába, beszámolt a tanítónőnek fia súlyos és tartós betegségről, és leckét is hozott

neki. A tanító néni megnyugtatta az anyát, a fiúnak csupa jó jegye van, a második félév eltelt részében majdnem mindenből ötösre áll, ha pedig májusban már valóban újra jön iskolába, ő külön foglalkozik majd vele, és amilyen jó eszű gyerek, év végéig biztosan behozza a lemaradását, de akkor sincs baj, ha nem lesz mindenből ötöse. Tulajdonképpen az ötödik osztály, az alsóból a felső tagozatba váltás lesz egy kicsit nehéz, hiszen akkor már történelmet, földrajzot és orosz is kell tanulniuk. Anyja persze apróra elmesélte a megbetegedése történetét, amit a tanítónő látszólag figyelmesen végighallgatott. A családjukban az a szokás, hogy húsvétkor hol ők látogatják meg a – most már – vidéki, jákói, szabási és nagykorpádi keresztkomáikat, komámasszonyaikat, vagyis a lánya és a fia keresztszüleit, hol azok őket. Idén ők mentek. Húsvét vasárnap jó idő volt, a gyerekek kimentek játszani, a fia kimelegedett a sok futkosásban, biztosan akkor fázott meg. Aztán kiderült, hogy komolyabb a baj, ki gondolná, hogy ilyen szép napos időben is influenzás lehet egy gyerek, a doktor úr azt mondta, a kis betegnek szigorúan ágynyugalomra van szüksége legalább egy hétig, kap gyógyszert, igyon sok citromos teát. A következő héten menjenek vissza, hadd lássa, rendbe jött-e. A fiú egy hét múlva rosszabbul érezte magát, mint betegsége kezdetén. Amikor az SZTK klórszagú folyosóján várakoztak, sápadt volt, szédült, úgyhogy lefeküdt az itt-ott már kopott fehér padra, nézte a fekete-fehér kockás kövezetet, és azt mondta anyjának, hogy forog vele a világ. Bíró doktor alaposan megvizsgálta, sztetoszkóppal meghallgatta a mellkasát, laborvizsgálatra küldte, ahol vért vettek tőle, a fiú engedelmesen kinyújtotta ösztövére karját, és meg sem rezgett, amikor a tű belemélyedett a húsába, majd nézte, ahogy a kis ampullák megtelnek rubinpiros vérével. A vérsajtszüllyedés azt mutatta, hogy gyulladás van a szervezetében. Nem egyszerű megfázás volt az oka a betegségének, hanem fertőzést kapott, szóval influenzás lett, ami – úgy látszik – szövődménnyel járt. Amikor az anya mondanója végére ért, a tanító néni mosolyt erőltetett az arcára – már rég otthon kellene lennie a családjánál –, és közölte, hogy hamarosan meglátogatja a kis beteget. A fiú arca valósággal felragyogott, amikor anyjától meghallotta, mit ígért a tanító néni. Büszkeség töltötte el, mintha bizony jutalmat kapna azzal, hogy az osztályfőnöke eljön hozzá látogatóba. „Mikor?” Anyja nem tudott időpontot mondani, hiszen a pedagógus sem mondott többet, mint hogy hamarosan. Nem lehet csodálkozni azon, hogy a fiú már harmadnap türelmetlenkedni kezdett.

Már több mint két hét telt el a Bíró doktor által a felgyógyuláshoz szükséges négyből, ám osztályfőnöke nem jött. Még másfél hét, újabb vérvétel, és ha az orvos gyógyultnak nyilvánítja, újra mehet iskolába. Ez alatt az idő alatt csak eljön egyszer a tanítás befejezése után a tanítónő. Nagy elhatározás fogant meg benne. Az nem elég, hogy ott sorakoznak a kredencen a tankönyvei mellett azok a könyvek, amelyeket a gyógyulás (nem betegeskedés!) napjaiban már eddig kiolvasott, hanem még azok is, amelyeket ezután fog kézbe venni. Ennél valami több kell ahhoz, hogy megmutassa, kicsoda ő valójában. Megmutatja a verseit látogatójának. A titokban írt, még a szülei előtt is rejtegetett műveit!

Április harmadik hetében történt valami, amit csak fél füllel hallott a szülei-

től, ha jól értette, Kovács Franci apukája csalás vádjával dutyiba került. Margit néni ettől kezdve elkerülte a házukat, Franci is rég mutatta meg, hol tartanak az egyes tárgyakban. Így már minden érthető. Csakhogy a fiút ez a legkevésbé sem foglalkoztatta. Ő az osztályfőnöke látogatását várta szívrepesve. Azon a héten anyja ismét átszaladt az iskolába, amely a szomszéd utca elején állt, csak be kellett fordulni a sarkon, s elhagyva egy cseppet sem mutatós katolikus templomot, ahol az ő iskolájába járó felsős fiúk, köztük az ő kisdobos őrének az úttörő vezetője is rendszeresen ministrált, alig több mint ötven méterre volt egy kis kapu, amin keresztül meg lehetett közelíteni a hatalmas iskolaépületet, és jobbra, a nagy udvarnak a templom felőli oldalán magányosan álló házat, amelyben az igazgató lakása volt. Amikor anyja nem sokkal később hazaért, kérdeznie sem kellett: „Azt mondta a tanító néni, hogy a jövő hét elején feltétlenül eljön hozzád.” A fiúban új remény gyúlt, aminek az lett a kézzel fogható következménye, hogy írt egy 12 soros, keresztrímes versikét, talán mondani sem kell, nem is Petőfi, hanem a forradalmár költő epigonjainak stílusában.

(Amikor még falun laktam, és nem voltam kisdobos, minden vasárnap elmentem a templomba, ott egyenesen fel a karzatra, nem mintha nagyapám, presbiter és a tiszteletes úr komája lévén, a legkevésbé is kényszerített volna, hanem mert ott mindahányszor hármónk-négyünk között megkezdődött a veszekedés, ki hajthatja a pedált taposva az orgona fújtatóját. Rövid dulakodás után sikerült megegyeznünk a sorrendben, és mivel előbb-utóbb kifulladt a pedálozó, végül mindegyikünk lehetőséghez jutott. Akkor volt baj, ha csak ketten értünk rá, s hiába vártuk a vetélytársainkat. Nagyapám, mi tagadás, szerette az alkoholt. Reggel megitta a maga főzette pálinkából az emésztést élénkítő egy decit, napközben pedig elszopogatott egy-két liter bort. Estefelé már, amikor ellátta a legelőről hazatért jószágot, a maga rossz hangján énekelt. Úgy, ahogy vasárnaponként a templomban, és ugyanazokat a református zsoltárokat. Nagyapám, mi tagadás, minden nap berúgott. Egyszer láttam hosszabb ideig színjózannak, amikor a vadidegen és agresszív tsz-agitátorok napon-ta jöttek, hogy aláírassák vele, mint a falu egyik nagygazdájával a belépési nyilatkozatot. Ilyenkor nagyanyám sápítozva fogadta a már-már acsargó fickókat: „Csak mennyenek, nézzék meg, ott hever a pajtában a szénában, ahelyett, hogy dógózna. Hijába dugom el előle a pályinkát, a maradék bort is átvitettem a szomszédasszonyomékhöz, valahogy mégis rájár. Jaj, nem is tudom, mitévő legyenek. Ez a János, ez a János!” Amikor a bőrkabátosok látóköri kívül voltak, nagyapám fölkel, leporolta foszlott ruhájáról a szénaszálakat, töreket, port, evett valamit, és ellátta a jószágot. Így ment két-három héten keresztül. Aztán feladta. Úgyis mindegy, vagy akkor már nem bírta szesz nélkül? Ismerősöknek, vagy a régi katonapajtásainak végül aláírt. S jöllehet három évvel idősebb volt a szabadsághősök hóhéréánál, druszáját ő is „Kádár apánk”-ként emlegette – nem ironikusan.)

A fiú egyre türelmetlenebbül várta osztályfőnöke látogatását. Aztán a negyedik héten, hétfőn vagy kedden csöngettek. Most, dobbant meg a fiú gyógyult szíve. Anyja kiment a kapuhoz, és beengedte az érkezőt. Kovács Franci csörtetett be komor képpel, talán kissé megviselten, de fontos feladatának teljesítéséhez illő magabiztos-

sággal. „Ez a tiéd” – mondta, azzal egy műanyag szatyrot dobott az ágyára. „Mi ez?” – kérdezte a fiú, mire Franci csak annyit válaszolt: „Nézd meg!”

(Franciból felnőtt korában pincér lett. Jól menő vendéglőt működtetett a rendszerváltozás után, amely ebben a rövid évszázadban már a kilencedik volt a magyarok földjén. Negyven fölött már csak a szokásos súlyfölsőleget cipelte, – ez talán munkaköri ártalom – rémesen görbe volt a háta. Egykori haverok köszönés nélkül mentünk el egymás mellett. Akkor már nálunk két évvel idősebb nővére, Erika, aki fiatal korában kicsit tetszett nekem, egyedül lakott az egykori szülői házban. Apjuk a kiszabadulása után többé nem ment haza, összeköltözött egy fiatalabb nővel. A felesége néhány éven belül, viszonylag fiatalon meghalt. Erikával egyszer véletlenül összetalálkoztam, amikor hazalátogattam már özvegy anyámhoz. Szuper jó kerekesszékekben ült, és vidáman előadta, hogy nyáron elmegy Santiago de Compostellába. Remélem, sikerült neki. Én az El Caminót csak kedvenc gondolkodóm, Luis Buñuel zseniális *La voie lactée /Tejút/* című filmjéből ismerem.)

Miután Franci elviharzott, megtapogatta a csomaggá összehajtott műanyag bevásárlótáskát. Nem egy rongyba bugyolált fél téglá van benne, ezt könnyen meg tudta állapítani. Talán egy újságba csomagolt könyv? Esetleg füzetek? Nem, az sem lehet, ennek más a mérete. Most már égett a kíváncsiságtól. Gyors mozdulatokkal szétnyitotta a zacskó száját, és tartalmát kiborította a takarójára. Egy halom boríték volt. Mindegyiken címzettként az ő neve, feladóként pedig egy-egy osztálytársáé. Természetesen postabélyeg és pecsét nélkül. Hiánytalanul mindenkitől, a nagy létszámú osztály mindegyik tanulójától kapott egy szabályos levelet. Úgy látszik aznap csak ő hiányzott. A negyvenkettedik azonban különbözött tőlük. Míg amazok ronda, halványzöldek voltak egytől egyig, s rajtuk gyerekes, többnyire ügyetlenül dülöngélő betűk, ez finom, halványan rózsaszínben díszelgett, és rajta az írás egy felnőtt elegáns betűiből megformálva. Ezt Ő írta. Míg a többi kivétel nélkül le volt ragasztva, ezen a fül, belső szélein az enyvezett, de száraz csíkkal, csak be volt csúsztatva az alsó részbe. Elsőnek ezt nyitotta ki. Végtelenül szomorú lett, miután a pár soros írást elolvasta. Anyja hiába kérdezte, nem árulta el, hogy Franci mit adott át neki aznap kora délután. A csomagot eldugta a párnája alá. A levelek közül nem nyitott ki többet, egyetlen egyet sem. Aznap este nem volt kedve hozzá, hogy a soros diafilmek szövegét felolvassa, pedig a húga kedvéért *A két bors ökröcskét*, az övéért pedig a *Maugli, a farkasok fiát* vetítette le apjuk. A végén hozzátette, hogy ez tulajdonképpen *A dzsungel könyve* című regény változata. Azt el kell olvasnia a nyáron, de ha szeretné, már a következő alkalommal akár ki is hozhatják a könyvtárból, vagy megkapja karácsonyra ajándéku.

(Nekem karácsonyra és húsvétra az igazi ajándék, de még a név- és születésnapi „meglepetés” is még sok-sok évig egy vagy – ritkábban – két könyv volt. És innen egyenes út vezetett addig, hogy hatvanhatodik életévemre több mint tízezer kötetes könyvtárral rendelkezem, és amiatt fő a fejem, mit kezdenek halálom után ezzel a ménkű sok, felesleges könyvvel örököseimként a gyerekeim.)

A legelső napon, pár perccel azután, hogy reggel megint fogta a táskáját, és rövid sétát követően, mert meg volt neki tiltva a futás, nagy bánatára a focizás is, egyáltalán a sportolás, megérkezett az iskolába, a tanító néni mosolyogva megkérdezte tőle, hogy ugye nagyon örült osztálytársai leveleinek, nem jött zavarba, és nyugodt hangon válaszolta: „Persze. Nagyon.” És nem kérdezte meg, „Tanító néni, miért nem tetszett meglátogatni, hiszen meg tetszett ígérni?”

(Egykori osztályfőnököm akkori megleégedett mosolyát hamar elfelejtettem, tíz év múlva a fiatal nő arcára sem emlékeztem. Elvégeztem az egyetemet, de nem lett belőlem tanár. Jóllehet másodévben még nagyon összeveszttem a lánnyal, akivel minden nap találkoztam, amiért azt mondta, hogy nem akar pedagógus lenni. „Miért nem, ha egyszer egyetemre jöttél?” – csattantam fel. „Mert soha nem akarok gyerekeknek hazudni.” Még nem régóta ismertük, de már nagyon szerettük egymást, úgyhogy jólesett, ha kiadósat veszekedtünk. Negyven évvel később újból kiadós veszekedések súlyosbították amúgy sem könnyű napjainkat. De ebben a korban ez már öngyilkossággal és/vagy gyilkossággal ér fel.)

A levélköteget nem sokkal később elásta a kertjük végében terebélyesedő almafa alatt: ott rohadjon el. Anyjának tétován azt füllentette, sohasem tanult meg ügyesen hazudni, hogy visszaadta a leveleket a tanító néninek. Harmadnapon pedig fogta a rossz versikéit tartalmazó vonalas füzetet, és bedobta a hideg cserépkályhába. Ezek meg éjjenek el, ne maradjon belőlük semmi! A gyufásdoboz érintetlenül ott hevert a kredenc szélén, hiszen már majdnem nyár volt, rég gyújtottak be. Kipiszkált egy szál gyufát, és erőteljesen végighúzta a doboz oldalán. Rövid, elhaló sercenéssel fellobbant a lángocska, amit odatartott a máglyahalálra ítélt füzethez, hogy az lángra kapjon tőle, de a gyufa elhamvadt, még mielőtt a papír elkezdett volna égni. Értetlenül, végül már dühösen gyújtotta meg egyik gyufaszálat a másik után, már jó párat el is tört, de a papír csak nem akart lángot fogni. Amikor már csak az üres dobozt tartotta a kezében, lemondóan nézte az éghetetlen füzetet: Mi a fene van ezzel, hogy nem akar elégni?!

SÖRÖS RITA: *Csend-Élet, II.*

K. LENGYEL ZSOLT: MAGYARORSZÁG KÜLFÖLDI KÉPE - BELÜLRŐL NÉZVE

Magyarország címlapon. Hazánk története a nyugati sajtó tükrében 1848–2020, szerkesztette KISS CSABA, SZALAY-BERZEVICZY ANDRÁS, Budapest, TranzPress Kft., 2021, 356 oldal

1.

Hét évvel ezelőtt elkészült egy szócikk a külföld Magyarország-képéről a budapesti *Magyar politikai enciklopédia* című, vaskos kézikönyvbe. Szerkesztőségi döntés nyomán végül kimaradt belőle. Most pedig ezt a pazar kötetet tartjuk kezünkben: fényes papírra nyomtatott album, számos fekete-fehér és színes képmel-léklettel. Mára könyvkiadói érdekből is hasznossá vált a Magyarországon korábban lebecsült tudományos és közéleti probléma felgöngyölítése.

A művelt, de ritkán többnyelvű magyar olvasóközönségnek tett szolgálat, hogy a kötet felelős kiadó-szerkesztője, Szalay-Berzeviczy András nem kímélte saját tulajdonú vállalkozásának, a TranzPress Kft. szervezési és szellemi erejét a sokrétű tartalom összeállításakor, beleértve e tartalmi hungarikumok, Magyarország válogatott külföldi média-megjelenéseinek felkutatását és magyar nyelvre fordítását. Maga a kiadó-szerkesztő jegyzi a bevezetőt a „Nyugat magyarságképébe”, amelyben többé-kevésbé hűen követi az egyes szaktanulmányok gondolatmenetét és értékelési vonalát.

A fejezetek Magyarország közismert korszakolásához igazodnak: kezdő, illetve záró éveik 1848, 1867, 1919, 1945, 1956, 1989 és 2020. A melléklet az 1849 és 2015 közötti időszakból 44 francia, olasz, német és főleg angol címlap Magyarországgal kapcsolatos cikkét közli magyar fordításban. Ezt követi jóval terjedelmesebb válogatásban az 1848-tól 2020-ig megjelent címlapok szinte az élvezhetetlenségig kicsinyített alakú közlése, a legfontosabb bibliográfiai adatokkal, a korszakoló címek szerinti bontásban. Ugyanez a képanyag többnyire megtalálható az illető fejezetekben is, ott viszont élvezhető méretben, széljegyzetekkel és a fordításokból kiemelt szövegkivonatokkal kiegészítve. A közölt gazdag címlapgyűjtemény a mellékletben és a fejezetekben nem teljesen fedi egymást, a szerkesztő pedig nem igazítja el az olvasót ebben az ismétléseket is tartalmazó anyagban. Ezért ajánlatos a kötetben ide-oda lapozgatni; így talán úrrá lehetünk ékességén, az országról és nemzetről hol hitelesen, hol torzán tájékoztató, néha beleérzően, máskor felületesen vagy akár félrevezetően tudósító, egykori irományok garmadában. Eközben haszonnal forgathatjuk a forrásjegyzéket, összesen 83 napi-, heti-, havi- és negyedévi lap címjegyzékét, amely a kiadványok legáltalánosabb ismertetőjegyeit is tartalmazza a megjelenések helyszínétől és időkereteitől a példányszámokon át a világnézeti irányultságig.

2.

Alcíme és témaköre leginkább az imagológiához illeszti e három éves gyűjtőmunka termését. A másik nemzet megítélésének kutatása az összehasonlító irodalomtudomány egyik ágaként nemzetközi szinten közel fél évszázados múltra tekint vissza. Magyarországon a közelmúltban a historiográfia csatlakozott hozzá. A politi-

katudomány viszont e munkaterületen – a kötet tanúsága szerint – még a kezdeteinél tart. Így alig meglepő, hogy az átfogó bevezetőt közlő kiadó-szerkesztő munkatársaival együtt nem fedezte fel sem a régebbi, sem az újabb rokon kezdeményezéseket az amúgy is kevésbé használt német, illetve németországi szakirodalomban.

A külső magyar országkép kutatása Németországban gazdag 20. századi múlttal rendelkezik, egyik műhelye, a Münchener Magyar Intézet 1962. évi megalakulásától fokozatosan betagozódott az interdiszciplináris hungarológiába. A kötetben viszont halvány nyomott sem hagyott. Ennélfogva Szalay-Berzeviczy nem is érezte szükségét annak, hogy a kötetet besorolja a német nyelvterületen magyar tárgykörben már kidolgozott és többféleképpen alkalmazott elméleti eljárások valamelyik rendjébe. Helyenként megmutatkozik a leíró statisztika, amely kedvező, kedvezőtlen és semleges értékelési jegyek alapján számszerűsíti a forrásanyagot egy bizonyos időkeretben, tehát összeírja a megnyilvánulásokat, anélkül, hogy méltatná kortörténeti fejlődésüket és tartalmi szerkezetüket. A szembesítő módszer, amely jelzésekben sem fedezhető fel, azon a feltevésen alapul, hogy lehetséges és érdemes megcáfolni a sajtóban terjedő állításokat. Végül az imagológia nem azt akarja kifejtetni, hogy milyen Magyarország politikai rendszere, kultúrája, társadalma. Vagyis nem a nemzet és államának milyenségét írja le, hanem elsődlegesen azt, hogy a külföldi szerzők milyennek gondolják a nemzetet és államát. A tanulmánygyűjtemény legfeljebb járulékosan érvényesíti ezt a közelítési módot, mivel elejétől végig legfőképpen magát Magyarországot ábrázolja. Így a szó szorosabb értelmében nincs is egységes komparatistikai módszertana.

A könyvet az ország határain túl is jegyzett négy történész, egy-egy politológus-szociológus meg bölcész szakfordító, valamint egy alkotmányjogász – volt politikus –, írta. Ki-ki saját szakterületének témasúlypontjaiból és kérdésfelvetéseiből építkezve követi Magyarország útját a polgári szabad sajtó és nyilvánosság 1848 körüli megszületésétől 2020-ig. Fő kérdésük, milyen volt Magyarország történelme, kevésbé – helyenként egyáltalán nem az –, hogy kívülről milyennek gondolták. A külföldi sajtó erre a célra adatokat szolgáltat és hitelesít – tehát egyfajta szakirodalom –, vagyis nem alkalmas az elsődleges forrásszerepre, arra, hogy minél teljesebb valóságában engedje feltárni, megvilágítani és megmagyarázni a sajátosan nyugati nézetrendszert. Az eseménytörténet-írás ezen hivatkozási támfala közel négyszáz címlapmegjelenésből és ugyanennyi belső publicisztikából tevődik össze, túlsúlyosan angol nyelvterületről. A széles terjesztésű, világnézetileg vegyes tájoltású újságok az Amerikai Egyesült Államokban, Ausztriában, Franciaországban, Nagy-Britanniában, Németországban és Olaszországban jelentek meg.

3.

Nem újszerű, hanem 172 éves távlatba kivetített eredmény, hogy a nemzetközi nagypolitika széljársai határozták meg Magyarország megítélését – korszakhatároktól függetlenül, többnyire kedvezőtlenül. Hol függetlensége, hol nagysága, máskor elemi önrendelkezési joga hiányzott ahhoz, hogy ténylegesen számottevő

alakítója vagy befolyásos közreműködője legyen az időnként világméretű érdek-harcoknak. Így nem rendelkezett külföldön olyan saját vagy legalább társult, egyéni vagy intézményesített arculatápoló képvisellel, amely tartósan és hatékonyan öröködhett volna a róla szóló képek alakulásán és terjesztésén.

Az emigráns Kossuth Lajos, a „magyar ügy nagykövete”, a ritka személyes ellenpéldák egyike. A következő évszázadból vele rokonítható, szintén az egyedi teljesítmény értelmében, a zeneművész Bartók Béla és a labdarúgás mestere, Puskás Ferenc. A Habsburg-házzal szövetkezett és a német kérdés nemzetközi megítélésétől és rendezhetőségétől függő Magyar Királyság, majd a trianoni Magyarország védekezően is támadásra kész, de törékeny magyar hatalmi tudatával a versenyfutóra emlékeztet, aki a rajtvonaltól néhány méterrel hátrébb indul útjára, csekély és mulandó eséllyel a győzelemre.

Kossuth történészi méltatója, Hermann Róbert vérbeli forráskritikusként nemcsak felsorolja, hanem minőségük szerint csoportosítja a válogatott sajtó-megnyilvánulásokat: jelzi a szabadságharctól az osztrák-magyar kiegyezésig terjedő szakaszban a baráti hangokat, és pontosítja a többnyire tartózkodó sajtóvisszhang egyes fokozatait a mértékletes rokonszenvtől az érdektelenségen át az ellenségeskedésig. E fejezet az imagológiai „tükrözéstan” (Holczhauser Vilmos) esélyeit, de korlátait is példázza: kifejti a nyugati politika azon álláspontját, amelyre az esemény- és szerkesztőtörténet-írás a térség belső dokumentumtárából is figyelmeztet, nevezetesen arra, hogy Magyarország a maga Habsburg-viszonyrendszerében eséllyel legfeljebb önállóságra, nem pedig függetlenségre törekedhetett.

A táv sikeres végigfutásának korai belső akadályainak egyike, a történeti Magyarország soknemzetiségű jellege a kormányzati nemzetiségpolitika, majd egyenesen a nagymagyar államiság bírálatát fűtötte. A magyar nacionalizmus vádja a kései osztrák-magyar dualizmusban be is ívódott Magyarország külföldi képébe. Máig tartó hatása a nemzetközi történettudományban is lemérhető a politikai célzattal irányított magyarosítás tételében. Ezt a kötet szerkesztője elfogadja bevezetőjében, megfélemezve az önkéntes magyarosodás jelenségéről, valamint arról, hogy a kor viszonyaiban a politikai-jogi programokat valamennyi szereplő etnikai-kulturális érvekkel támasztotta alá. A különbség az államnemzeti és a nemzetiségi oldal között nem a nemzet elsőbbségével szembeni beállítottságban, hanem abban rejlett, hogy a nemzetiségek csak a világháború végén rendelkeztek olyan szövetségpolitikai eszközökkel, amelyeket bevethettek nemzetpolitikai céljaik érdekében. A nyugati kortársak nacionalizmus-kritikája mégis döntően magyar irányba fordult, mivel – mint ifj. Bertényi Iván írja – a korabeli sajtó „jelentősen modernizálódott”, ami nem azt jelentette, hogy a „rendelkezésre álló nagyobb tőke, a kifinomultabb szaktudás csak minőségi javulást hozott, és ezért egyre pontosabb a Magyarországról megrajzolt kép”. A történészi végszó ebben a fejezetben a komparatiztika korszakok fölött érvényes módszertan igényét jelzi, a külkép és az önkép összehasonlításának a feladatát: „A nyugati sajtó címlapjaira Magyarország az egész korszakban elsősorban a nyugati politikai, kulturális, esetleg gazdasági érdekek logikája alapján került. Nem érdemes

ezért csodálkozunk, ha a nyugati lapok címlapjairól felvillanó képek nagyon sok tekintetben eltérnek attól, amit mi Magyarország történeteként ismerünk.”

1920 után Európában azoknak a képe romlott tovább, akik elvesztették a világháborút. Szalay-Berzeviczy András bevezetőjében ugyan a világsajtó „elismerte” gróf Bethlen István kormányának konszolidációs politikáját, Romsics Ignác dolgozatában viszont ugyanazon publicisztikai közegnek „alig volt mondanivalója” róla. Utóbbi látélet önmagában jelzi a presztízavesztés tartósságát a trianoni Magyarország két és fél évtizedében. Mert ha a Bethlen-kormány tíz éve nem érdekelt, akkor mi jót közölhetett volna a világsajtó Magyarország következő másfél évtizedéről?

A második világháború után a magyar atléta több évtizeden át nem is állt rajthoz, mert helyette Moszkva versenyzett. Éppen ezért válhatott az 1956-os forradalom a 20. század első magyarországi eredetű, bukásában is dicsőséges világpolitikai jelentőségű eseményévé. Ennek megfelelően minőségileg és mennyiségileg kimagaskodik a nyugati sajtós feldolgozásokból, erősíti meg Eörsi László, aki azonban nem mérlegeli, hogy a szovjet hegemon elleni lázadás a nemzetképet nemcsak a diktatúraellenességével, hanem azzal is javította-e, hogy nem lengett ki a másik szélsőség felé.

A hidegháború e forró két hete amolyan üde folt a külső tükrözésekben, amelyek a sztálinizmus idején Nyugat-Németországban a „Sissi”, azaz Erzsébet magyar királyné főszereplésével 1955 és 1957 között forgatott, valamint az 1955-ben szintén szépirodalmi mintából készült „Piroschka”-játékfilmek, továbbá az 1954-es labdarúgó világbajnokság emlékeztet magyar–német döntője révén a fennálló világnézeti ellentétek fölött kezdtek igen kedvezőre módosulni.

Eörsi az 1945 és 1956 közötti időszakban lényegében 1956-ra összpontosít, saját fő kutatási témájára, amelyben látszólag nem kíván sem új közelítési módot kidolgozni, sem régebbi tudományos eredményeket feldolgozni. Súlypontosan politikatörténeti és angol nyelvű dokumentációjába nem fér be a német szórakoztató filmipar említett közönségikereinek korszakosan pozitív hatása a nyugatnémet Magyarország-képre, különösen a második világháború utáni első három, az 1945-ös, 1947-es és 1956-os évszámokkal fémjelzett emigránshullámokkal szembeni viszonyulásra. Ide vonatkozó kutatások eredményei megjelentek már, illetve, az újabbak hamarosan napvilágot látnak a bajorországi Magyar Intézet kiadványaiban, az *Ungarn-Jahrbuch* folyóiratban és a *Studia Hungarica* könyvsorozatban.

Az újabb kori magyar imázskutatás az 1956–1989 közötti időszakban szembeül legizgalmasabb kihívásainak egyikével. Kulcskérdés, miért tekintett a Nyugat egyszerre két arccal a vasfüggöny mögé, kiemelten Magyarországra: mi indította egyrészt az 1956 után ténylegesen ellenforradalmi berendezkedés általános bírálata, másrészt arra, hogy ugyanazon jelenség legfőbb képviselőjét fokozatosan növekvő elismertségben részesítse. Erre fontos, de talán nem egyedüli magyarázat a kétpólusú világrend békés fenntarthatóságának a célja, amelyet végül is mindkét világhatalom elfogadott. Valuch Tibor, a Kádár-korszak magyarországi társadalmának és hétköznapijainak kutatója csak kivételesen lép ki e témasúlypontjainak a medréből, amikor is felszínes, de jó irányú célzásokkal szolgál például a „gulyáskommu-

nizmus” és a „fridzsiderszocializmus” külső eredetű, akár jópofának is mondható fordulataihoz. Az összehasonlító társadalomtörténész innen tovább lépne azzal a kérdéssel, hogy e jelzőkben a magyarországi viszonylagos jólét mellett kifejeződött-e a nyugati szemléltető gazdasági jómódjának egyik-másik szemléleti eleme is.

Mivel a tanulmány a korszakbeli Magyarország-képet többnyire közismert oldalairól mutatja be, további kutatásokra vár 1956 és Kádár nyugati képének a tüzetes összevetése. Például hogyan történhetett, hogy a pártfőtitkár saját politikusi pályáján egyre közelebb került, végül fel is zárkózott azok külföldi megítéléséhez, akiknek népfelkelését ő 1956 novemberében elárulta, majd többedmagával megtorolta? Ebben az összefüggésben is egyelőre pusztán előfelvetés, hogy a nyugati újságírást a forradalomban éppúgy, mint a kádárizmusban, a baloldaliság vonzotta. Közvetett részbizonyíték erre, hogy az illető nyugati címlapok és hírfolyamok az 1980-as évek magyarországi politikai rendszerét leginkább saját reformjára, nem önfelszámolásra javasolták – amint a rendszerváltó ellenzéki kerekasztal egy része is. A kötetből nem derül ki, hogy a Nyugat a térség politikai stabilitásának megőrzésén túl gazdasági-piaci érdekből sem kívánta-e a neki eladósodva hasznot hozó magyar egypárt-rendszer teljes összeomlását.

Izgalmas kérdés, hogy a múlt század második felében a világnézeti tömbök szembenállása ellenére javuló külföldi Magyarország-kép minek következtében kezdett ismét szürkülni éppen akkor, amikor az állampárti uralom felszámolásával megnyílt az út a demokrácia felé. Mivel magyarázható, hogy 1989/1990 után a demokratikus váltás ellenére nem csak, hogy nem javult, hanem a késő Kádár-korszakhoz képest romlott Magyarország megítélése a világ nyugati tájain? Beszédes példa erre az elhidegülésre Németország, amely a berlini fal lebomlására következő újraegyesülését, végső soron a német egység a szabadságban német alkotmányjogi parancsokat beteljesülését döntő mértékben a 20. század – 1956 után – második világpolitikai jelentőségű magyarországi eseménysorozatának, az 1989. évi határnyitásoknak köszönhetette.

4.

Minél közelebb kerülünk napjainkhoz, annál nehezebb a távolságtartás, főleg, ha mintegy megszemélyesítjük a vizsgált tárgyat. Ezzel a kötöttséggel kellett megküzdenie az 1989/1990-nel induló utolsó fejezet írójának. Tölgyessy Péter alkotmányjogász és politikai elemző a közelmúltban pártpolitikus is volt, változó színekben. Az elhúzódo rendszerváltás szereplőjeként és következményeinek értelmezőjeként egymaga is a külső megítélések célpontjai közé tartozik. Gondolatfűzésére átélt, és általa nehezen – ha egyáltalán – megemésztett események feldolgozása. A szövegében hamarosan felbukkanó főszereplő előbb megnevezetlenül is a „polgári Magyarország reménysége”, de nem a külföldi címlapok és kommentárok tükrében, hanem úgy, ahogy ő látja politikusi alakját és emberi tulajdonságait.

Tölgyessy Orbán Viktor miniszterelnököt kivételes bennfentességből megalakított jellemrajzokban láttatja. A fejezetet behálózó miniatűr értekezésekben min-

denekelőtt saját megfigyeléseire és érzékeléseire, nem az egyik vagy másik világhírű újság látleteire hagyatkozik. A figyelmes olvasó szeme annál inkább megakad következő mondatain: „A hazai hatalompolitikai harcokban akart végérvényesen felülkerekedni és nem a mainstream itthoni vagy külhoni sajtóban. A kormányfő autonóm útkeresését sosem tudta megbocsájtani a saját világlátását alternatíva nélkülének látó reformértelmiség.” Amely – pörgessük tovább e korai konfliktustörténet szálait – annál határozottabban táplálta a fősodratú külföldi média Orbán-szidását, így nyújtva önmagának elégtételt otthoni véleményvezérségének megsértéséért, korlátozásáért. A „reformértelmiség” lélektani válasza a miniszterelnök öntudatoságára ideológiai egyoldalúságából következett, amely tulajdonságát a szerző is megállapítja. Mégsem értelmezi e kizárólagossági hajlam szerepét abban, hogy a kormányfő külföldi megítélésében, és ezzel Magyarországon is, csorbulni kezdett az építő jellegű kritika és a körültekintő tárgyszerűség.

Tölgyessy 2015-től észleli a külföldi sajtótámadások egész pályás jellegét. Ez a totalitás, amely az akkori „menekültáradattal” bontakozott ki, leginkább külső jegyivel, mindenekelőtt a ledorongolások hangnemével és gyakoriságával bizonyítható. Csakhogy az ország imázsromlása mélyrétegeiben valójában korábban, tulajdonképpen már Antall József kormányzásakor megkezdődött, mégpedig lényegében a túltengő magyarságtudat kritikájával. Német és magyar nyelvű dolgozatok a mikrofilológia segédletével is taglalják ezt a folyamatosságot, amelyre azonban a kötet nem figyel fel.

Szalay-Berzeviczy bevezetője szélesebb kortörténeti betájolás és mélyebb értékelés nélkül megemlíti az idegenellenességet, amellyel a nyugati sajtó már 2002-ben, az első Orbán-kormányt, tehát a jobbkonzervatív előjelű politikai rendszert vádolta, majd kitér a Magyar Gárda 2007. évi megjelenésére, amikor viszont a baloldali Gyurcsány Ferenc kormányzott. E történet csak Tölgyessy fejezetével tud kiteljesedni. Számos korabeli publicisztikai megnyilvánulásból arra következtethetünk, hogy a német szerzők a hatósági háborítástól szabad gárdista felvonulásokat a magyar antiszemitizmus megrajzolására használták fel, nevezetesen akkor, amikor a még hatalmon lévő balliberális elit már számolhatott a 2010-es választási vereségével. Így a hivatalba lépő második Orbán-kormány a legsúlyosabb ódiumok egyikével szembesült a nemzetközi nyilvánosságban, miután nyugat-európai lapok tudósítói és vendégszerzői a kormányváltás esetére a magyarországi „kulturharc” feléledését, mi több, a „neofasizmus” budapesti feltámadását jövendölték meg.

Tölgyessy átsiklik a korai kulturharc problémáján, amennyiben nem követi hatásait egészen az orbáni illiberalizmus 2014-es meghirdetéséig. A tisztázatlan titkosszolgálati körülmények között berobbanó Magyar Gárda másutt már bizonyított külső publicisztikai kisajátítását éppúgy nem teszi szóvá, mint a magyar kulturális elit ideológiai megosztottságának élénk – és egyoldalú – németországi recepcióját.

Pedig a népi–urbánus ellentét a korai kilencvenes évek médiaháborújától kezdve mélyrehatóan közrejátszott a nyugati Magyarország-kép alakulásában. Tölgyessynél a külkép vonásai túl halványak, de az önkép szálai sem elég erősek ahhoz,

hogy a rendszerváltó kulturális csoportok szembenállását az egyik vagy a másik távlatból – eszményi esetben mindkettőből – értelmezze. Jól indít azzal a megállapítással, hogy a nyugati külföldön mértékadónak számító sajtó nem kívánta a „teljes hatalomváltást”, és soraiból kiolvasható, hogy az illető szerkesztőségek és lap tulajdonosok Antall József kedvezőtlen megítélésével párhuzamosan kialakították a magyarországi baloldal támogatásának a szokását, vagyis azon belpolitikai erőket, akik nem úgy szerették volna lebontani a régi rendszert, mint a jobboldal tette. A világ-sajtó, amelynek főleg angol nyelvű termékeiből merít a szerző, az új Magyarország liberális és konzervatív, illetve az ilyennek mondott két ideológiai irányzata közül máig tartó huzamossággal a liberális cégérűt kedveli, még ha Horn és Gyurcsány miniszterelnökök idején sem viszonyult maradéktalanul barátságosan a budapesti kormányzathoz. Tölgyessynek döntenie kellett: tárja-e fel a Magyarország-kép okait ott, ahol egyoldalúan negatívra készült – tehát a külföldi helyszíneken –, avagy mutasson-e rá az ilyen vagy olyan saját munkakörben személyesen alakított magyarországi politikai rendszer azon sajátosságaira, amelyek miatt tudósítanak külföldön rendszerint úgy, ahogy. Tölgyessy a második lehetőséggel él. Ezzel az „Orbán-rendszer” természetét megrajzoló alfejezetekben állást foglal a „számos túlzást” tartalmazó „nyugati támadások”-kal szemben, amelyek fényében saját kritikája az ország „diktatúrához közelítő voltáról” viszont mintegy mértéktartóvá és hitelessé nemesül. A kötetben ő távolodik el a legmesszebbre az imagoológiától: nem azért világítja meg a „Fidesz-államban” látott „jogkorlátozó” intézkedéseket, hogy ellenőrizze ezek külső ábrázolásainak a megbízhatóságát és indokait, hanem azért, hogy maga mondjon véleményt róluk.

5.

A kötet csak Magyarországgal foglalkozik, tehát 1920 után nem terjed ki a magyar kisebbségekre. E területi szűkítés fejében szélesíthette volna fejtegetéseinek a körét. Ehhez a komparatisztikai elmélet több lehetőséget villant fel. A bonyolultabb feladatok egyike a hírnévygyártás tárgyára vonatkozik: pontosan kinek vagy minek az imázsáról van szó? A mindenkori magyarországi hatalom avagy – utóbbival együtt vagy attól függetlenül is – az ország társadalma volt-e a kétkedések és szemrehányások, az elutasítások és elítélések címzettje? További módszertani probléma a külkép és az önkép viszonylatából adódik: minek következtében tért el az egyik a másiktól, vagyis adott esetben mi tette pontatlanná vagy hamissá a külső ábrázolásokat? Szokványos tájékoztatlanságból torzultak-e vagy megragadható politikai érdekből torzították a külföldi lapok a közvetített ismeretanyagot?

Hermann, ifj. Bertényi és Romsics bemutat ugyan eseteket, amelyekben a külföldi publicisztika eltért a hazai valóságtól. De címlap-kötöttségük egyikőjüket sem bátoríthatta arra, hogy e forráskritikát oknyomozással mélyítsék. Lényeges következtetést von le Szalay-Berzeviczy az 1920. évi XXV. numerus clausus-törvény halvány nyugati sajtóvisszhangjából, megállapítva, hogy egy sor korábbi és hasonló szabályozás okán „nem beszélhetünk a világ első antiszemita törvényéről”. Romsics Ignác

itt értelemszerűen egyetért, de arra emlékeztet, hogy a csekély nemzetközi visszhangot a nehezményezés határozta meg, minekután a Bethlen-kormány 1928-ban módosította is a törvényt. Mégis ennek eredeti változata maradt a 20. századi magyar tekintélyvesztés folyamatában az antiszemitizmushoz kapcsolt egyik legkorábbi megnyilvánulás, és épült be minden szaktudományi cáfolat ellenére a világelsőség kétes érdemével például a német historiográfia köztudatába.

Hogy mire lenne jó a kellőképpen művelt forráskritika, kitetszik a bevezető azon bekezdéséből, amelyben Paul Lendvai bécsi publicista az értekező tárgyilagosság jelmezét ölti magára. Rövid példásorunk végén Tölgyessyben nem kelt gyanút a liberáldemokrata nyugati sajtó azon jellegzetessége, hogy a Magyarországgal folytatott politikai vitákban rendszerint csak egyetlen megoldást fogad el demokratikusnak. Habár a legújabb kori külső címlapok belső krónikása kifogásolja a világlapok hasábjain ismételtlen megfigyelhető „meseszövé” gyakorlatát, általában mégis dicseri a meseszövék szakmai színvonalát.

6.

A *Magyarország* címlapon a mindenkori magyar állam média-megjelenéseivel foglalkozik. Mint fennebb jeleztük, érdemes ennél szélesebbre nyitni a vizsgálatot. E sorok írója a témát közel harminc éve kutatva a magyar politikai és – kár volna nem észrevennünk – kulturális meg társadalmi folyamatokkal való tartós külföldi elégedetlenségben a mindenkori kormányzaton túl a nemzetnek vagy annak is tulajdonított jegyekre szokott bukkanni, elsősorban a nacionalizmussal és az antiszemitizmussal összefüggően. E kritikai forrásfeltárások súlyos hordalékaiból a külföldi magyar országkép értékelésének egyik alapkérdése fogalmazódik meg: mikor elég párt-, illetve kormányzat-képről beszélnünk, és mikor kell olyan külső minősítésekkel foglalkoznunk, amelyek kimondva vagy kimondatlanul a nemzet egészét jelenítik meg? A kötetet méltató Jeszenszky Gézával bizton vallhatjuk, hogy „ha az egész nemzetet érinti a külföld visszhangja, arra minden körülmény között indokolt figyelni”.

Az imagológia, ha fegyelmezetten művelik, éppen az általánosító megbélyegzésekről ránthatja le a leplet, ha azt vizsgálja, hogy a sztereotipikus gondolkodás miért és milyen eszközökkel hoz létre nemzet- és államkarakterológiákat, esetünkben miért állítja a magyarokról, hogy nacionalisták és antiszemiták – az Orbán-kormányok állítólagos felbujtásával vagy tűrésével. Így az imagológia az ideologikus ítéletek ellenszere lehet, ha egyrészt kellőképpen felméri a magyarországi célhelyszín viszonyait, de innen vissza is fordítja tekintetét azáltal, hogy rákérdez a másik nemzet sajátosságairól hol megfontoltan, hol elfogultan nyilatkozók ítéleteire vagy előítéleteire. Ezzel eszményi esetben hozzájárulhat ahhoz, hogy bíráltak s bírálók egyaránt felülvizsgálják saját álláspontjaikat. Tehát a Magyarország-képek kutatása mélyebb értelmet nyer, ha betekint ama képek megalkotóinak politikai kultúrájába is, benne legalább három fajta megnyilvánulást fürkészve: az igazságkereső tükrözést, az ismeret- és adathiányos torzulást és az érdekirányított tudatos torzítást.

A szemlélt és a szemlélő helyszín együttes vizsgálatára sarkall az a különleges körülmény, amelyre a kötet bevezetője a kezdeti 20. századra utalva figyelmeztet: akkoriban otthonról is keltették határon túl az ország s nemzet rossz hírét. Nincs ez másképp jó száz évvel később sem. Ám a rendszerváltás korszakát tárgyaló rész megkerüli a nyugati hírfolyamokat hazulról tápláló balliberális forrásokat, amelyek már az 1990-es évek elején éreztették szerkezeti hatásukat. Helyesen jegyzi meg a későbbi évekre kitekintő Szalay-Berzeviczy, hogy az „Orbán-kormány ellenzéke nem itthon, hanem a nyugati, nemzetközi politikai és médiatérben alakult ki”. Mivel magyarázható, hogy a nevezett médiavilág erre kapható volt – és ma felfokozottan az? Az idézett észrevétel mindenesetre arra bátorítja a tárgyyszerű értelmezés híveit, hogy vegyék szemügyre tüzetesebben a nyugati, azon belül a németországi sajtó hangadó közegeinek módosult önértelmezését, amelyben a művelődési igényhez hozzáért az érdekvezérelt aktivizmus. Ebben a posztmodern eszmei feladatleírásban az ideológiai és pártpolitikai propaganda mindegyre a tájékoztatás, a felvilágosítás és a párbeszéd hivatása fölé kerekedik.

Essék itt szó a magyar jelenkorra kihegyezett imázskutatás még egy követelményéről. A mindenkori képkalkotók szemszögében igaz lehet, hogy a „legnagyobb presztízsértékű megjelenést” a „komoly nyomtatott címlap” jelenti, mint Szalay-Berzeviczy véli, megindokolva, hogy a kötet miért csak papíros kiadványokat sorakoztat fel. Az ország- és nemzetkép fogyasztóinak a szintjén viszont nem pusztán „varázslatosak a mai digitális híradások”, hanem mindenekelőtt hathatósak, mert nehezen vagy egyáltalán nem helyesbíthetőek. Bizonyíték erre a német nyelvterületről például a világhálóra belopakodott és onnan – írásos panaszbeadványok ellenére – mindmáig lehívható álhír, hogy az Orbán-kormány a világjárvány 2020. évi kezdetén bezáratta a budapesti országházat. Jövő kutatásoknak kiemelt figyelmébe ajánlható a németországi Magyarország-kép vonatkozásában az elektronikus sajtó, mivel ott a második nyilvánosság a maga színvonalas másként-gondolkodásával magyar ügyekben is eltér a hírközlés regionális, tartományi és országos, magántulajdonú vagy közszolgálati intézményeinek a vezérfonalától. A digitális közlések bevezetnek a német közvélemény harmadik nyilvánosságába is, a többnyire névtelen vagy álnevű kommentár-irodalomba, ezzel a magántérbe, amely nem szokta elrejtteni a fősodorról ellentétes felfogását.

A közérdeklődésű német polgárságban a legtöbben az első nyilvánosság termékeit fogyasztják, amelyek manapság Magyarország megítélésével jóformán kivétel nélkül a megbélyegzés vagy leminősítés műveletét hajtják végre, hol csak a kormányzatot, hol a szélesebb lakosságot is megcélózva. A második és a harmadik német nyilvánosság szellemiségének minél pontosabb megismerésével valamelyest tisztázható a kérdés, hogy a megromlott magyar országkép szövödményei milyen mértékben ágaznak le a német társadalomba. Kínál-e a második és harmadik nyilvánosság elegendő fogódzót a Magyarország körül gyakran gerjesztett viták tárgyszerűsítéséhez? A választ kereső imagológiai kutatásból helyenként társadalom- és eszmetörténeti elemzésnek kell kibontakoznia.

7.

A kötet egyszerre több irányba üzen. Érdeklődésre tarthat számot azok körében, akik az ország történeti távlatban is inkább rossz külföldi sajtóján megbotránkoznak, vagy a másik oldalon, amiatt egyáltalán nem értetlenkednek. Megszólítja azokat is, akiket nyugtalanít, hogy a nemzeti önkép és külkép feltűnő mértékben szétválni látszik egymástól. Ez a folyamat harminc évvel ezelőtt kezdett szélesedni, az elmúlt évtizedben pedig mélyült. A kötet az elgondolkodtató rokonszenvcsökkenés ívét rajzolja meg az 1980-as évek kedveltségétől napjaink elutasítottságáig.

Hogyan állítható meg, majd miképp fordítható vissza a belső és a külső országkép szétválásának a folyamata? Tölgyessy nem rejt véka alá, hogy aggasztják a nyugati vélekedések a mai Magyarországról. A feszültség feloldását lényegében a mára „válságba került”, de a „politikai váltógazdaság, a versengő piaci kapitalizmus, valamint az állampolgári szabadságjogok” eszközeivel önmaga „megújítására” kész „Nyugat” mércéjéhez való magyar alkalmazkodástól várja. Ellenkező esetre, tehát amennyiben a Nyugat – az 1940-es évekhez hasonlóan – „ismét megoldja bajait”, azt jósolja Tölgyessy, hogy „Orbán Viktor Magyarországa újra a vesztes oldalon ragadhat majd, ennek összes következményével”. E szereposztó mérlegelés mögött a Nyugat eszményképe sejlik föl, amint a kötet más részeiben is szó esik földrészünk „fejlett” térségeiről, „ahová tartozónak” vallja magát „immár ezer éve” az egyhelyütt fogalomzavarosan „közép-kelet-európai”-nak nevezett Magyarország. A bevezető ugyanott egy régi szállóigét értelmezve elpanaszolja „a magyarok bezárkózására, köldöknézésre, önelégültségre és provincializmusra való hajlamát”. Vajon ez a hangulatjelentés nem olyan gondolkodásmódra vall-e, amelynek külső alakzatait a kötet tulajdonképpen bírálni szándékszik? Mindenesetre benne a haladó Nyugat és a maradi Kelet párharca körvonalazódik, amelyet a közbeszéd a Lajtától nyugatra, kimondva vagy kimondatlanul szokott ecsetelni.

A kötet lökést adhat a magyar országkép tudományos kutatásának azzal is, amit nem végzett el, bár elvégezhetett volna. Általában ráeszmélt az imagológia összetettségére, amelynek a még oly képzett történész vagy politológus akkor felelhet meg a szükséges mértékben, ha kívülről is szemléli azt, amit belülről ismer. A mű sajtóságot tanulságainak egyike pedig éppen ebből a mai belső nézetből adódik, hiszen a külföldi terep alaposabb, a címlapok mögé is tekintő becserkészésére int. A Nyugattal szemben túlzott jóhiszeműség látószögében úgy tűnhet, hogy az Európai Unió régi tagállamai és társadalmi bizonyára csak ideiglenesen billentek ki önmaguk felvilágosult haladástudatából. De a mai nemzetközi viták tartalmi kiélezettségének láttán ki tagadná annak eshetőségét, hogy a nagyok és erősek a szép új világ felé haladva, de a szabadelvű párbeszéd szabályait át is hágva akarják a kicsiket és gyengéket oda terelni, ahova emezek nem kívánnak jutni? A boldogító változandóságba vetett hit méltányos önvizsgálata felkészít arra a kellemetlen tapasztalatra is, hogy haladni nem csak jó irányba lehet. Így magyar szemszögből már csak megelőlegezett önvédelemből sem ajánlatos Európa színpadain lemondani az egyenrangúság szabadon választandó jogáról.

SZAKÁLY SÁNDOR: *Talpra állás Trianon után*. Interjúk, esszék, tanulmányok, Budapest, Facultas Humán Gimnázium – Magyar Napló Kiadó, 2021.

A szerzőnek ez már a harmadik könyve, amelyben a vele készült interjúkat, továbbá az általa írt esszéket, tanulmányokat foglalja egy-egy kötetbe. A beszédes címről a szerző az *Előszó*ban vall. A kötet első fejezete a szerzővel a legutóbbi időben készült interjúkat hozza. Ezek az őszinte, közvetlen hangú „beszélgetések” sokat elárulnak az ismert hadtörténészről. Az olvasó előtt megjelenik egy gazdag, színes életút: a törökkoppányi suszter fiától a Széchenyi-díjas történész professzorig. Megismerhetjük gondolatait a világról, a magyarságról, emberségről, a szülőföldre való

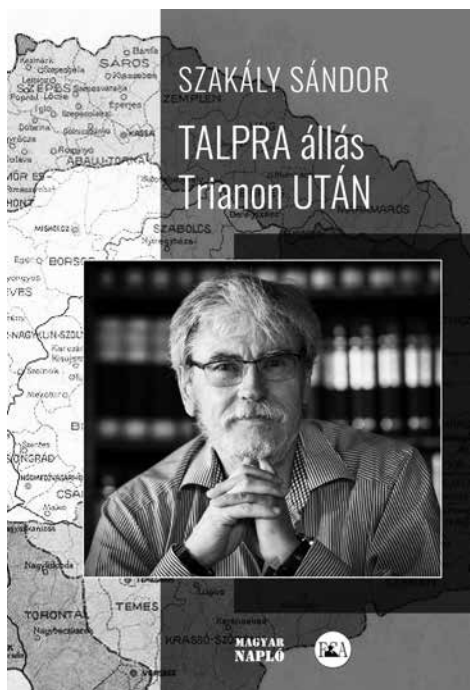
ragaszkodásról, a sport iránti érdeklődéséről. Ez utóbbi iránti elkötelezettsége kevésbé ismert az olvasók előtt. (A titkos külső tudósító a *Nemzeti Sport*ban megjelent interjúból lép elénk.)

A beszélgetések jelentős része – tekintettel a kerek évfordulóra – a trianoni békediktátum okozta traumával foglalkozik. Választ kapunk a miértekre és bizonyos tévhitekre. Megismerhetjük a darabokra szaggatott ország emberi tragédiáját, és végül a talpra állás folyamatát. Kiemelten olvashatunk a II. világháború Magyarországot érintő legpusztítóbb eseményeiről: a Don-kanyarról és Budapest ostromáról. A Szovjetunió elleni hadba lépés körülményeire is tényeken nyugvó válaszokat kapunk és hiteles képet kap az olvasó Horthy Miklós kormányzóvá választásának előzményeiről, megválasztásának történetéről.

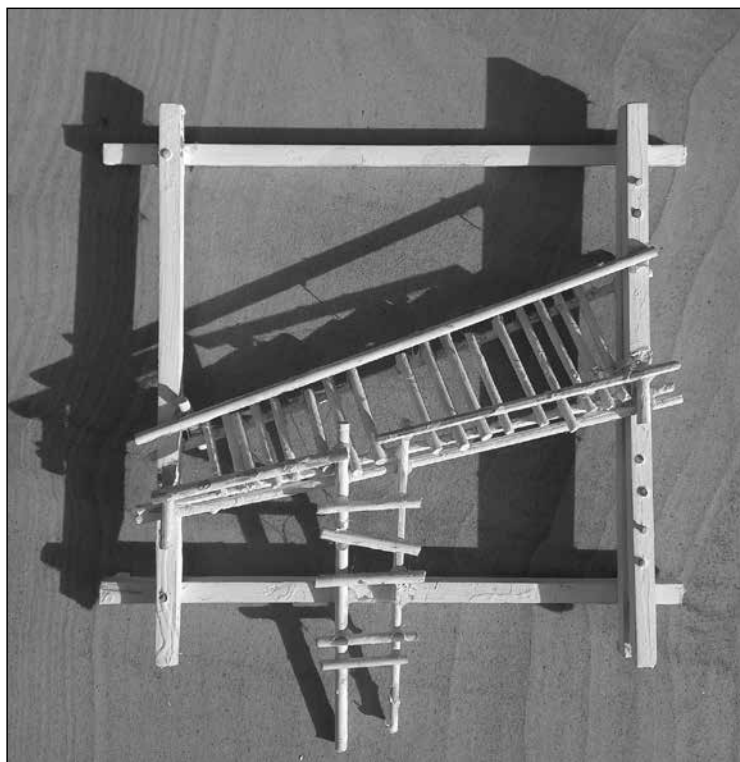
A *Tanulmányok* című fejezet témája hadtörténeti kérdéseket taglal, az 1918-as katonai összeomlástól a magyar királyi Honvédség lét-

rejöttéig, figyelembe véve a trianoni békediktátum haderőt korlátozó előírásait. Olvashatunk itt a nagy múltú magyar királyi Honvéd Ludovika Akadémia történetéről – az Akadémia I. és II. főcsoportjának, illetve jogutód intézményei parancsnokainak életrajzi adataival kiegészítve –, és néhány kiemelkedő katonai vezető (Röder Vilmos, vitéz Vattay Antal) rögzös életútjáról is.

Az interjúk, esszék, tanulmányok szerkezetileg jól felépítettek, könnyen áttekinthetők, stílusuk világos, érthető – ahogy Szakálytól megszokhattuk – így a laikus olvasó is nehézségek nélkül bővítheti ismereteit az adott történelmi témákban.

Bölcs gondolat az ilyen „összefoglaló” kötetek közreadása! Felmerülhet a kérdés: miért? Az ilyen „összefoglaló” kötetek ugyan már olvasható, hallható interjúkat és írásokat tartalmaznak, mégis lehetővé teszik, hogy a történelmünkre kíváncsiak tájékozódhassanak és információkhoz jussanak, akár csak a korábban megjelent két kötetéből (*Múltunkról és jelenünkről. Válogatott interjúk és beszélgetések, 2002–2017*, Budapest, Magyar Napló Kiadó, 2017. és *Történelmünkről – hosszabban, rövidebben. Tanulmányok, cikkek, interjúk 2015–2018*, Budapest, Facultas Humán Gimnázium, 2018.).

SÖRÖS RITA: *Nyar*, 2011, II.

KOMÁROMI GABRIELLA: KABDEBŐ KOPJAFÁJA

Kabdebő Lóránt meghalt és eltemették. Ki ne tudná, akinek még fontos az irodalom, s az ilyesféle veszteségek számítanak. Persze, hogy az ÉS-ben is jelent meg nekrológ.

Így hát ez valami más, egy emlék csupán. Sokat éltem, és az alvajárók biztonságával érzem, minden ilyen halállal kevesebbet érünk. Mérhetetlenül sok tudást vitt magával, és mérhetetlen, amit ránk hagyott. Ő volt számomra „a monográfus”. Nagy szerencséje volt Szabó Lőrincnek. Kabdebő Lóránt kettős kötésben győzte az életet, azzal a szenvedéllyel írt, ahogy tanított. Nem túl gyakori dolog.

S hogy miért nem kért koszorút a sírjára? A virágpénzt a korvidos árváknak utalták át. Talán sose lesz kopjafája, tán nem is szeretett volna, de az az én emlékezetemben van. Önzés volna, ha megtartanám magamnak.

Illyés pusztáján, Felsőrácegresen áll ez a kopjafa. Remélem, megvan még. Régen történt, ami történt. A 90-es évek elején. Csuda ez a puszta. Felsőrácegresen Illyés született, Alsón Lázár Ervin nevelkedett. A kiskastélynak beillő pusztai iskola falán már kettejük neve áll. Rég nincs meg Illyés szülőháza, és egyetlen téglá maradt Lázár választott szülőházából, az intéző házból.

Csak az iskolának nem árt az idő, ami hétköznapi iskola, vasárnap templom volt. Ma meg múzeum. De áll egy kopjafa a

pusztai legelőn, ahova virágot vihet az emlékező. Illyés miatt, a puszták népe miatt, Lázár Ervin Nagyszederfáját látni, sokszor jártam ezen a pusztán. Szinte otthon vagyok. Egyszer az autóból uszodát pillantottam meg az egyik udvaron. Ó, mit szólna ehhez Gyula bátyánk, ha látná! – gondoltam. De örülne! Ha tehettem, magammal vittem erre a tolnai pusztára főiskolás tanítványaimat is.

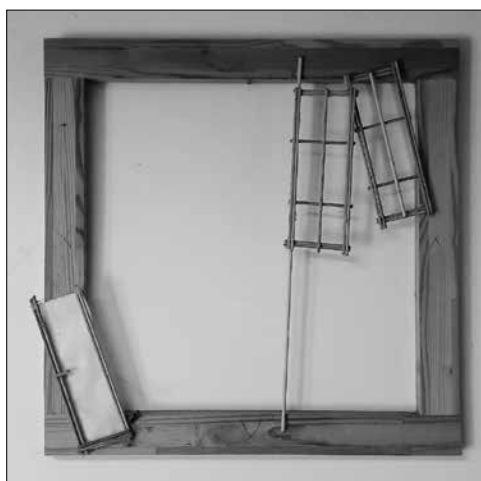
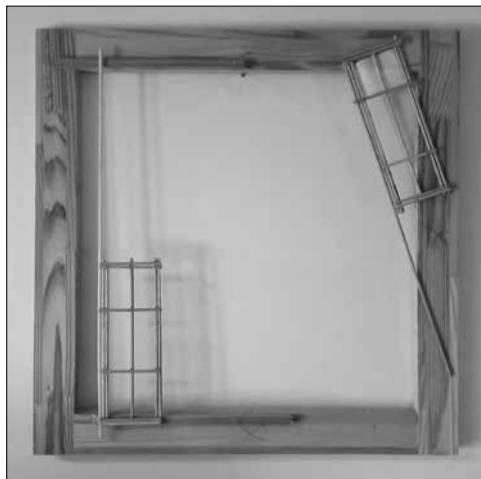
Vagy harminc éve egész nap kószáltunk a pusztán, mire szürkült, a kopjafához értünk a virágainkkal. Huszonvalahányan voltunk, körbevettük. Egyszer csak hasonló csoport közeledett felénk hasonló céllal. Fiúk, lányok virággal, Kabdebő professzor úrral. Messziről megismertem, pedig nem is volt vele a legendás, elhagyatott fehér kalapja. (Még a gyászjelentésen is ott van.) De nem sokkal ezelőtt a kandidátusi vizsgám bizottsági elnöke volt, hogyne ismertem volna rá. Egyébként is, csak magamagára hasonlított.

Meghatottan álltunk a kopjafa körül, énekeltünk is. Ha jól emlékszem, virág-énekeket. Egyszer csak Kabdebőék mögött megjelent a ménes, mögénk meg odaballagtak a birkák. Odahozta őket a kíváncsiság. A meghatottságtól szóhoz se jutottunk. Csodaféle volt. Sötétedett, hazaindultunk, mármint ki-ki az autóbuszához. Kabdebő Lóránt még utoljára visszanézett.

Amióta a gyászjelentését olvastam, mintha hallanám e pillanat mögött: „A halál nem jelent semmit, csupán átmentem a másik oldalra.” Ilyen egyszerűen szólna vissza, mint ahogy hajdan Szent Ágoston.

SÖRÖS RITA: *Csend-Élet*

SÖRÖS RITA: *Keretek, I-III.*

SÖRÖS RITA: *Táncsics emlékoszlop, 2009.*